

A KIRÁLYFI HÁROM BÁNATA.

*Amikor születtem, nem jeleztek nagyot
messiás-mutató különös csillagok,
csak az anyám tudta, hogy királyfi vagyok.*

*A többiek láttak egy siró porontyot,
de anyám úgy rakta rám a pólyarongyot,
mintha babusgatná a szép napkorongot.*

*Maga adta nékem édessége teljét,
úgy ajándékozta anyasága tejét,
hogy egyszer a földnek bennem kedve teljék.*

*Isten tudja honnan, palástot kerített,
aranyos palástot vállamra terített,
fejem fölé égszín mosolygást derített.*

*Ma is úgy foltozza ingemet, ruhámat,
ma is úgy szolgál ki, főzi vacsorámat,
mint királyi ember, királyi urának.*

*Amerre én jártam, kövek énekeltek,
mert az édesanyám izent a köveknek,
szíve ment előttem előre követnek.*

*Amíg ő van, vígan élném a világon,
nem hiányzik nekem semmi a világon,
három bánat teszi boldogtalanságom.*

*Az egyik bánatom: mért nem tudja látni
egymást a sok ember, a sok-sok királyfi,
úgy, ahogy az anyjuk tudja őket látni?*

*A másik bánatom: hoggyha ő majd holtan
jekszik a föld alatt virággá foszoltan,
senki se tudja majd, hogy királyfi voltam.*

*Hoggyha minden csillag csupa gyémánt volna,
minden tavaszi rügy legtisztább gyöngy volna:
kamatnak is kevés, nagyon kevés volna.*

*Hoggyha minden jolyó lelkemen átfolyna,
s ezer háló-malom csak zsoltárt mormolna,
az én köszönetem így is kevés volna.*

*Hoggyha a föld minden színmezét átadom,
az ő édességét meg nem hálálhatom,
ez az én bánatom, harmadik bánatom. —*

Mécs László

WEININGER OTTÓ.

EZERKILENC SZÁZHÁROM október 3-án találkoztam vele. Az előkelő lebuja egyik szeparéjának ajtájában ütköztünk össze és rettentő csúnyasága megfogta szívemet. Valóban megütközve néztem rá, mert arca azt a felháborodott szenvedést tükrözte, melyet Michelangelo óta annyi művész hiába akart megfesteni.

— Kicsoda Ön? — kérdeztem megtántorodva.

— Egy halálraítélt! — volt a spontán válasz.

Lehelletéből az alkohol és nikotin éjféli ördögtömjénje csapott felém. Tovább akart rohanni, de karonragadtam.

— Állj! Valamennyien halálraítéltek vagyunk. Mit tett? Megölte a szeretőjét? Rablógyilkos? Beszéljen!

— Engedjen el!

Most már két kézzel ragadtam meg, fölkaptam, mint a pelyhet és szeparémba cipeltem. A szesz bennem is égett, de ellenállhatatlan erő parancsa alatt cselekedtem. Kérdezik: miért? Mit tudom én! Így volt!

Zsákmányomat egy karosszékbe nyomtam. A szoba ittas vénuszai ujjongva vettek bennünket körül.

— Honnét loptad ezt a madárijesztőt? — kérdezte egy sasorrú nápolyi cafat, akire csak hermelinpalástot kellett volna tenni, hogy mindenki királynőnek nézze.

— Ostoba! — kiáltott rá három is egyszerre. — Híres jó pasink, mit szemtelenkedsz?

A rút fiatalember egész arca megvonaglott. Haragos részvéteemben, abban a mámorsajnálkozásban és emberszeretetben, melyet csak a pezsgő ad, fogtam meg az asztalterítőt és egyetlen rántással letéptem. Palackok, poharak, tálcák és tányérok csörömpölve, törten-zúztan hulltak szerteszét. A leányok ijedten rebbentek széjjel.

— Pincér! — ordítottam.

Két pincér is rohant be.

— Kifelé ezekkel! Aztán új terítést és punchot!

— Ne bántsa őket! — nyögött fel vendégem.

— Micsoda? Itt maradjanak? — kérdeztem egészen elhűlve a csodálkozástól. De hogy miért csodálkoztam, azt nem tudom ma sem.

— Igen... kérem... — felelte halkan és mellére ejtette fejét.

— Ittmaradni! — kommandiroztam. — Ott, a sarokban állítatok magatoknak asztalt, mulassatok! Mizzi, Meerschwein, te vagy a parancsnok, a helyettesem! De aki ehhez az asztalhoz jön, azt...

Ketten sértődötten kimentek — tíz percre. De vagy három már segített is a pincéreknek a nagy Umgruppierunghoz. Mert én, mint abban a világban akkor mondták, «Prima Mistvieh» voltam, vagyis nem két kézzel, de négy lábbal szórtam a csengő sarat: a pénzt. Ezenkívül, mint fiatalnak és bikaerősnek, nekem mindent elnéztek...

— Pezsgőt kérek — nyöszörgött vendégem.

— Nem kap! — ordítottam rá brutális szeretettel. — Majdhogy leesik nyakáról a feje! Forró citromvizet, semmi egyebet...

— Egy cigarettát! — könyörgött.

— Bonbont! — üvöltöttem. — De szárazat! Trud, vagy hogy hívnak, egy dobozzal, siess!

A zongorásom élém hajladozott.

— Mit játsszak, kérem alásson?

— Egy Mozart-menüettet, de jól! Mutasd meg, hogy nem ide születted — feleltem.

— A Requiemet! — sóhajtott fel a fiatalember.

— Semmi Requiem! — dörögtem le. — Felfordulni mindig van idő. Ön alaposan berúgott, hogy ebben a kloakában akarja eltemettetni magát. Nézzen oda. A patkányok már hangolják a könnyeiket. De várjon csak! Tíz perc múlva fürge lesz, mint a kopó és elmondhatja, hogy kit tett el láb alól vagy — ki szúrta le Önt.

— Engem... engem? De hol vagyok, miért jöttem ide? Mi ez? — kérdezte, szomorú nagy szemét tágra meresztve.

— Nálam van és nem jött, hanem hozták. Én hoztam. Miért? Mert úgy tetszett. Nevemet akarja tudni? Nevem: az élet! Éljen! Egy pohár punchot hajtottam fel.

— Élet... élet? Akkor rossz helyre jöttem. Az én nevem: halál.

— Nagyon örvendek! De előbb nyelje le ezt a citromos békát.

— Mozart gyönyörű! — szólt ivás után. — Ez jólesett, de kár volt... — tette hozzá keserűen.

— Beszéljen hát! Mi a baja?

— A gondolkozás.

— Semmi bűnügy? Ó, ez nem érdekes. Hát senkit meg nem ölt?

— De igen. Magamat.

— Elég, eleven halott! Még pezsgőt is innék, ha kapna. Leánykák! Énekeljétek el ennek a szúzi ifjúnak:

*O Gott, o Gott, o Gott,
Schon wieder äne tott!*

Rút, vetemült hangok zendültek föl. Közbe egy-egy bestiális sikoly. Az idegen elfödte arcát.

Ki mondhatja meg, mit jelent egy mozdulat? Én azt a mozdulatot sohasem fogom elfelejteni! Az érény fődte el tekintetét a bűn elől. Úgy megijedtem saját gonoszságomon, kegyetlenségemen, hogy ebben a pillanatban is hallom szívemnek akkori vádló dobogását.

— Elég! — kiáltottam és hangom olyan fenyegető volt, hogy azonnal csönd lett. Kísérteties pillanat. A szomszéd szobából egy nagy társaság teletorok vidámsága szűrődött át és mi kriptai némaságban hallgattuk az élet orgiáját. Nem mertem vendégemre nézni, mert azt hittem, hogy sír és éreztem, hogy valami irgalmatlan fájdalommal, igazi és szörnyű kétségbeeséssel állok szemben. Ösztönös érzésem tehát nem csalt meg: itt egy rendkívüli ember rendkívüli gyásza sötétlik.

Azt, hogy ezek a gondolatok mikép vonultak el bennem, azt annyi év után megmondani nem lehet. Az idő örökké titokzatos valami marad. Hozzánk ad és elvesz belőlünk és később legtisztább emlékeinknél is eszünkbe jut: Talán nem is igaz?

Ez alatt az öt másodperc alatt kijózanodtam. A lélek csodálatos szerkezet! Akármennyit is basáskodik fölötte a test, ő is visszaadja a kölcsönt. Bárki bármit mondjon: a lélek és test harcban állnak egymással vagy legjobb esetben készülődnek a csatára, de mindig egymásra leselkednek. Ime, mulatni jöttem ide, kinyújtózni, mert magam is vad, ideg-izomlő szerelmi drámát éltem akkor át abban az édes Babylonban. Szervezetem úgy nyelte az alkoholt, mint tenger a beléömlő patakot. De már kezdtem befordulni a mámor azon misztikus állapotába, melyet csak az erős testek-lelkek ismernek, melyben a világ és az én érzhetően és kétségtelenül azonosak, amikor ránk árad a megfoghatatlan és abszolút egyszerű *Egész*.

Csodálom, hogy még senki sem mutatott rá, hogy a mámor szerelmesei nem szeretik az alkoholt. Még ha iszákosak is, mint Verlaine vagy a magyar Ady, akkor sem. Mert minden nagy szellem keresi a mámort és — meg is találja. Az, hogy vannak, akik az erdő zúgásában vagy a tenger morájában lelik föl mámorukat, csak egyéni szerencse. Schiller rothadó almák odeurjében fedezte föl, melyről Goethe rosszul lett. De bizonyos, hogy józanon nem lehet csak kettős könyvvitelezni és hasonló érdemdús tetteket vinni véghez.

Én tehát elvesztettem a bor mámorát, de ebben az esetben egy nagy szenvedés látásának mámorát kaptam cserébe.

Szememet vendégemre kényszerítettem. Tévedtem, nem sirt. Bár sirt volna! De azok a szemek már nem tudtak sírni. Látták-e valaha a zavarosság és szörnyűséges tisztánlátás *együttes* tekintetét? Mert szemei ezt fejezték ki. Magam is megdöbbenek, ha a szavak tökéletlenségére eszmélek. Ha Önök nem érzik utánam, amit kinyelvelni lehetetlenség, akkor nem kapják meg ennek a léleknek arcát, sem lélektani kulcsát mindannak, amit el fogok mondani, de melyet elmondani nem lehet. Eh! Aki igazán élt, az megértett. A halottaknak pedig nem mondhatok semmit.

Felálltam.

— Menjetek ki — szóltam csöndesen.

Csodálatos! Mindenki megértett. A leányok, a zongorás azonnal

és szótlánul kimentek. Tehát a léleknek vannak hangjai, melyeket mindenki megért!

Széket húztam karosszéke mellé és leültem.

— Józan vagyok. Bocsássa meg italos durvaságomat. Legalább nyolc-tíz évvel idősebb vagyok Önnél és segítségére akarok lenni, bármit tett is, vagy akármi...

— Rajtam már nem lehet segíteni — hangzott tompán.

— Fiatalember! Ezek tacsakói szavak.

— Tudja, mit tettem én?

— Akármit tett, nem számít! — feleltem szerető meggyőződéssel.

— Uram, tudja, mit tettem én? Én írtam meg a «Geschlecht und Charakter»-t!

— Nos és?

— Nincs tovább! Persze nem ismeri?

— És ezért nem lehet Önön segíteni?

— Ezért!

Mégis bolonddal állok szemben — suhant végig agyamon. — Puha, szentimentális bolonddal, egy ványadt nagyvárosi fickóval, akiből kiszívták a velőt, akinek csontjai nyúlósak, mint az arábi gumi és akinek három pohár Veuve Cliquot szúvas térdébe és billentyűtáglut szívére ereszkedik. Pokolba is! — kérdeztem magamtól — tévedtem volna? Lehetetlen! — utasítottam azonnal vissza kételyeimet.

— És mit tartalmaz az a könyv? Mi a lényege? — kérdeztem.

— Hogy nem szabad élni. Értse meg: nem szabad!

Hitvány fráter! — gondoltam magamban. — Ez a hülye egy kiló Schopenhauert és Nietzschét olvasott és most kilyukadtak a belei!

— Eh! De Ön él! — förmedtem rá kíméletlenül.

— Ma még igen.

— Ma? Mindenki csak «ma» él. És Ön talán holnap?...

Megállj, te kappan-ivadék! — gondoltam. — Most kirukkolsz az ütőkártyáddal.

— ... már nem élek.

Tudtam! Ezek a világvárosok szokványos haldoklói és nagytáti-
korokban hónapokat ülnek egy játszma dominónál a kávéházban egy nap alatt és két fillérért megcsalják egymást. Ez a gazember látni fogja a temetésemet, pedig minden hajamszálában több erő van, mint ebben az egész sárgarépában! Pfü! Micsoda marhaságot csináltam. De mindjárt kidobom!

— Várjon! Akkor találkozunk holnapután. Itt a névjegyem...

Dühös voltam és fel szerettem volna pofozni ennek a kölyöknek a — szellemét! Tárca mból névjegyget rántottam ki és kezébe nyomtam.

Felállt, meghajolt és anélkül, hogy kártyámat elolvasta volna, zsebetette.

— Otto Weiningernek hívnak. Megértem, hogy azt hiszi, csak a

szám jár. Holnapután olvassa el az öngyilkosok rovatát. Köszönöm, köszönök mindent...

Újra meghajtottta magát és kifelé indult.

— Önnek valóban meg kell halnia! — kiáltottam fel.

Megfordult. Aztán valami gyöngeségi roham vett rajta erőt és inkább nekiesett, mint nekidőlt a zongorának.

— Gondolja, gondolja?... — suttogta rémülten.

Minő rémületet, mily észveszejtő félelmet ordított most szeme! Mindent meg nem érteni — ehhez állati butaság vagy féregi szívtelen-ség kellett.

— Semmit sem gondolok! — feleltem határozottan és egy székre kényszerítettem.

— De igen, de igen... — könnyeztek elő szavai.

— Dehogy! Csak egy kevéssé emberismerő vagyok és azt akar-tam, hogy így, ebben az állapotban, ne menjen el.

— Most... bocsásson meg... Ön nemesen hazudott...

— Most rágyújtok egy havannára, mert Ön érdekelni kezd!

— Ön férfi! — kiáltott fel lelkesülten.

— Ön pedig gyerek!... Hát mondja, miért nem szabad a gye-rekeknek élniök? Vegye elő munkája címének második felét: elő a jellemmel!

— Ó, kicsoda Ön?

— Mellékes. Léha fráter, kéjenc, úrlovas.

— Nem!

— Hát gondolkodó, asszonyfaló, semmittevő, munkás. Szóval minden, vagy ami ugyanaz: ember.

— Akkor megmondom én, hogy kicsoda Ön — felelte. — Ön látnok!

— Igen, ha behúnyom a szemem. De most ne beszéljünk erről. Én kérdezek és nem Ön. Miért akar megválni az élettől?

— Mert rájöttem, hogy az életem bectelen!

— Huszonöt évvel?

— Huszonnéggyel.

— És miért bectelen Önben az élet?

Ezt a szót: Önben, rettentően megnyomtam.

Elpirult. Most szép lett ez az arc. Nem felelt.

— Husággal dolgozom — vettem föl pár pillanat mulva újra a szót — mert látom, hogy szükséges. *Ki* meri azt mondani, hogy az élet bectelen?!

— Aki ismeri... én! — felelt fojtott hangon.

— Bah! Önt megcsalta a szeretője!

Szeme szikrát vetett és szája harapásra nyílt.

— Csak beszéljen! — kiáltottam.

— Ön... — tovább nem folytatta.

— Most gyűlölt, mert igazat mondtam. Igazat, pedig talán — nincs is szeretője. Feleljen!

— Ön művész és én... csak gondolkodó vagyok!

— Nagyszerű felelet! És Ön akar meghalni, fiatalember? Hisz Ön most egyetlen mondatában tíz kötet könyvet mondott! És emberbőr-kötésben!

— A «Nem és Jellem»-ben...

— Az kész! — vágtam szavába. — Tiporja szét eddigi gondolatait. Az élet nyolcvan évvel is rövid — egy gondolkodónak!

— Én... kigondoltam magam...

Gyámoltalan, segélykérő szemmel nézett reám.

— Ó, uram! — folytatta. — Én kész vagyok. Én... elfogytam. Nekem lejárt az időm... a lelkem...

— Az élet tehát nem becsstelen!

— De igen! Ha az élet megengedi azt... — csattant fel.

— Hogy Ön huszonnégy évvel lejárjon, mint egy silány óra! — folytattam. — Kedves gondolkodó! Mit nevez most Ön életnek? Csak nem azt, hogy egy rossz gyertyát kifújnak vagy mondjuk egy szép láng kialszik? Ki nem gondolt öngyilkosságra, aki ezen az életem elgondolkozott és — huszonnégy évet élt? Ki az, akit nem csaltak meg elől-hátul, akit hasonló szenvedések nem emésztettek? Talán Ön oldotta meg a világ talányát?

— Könyvemben...

— Újat írt-e Ön abban a «Nem és Jellem»-ben? — hengereltem le közbeszólását. — Van-e új az emberi lélekben, a nemekben és jellemben? Shakespeare talán süket volt és Goethe rövidlátó? Kant előtt nem élt-e Platon és Platon előtt nem ismertek semmit? A homokbafúlt ókori cserepeken más volt talán az ember arca és szíve? Hol az a nemes vagy nemtelen lélek, akit el nem árultak, istenkereső, akit nem követtek meg? A világ huszonnégyéves és Ön az első ember?

— Az utolsó szeretnék lenni!

— Halló! Nem hallotta, hogy mit beszéltem?

— Nem. Egy szót hallok: halál.

— Jó. Ön megérett és le fog hullani. De gondoljon Sokratesre. Ő szintén gondolkodó volt. Képzelve el, hogy holnap ki kell ürítenie a méregpoharat és addig beszéljünk. Holnap akar meghalni, úgye?

— Igen.

— A meghalás tehát a holnap dolga. Ma ma van. Mit tegyünk? Inni akar?

— Nem.

— Igen és nem. Tehát élni akar, mert igen és nem: ez az élet. Először is mondja meg művének abszolút velejét, tudniillik azt a keserű velőt, mely Önt a halálba viszi.

— Egyrészt... magamról nem beszélek. Ezt az egyrészt... látja rajtam...

Megállt és kérdően tekintett rám. Bólintottam.

— Látom, természetes. Megértettem és folytassa — feleltem.

— Ezt a vak is látja... — folytatta. — Ha majd elolvassa könyvemet...

— Holnap megveszem könyvét, de ezt már elolvasnom nem kell.

— ...akkor megérti halálom egyik, *egyik* okát. A másik...

Újra elhallgatott.

— Az asszony — fejeztem be.

— Igaza van. Nem egy asszony, hanem az asszony, a nő.

Lehúnyta szemét. Sápadt, gyötrött arcán az emberi fájdalom szótárának A—Z kötetét olvastam el. Minden vonása fájt.

— Gyermekek! Ha valaki, akkor *egy* asszony érdemli meg, hogy meghaljunk érte! Ezt én mondom: a férfi!

Szeme könnybe lábbadt. Megragadta kezemet.

— Uram, ha én *igy* tudnék gondolkozni!

— Hisz az elrendelésben? Hisz valamely magasabb hatalomban? — kérdeztem keményen.

— Hiszek.

— Akkor hallgasson ide. Ön Weiningernek nevezi magát. Én pedig az anti-Weininger vagyok. Legalább is ebben a főkérdésben, mely Önnek a kezébe pisztolyt ad. Ön holnap meg akar halni. Miért találkoztunk mi ma?

— Még erre volt szükségem... — suttozta.

— Ah! A tagadás erősebb az állításnál?

— Ön az, aki tagad! — felelte lángolóan.

— Tudtam válaszát. De beszéljen először a nőről.

— A nőnek nincs lelke! A nő a halál! — buggyant ki száján a szó.

— És ezért hal meg Ön?

— Ezért.

Vállára tettem kezem és lassú, nyugodt hangon szólaltam meg.

— Jól teszi. De előbb — szeressen bele, bolonduljon, örüljön bele egyvalakibe!

— Már kiőrültem! — válaszolt vadul.

— Vézna gondolkodás! A szerelem csak a jelenben él! Ha Ön kiőrült szerelméből, akkor ki is ábrándult belőle. És ha nem, ki kell, hogy ábránduljon! Itt mutatja meg magát az a jellem, melyről Ön egy egész könyvet írt! Ön morális ember. Jellemének ezért mindenben győznie kell! Szeressen!

— Nőt? Soha többé!

— Ön egy eszmét gyűlöl, vagy mondjuk, egy eszmétől undorodik, attól az eszmétől, melyet Ön alkotott: a nőtől. Amely sehol sincs, csak az Ön fejében! Azt hiszi, én nem ismerem annyira, nem ismerem jobban a nőket, mint Ön? Nézzen rám! Hollahó! Beutaztam a fél világot és megismertem a női klimák valamennyiét. Zord északok és lihegő delek, szikrázó keletek és bíbor nyugatok, havas vállak és tropikus csipők — előttem nincsen ismeretlen világtáj. Nem azért érdemes

meghalni egy nőért, mert az a nő az a nő, mert azt «megérdemli», hanem azért, mert mi, mi férfiak becsüljük önmagunkat annyira, hogy meg tudunk halni érte! Az egész ember önmagáért él és önmagáért hal meg. Mert a világot csak akkor képviseljük, ha egészen magunk vagyunk, ha egészen azok vagyunk, amik vagyunk!... Mit akar a halállal?

— Hogy érti ezt? — kérdezte megzavarodva.

— Fiatalember! A halál nem egy pisztolylövés. Komoly és szent, melyre el kell készülnünk. Magasabbrendű ember nem esik bele a halálba, mint vak a gödörbe, hanem méltóságos út után lép át a kapun.

— Én eleget készültem rá! — szolt visszautasítólag.

— Huszonnégy évvel senki sem kész meghalni. Ha az életet meg kell érdemelni, meg kell érdemelnünk a halált is! A halál nem bukfenc, nem kisíklás. Petőfi és Lermontov elesettek huszónhét évvel, de kik voltak ők! Mondhatjuk, hogy quasi befejezték magukat, többek már nem lehettek és bevégezték feladatukat. Mit csinált Schubert harminc év alatt! Még felsorolni is döbbenetes! Ők valóban elkészültek magukkal és elkészültek az útra! De Ön!

— Elkészültem én is!

— A halált meg kell tenni. Tenni! A halált tudni kell és csak az tudja, aki élni tudott! Ön élt? Azért, mert megírta a «Geschlecht und Charakter»-t? Ha a világ első műve lenne, Ön akkor sem élt! Aki az életet tagadja — és Ön ezt teszi, hogy milyen okokból, az mellékes — az tagadja a halált is. Mert meghalni csak élet után lehet, vagyis csak az életből jöhet, folyhat a halál. Önnek nem meghalni, Önnek meg kellene születnie!

— De ha én ilyennek születtem! — kiáltott fel kétségbeesve. — És ha most én kérdezem Öntől: hisz az elrendelésben?

Arcán gőgös mosoly futott keresztül.

— Ne örüljön! — feleltem. — Engem könnyen «megfoghat», mert logikával mindent lehet. Azt sem mondom, hogy nekem van igazam. De én most az életet képviselem és az életnek mindig igaza van! Akkor is, ha a mi dicső fejünk, gyönyörű logikánk azt harsogja, hogy tévedett. Nem az elrendelésben van a hiba, hanem abban, ahogy Ön az elrendelésről gondolkozik! Ön azt mondja a Végzetnek: Nekem meg kell halnom! És a Sors visszhangozza az Ön, az Ön szavait!

— És ha élni akarok és amint kiteszem a lábamat innét, egy lehulló téгла agyonüt?

— Nevetséges! A végzetet nem lehet kormányozni, de befolyásolni igen. Ha felmegy a toronyba és leugrik onnét, mégis valószínű, hogy szörnyethal. Ha nem, megismételheti kísérletét ahányszor akarja és rövidesen sikerülni fog. Most arról van szó, hogy kezdje előlről az életet. Dobja tűzre gondolatait! Jelentse ki: semmisse volt, semmit sem tettem, mert nem éltem. Szeretett már valaha?

— Szerettem...

— Szeressen újra! Az első szerelmek hintalovak, paprikajancsik, fűrészporbabák! Később nagyobb figurák jönnek, patakokban ömlik a vér! De az utolsó szerelem, csak az lehet az igazi! Mert annak kell a legnagyobb szerűbbnek, legszebbnek és legfájdalmasabbnak lennie. Nézze, micsoda nagyszerű képeket vetít az élet! És mindent előre vetít. De Ön húsz évecskéjével hátra tekint? Hátul semmi sincs.

— Nincsen múlt, jelen, jövő! Én mindent időtlenül nézek! — fakadt ki dölyfösen.

— Időtlen? Az időtlenséget még senki sem gondolta el. Időben gondolkozunk, idővel gondolkozunk és néha elmerengünk ezen a szép érthetlenségen: időtlenség. Miért hiszi, hogy az idő fogalma lekicsinyitené az embert? Mert hangjából kicsendült, hogy így gondolkodik. Az időről mondhatunk, amit akarunk, ezzel semmi sem változik künn és bennünk. Mikor az időről beszéltem, azt csak annyiban tettem, amennyiben az idő az élethez, különösképen a gyakorlati élethez kötött. Ez szószaporítás, mert minden gyakorlati, ami élet. De mégis szükségünk van erre a jelzőre mint hangsúlyra. Esetünkben tehát gyakorlatiasan azt mondom: Múlt, elmúlt szerelem semmi. És ez a helyes idő-szerűség.

— Szeressek, mikor megvetem a szerelmet? Mikor tudom, hogy a nőnek nincsen énje? Mikor bebizonyítottam, hogy mit szeret bennünk a nő?

— Szeressen! — feleltem változatlanul. — Verje ki szívéből fejét, mert a szív külön világ, külön törvényekkel. Szpekulációval nem lehet kormányozni a szívdobogást. Ön most fejrült. Igyekezék szívrült lenni. Amit tegnap bebizonyított, holnap «ki» fogja «bizonyítani». Szeressen! Akkor másképp lát, hall és tapint. Szeressen! Akkor a mindenség megváltozik és ha kívül minden összedől is — semmi! Akkor fölkiálthat Goethevel:

Mir bleibt genug! Es bleibt Idee und Liebe!

— De a nő... — hajtogatta kétségbeesve.

— Hagyja a nőket nőknek lenni! — szakítottam félbe. — Azt szeretné talán, hogy férfiasak legyenek? Ismertem ilyeneket is. Monstrumok, szörnyetegek! Rémesebbek, mint a kétfejű macskák. A nők saját poklukban maradjanak. Ott kell őket fölkeresni. Azonban Ön igyekezék férfiasabb férfi lenni. Menjen át az asszonyi tűzön, mint az ércgígyó: mikor kijön a lángokból, legyen érintetlenebb, mint mikor belépett! Szenvedjen, de maradjon! Maradjon az, aki volt!

— Most már ezerszer meg akarok halni!

Valóságos jajkiáltás volt. De még mindig nem adtam föl a harcot.

— A hősök nem akarnak, a hősök csak *tudnak* meghalni, ha halni kell! Hogy mondjam? Az Ön bátorsága nem halál, hanem életmegvető. Nem vér, hanem hullaszagú. Föl a fejet és még följebb a szívvel!

— Kérek egy pohár... cyankálit — felelte.

— Kegyelmet és ne mérget kérjen! — kiáltottam rá haraggal.

— Nincs kegyelem! — válaszolta sötéten.

— Hát Ön csak a semmibe tud gondolkodni? — rivaltam rá.

— Ön a Napba néz, én a sötétbe. Tudnék felelni Önnek, de minék? Mondhatnék egyet-mást én is. Minek?

— Minek? Egyetlen vackor sem hull le anélkül, hogy valaminek ne hullana! Hajunk minden szála megszámlált fejünkön!

— Hát igen... — felelte és vállat vont.

— Hallja! ha holnap nem lövi magát keresztül és még egyszer találkozunk, lebunkózzom! — kiáltottam magamból kikelve.

— Ön nem ért... — Hangja elcsuklott.

— Szavaimat ne tegye rossz mérlegre — feleltem enyhén. — Egész szivemből sajnálom Önt.

— Dehogy... félreértett... Csakhogy Ön jobbra, én balra vagyok erős... Azonban — én sem vagyok gyöngébb.

— Szomorúan látom. De azt is, hogy még a saját énjét is negatívon fogja föl. Mert Ön ki akar bújni «én»-jéből, kimenekülni saját magából. Nem beszélek a másvilágról, mert arról semmit sem tudunk. De bizonyos, hogyha millió másvilág van is, akkor sem azáltal kerül ki az «én» saját magából, hogy az egyik életből ki- és a másikba belép. Az «én» nem változhatik azzal, hogy egyik vagy másik testi alakunkat levetjük. Elképzzelhetlen gondolat, hogy ha például egy megátalkodott gonosztevőt gazsága delén, mondjuk épen valamely büntetvének kellős közepén leterít egy golyó, akkor ő azáltal, hogy másik világba vándorol, éniileg kicseréltessék, hogy az a bitang nyomban jó, nemes és derék lélek legyen. De Ön azzal, hogy meghúzza a revolver ravaszát, át akar alakulni másvalakivé, mint ami most. Ez az igazi tökéletes negáció. És materializmus is. Mert akár a pisztolyon, akár gyufaszálon billegeti mutatóujját, az az Ön «én»-jén változtatni nem fog. A változást meg kell küzdeni, ki kell harcolni, vagyis meg kell élni akár ezen, akár valamelyik «másvilágon». Önben épen az igazán erős lelkek nagy tulajdonsága: a misztikum hiányzik!

— Azt hiszi, hogy ahhoz nem kell erő, amit én teszek?

— Erő mindenkiben él, de amit Ön oly nagyon nagyra tart, az nem erő. Sokféle öngyilkosság van, de az Ön tervbevett halála nem meríti ki egy «jogos» öngyilkosság álladékát. Megértett-e engem?

— Tökéletesen — felelte nyujtottan.

— Természetesen, ha nem hinne a halhatatlanságban...

— Csak nem tételezi föl rólam! — kiáltott közbe elvörösödve.

— Azt hiszem, Ön se tudja, hogy hisz-e benne vagy sem!

— Uram!

— Sokatmondó fölkiáltás — vágta rá kegyetlenül. — Fialember! Ön nemcsak az életet nem szereti, de a — halált sem. Ön tudja, hogy a lélek halhatatlan, de nem hiszi!... A szemén látom, hogy megértett!

— Miért találkoztam Önnel! — kiáltott fel.

— A tudás gyöngéje valami — folytattam kérlelhetetlenül. — Ezt minden nagy szellem érezte, például Kant is. De bennük mindnyájukban a tudással együtt megvolt . . . mit megvolt! lángolt a hit!

— Ismerem Kantot és arról is tudok, amiről most beszél.

— Nem vonom kétségbe — feleltem. — Ön filozófus és ez elég. De — én is ismerem. És látom, hogy az én ismeretem lényegesen más, mint az Öné.

— Ismerem Kantot — szólt makacsul.

— Annál jobb. Ha ismeri, akkor nincs semmi baja. Aki Kantot hiszi, az meggyógyult!

— Én is hiszek — felelte komoran — és ép azért, mert hiszek, vonom le a tanulságot: a golyót.

— Az emberiség titánjai, a vallásalkotók, a heroszok, nem javíthatatlan, hanem megronthatatlan optimisták voltak!

— És Buddha! — szakított félbe diadalmasan.

— Tudtam, hogy most Buddha következik. Végre megérkeztünk! A korhadás tanához!

— Mit mond! — kiáltott közbe.

— A szónak nem morális értelmében használtam a «korhadás» szót, de élettanilag. A Buddhizmus etikája tökéletes, de — nem emberi, mert halottakra iratott! Nekünk azonban kétezer éve tudtul adták, hogy «hagyd a halottakat az ő halottaikat eltemetni!» Először is hallgassa meg ezt a hasonlatot. Buddha az alapot a levegőbe «fektette le» és épületének — valójában köd-semmijének — csúcsa még épen csak hogy érinti a földet, miután fejjel lefelé áll az egész. Ön mosolyog . . .

— Hogy beszélhet így Buddháról! Mint . . .

— Ha járt volna Indiában, nem kiabálna, hanem végighallgatna! — ütöttem rá szavaimmal. — Vagy azt hiszi, hogy püspökileg engedélyezett könyvekből tanulmányoztam Buddhát? Hát legelsőbben: Sem Önnek, sem nekem fogalmunk nincs arról a Buddháról, aki a buddhisták, szóval az indiai lélek Buddhája. És erről európainak soha fogalma nem lehet. Megérti ezt?

— Kérem, kínozzon gyorsabban!

— Ezzel szemben azt állítom: Buddhát lényeges egészében csak a nyugati, az élők szelleme, még pregnansabban: csak a krisztusi szellem értheti meg! Ha az Irás azt mondja: Isten az élők Istene, akkor Buddháról azt mondhatjuk, hogy ő a halottak, az élőhalottak Atyamestere! Ha gondolataimat követi, akkor a piztolyt örökre eldobta, eldobta tudniillik abból az eszméből kifolyólag, hogy megsemmisítse az életet. Mert öngyilkos mindenki lehet, de . . .

— Nem rólam, Buddháról! — habogta lázasan. Még mielőtt megakadályozhattam volna, fölhajtott egy pohár punchot.

— Ez, praktikusán véve, ugyanaz. Két fő embertípus van, persze e kettőn belül számtalan árnyalattal. Vannak élő és vannak holt emberek. Buddha volt a második típus legtökéletesebb képviselője.

Mert hová tör Buddha? A megsemmisülésre. Ez a Buddhizmus egyetlen célja. És miért? Mert Buddha szerint minden létezés szenvedés.

— Az is! — kiáltotta.

— Nem minden létezés szenvedés. Nékem például alét szenvedés és boldogság, fájdalom és gyönyör. A buddhista semmit sem hisz és nem remél. Én azonban hiszek és remélek és a pokol közepén is ezt fogom tenni! Dániel az oroslánbarlangban is boldogabb volt, mint a buddhista a paradicsomban lehet, mert ő élt! Hiszen minden csak azáltal lehet, hogy hiszünk benne! Hogyan legyen boldog valaki, aki nem hisz a boldogságban? Emlékszik Gorkij «Éjjeli menedékhely»-ében, mikor az egyik kérdi a másikat: «Van Isten?!» És szól a válasz, az orosz, a nagy, az élő: «Aki hiszi, annak van!» Buddha azonban indiai volt és bármily furesán is hangzik, ő, aki semmiben sem hitt, hitt a — lélekvándorlásban. Mert ezt «örökölte» a vérével, hogy úgy mondjam. Bár Buddha ezt is tagadja, menthetetlenül hitt benne, kellett hinnie. Ezért alkotta meg a megsemmisülést, a Nirvanát még az *életben*. Ön egy óriás árnyéknak: Buddhának az árnyéka! Akár hiszi, akár nem, Ön is megsemmisülni akar, mert — Ön sem hisz semmiben!

— Téved! Bár ne hinnék abban, amit hiszek!

— Ez az! A hit csak a jó lehetőségének, az illuzióknak hite! Buddha is «hitt», hitt abban, hogy minden lét szenvedés, de mennyire «hitte»! Senkinek nem volt erősebb hite, mint Buddhának — a negatívban! Ki mondaná Buddháról, hogy nem volt géniusz, tiszta és hős? Csak nem tart fakutyának? Éppen óriási hite miatt volt óriás hatása, de ez a hit holt hit és mindent kiöl, amihez hozzáér. Ezért gyakorlatilag mondhatjuk, hogy Buddha semmiben sem hitt! Hiszen Ön is «hisz». Hiszi, hogy a nők ilyenek és olyanok. Legyenek! Annál jobban hiszek — magamban! Magamban, aki nem vagyok olyan! Bennem van a nő és nem én a nőben! Micsoda «én» az, aki nem tud *mindent* megnevesíteni! . . .

— Könyörgöm, ne beszéljen a nőkről, hanem Buddháról!

— Akármiről beszélek, egyről beszélek: az életről! Az örültek azt hiszik, hogy Buddha vallásalapító volt. Buddha azonban semmit sem «alapított», mert semmit sem «vallott». Ő volt a megtestesült vagy mondjuk megszellemült antireligiozitás! A dekadencia tökélye. A kihamvaszás szimbóluma. A kontinuuális öngyilkosság. És mégis, az élet őt is megréfálta, mert az élet mindennél erősebb! Buddha, aki semmit sem hitt, hihetetlen erővel vallotta, hitte — a semmit! Buddha volt a legnagyobb illuzionista, akit a világ ismer! Ő abban — és csak abban — hitt, amit még senki nem látott, amit senki nem észlelt, mert nem érezhet: a semmiben. Abban, hogy pápuakezemfaragta parafa felsőbb lény «isten», ebben a gondolatban még mindig van valami érthető, mert misztikumot tartalmaz. Hét vagy hetvenhét paradicsomot rakhatok egymás fölé — all right! De, mint Buddha semmiben sem hinni — mert azt Ön is tudja, hogy a Buddhizmusnak

nincsen istene, az egyetlen valódi atheizmus — és a semmit hinni, hinni, mint elvont fogalmat s mégis létezőt, ez olyan bűvészfogás, melyet csak Buddha tudott összenaiválni. Mert ő volt a legnagyobb naiv, aki a Földön valaha megjelent, sőt megjelenhetik.

— Csalónak, bűvésznek tartja Buddhát? — kiáltott fel fölháborodva.

— Megbolondult? — válaszoltam. — Naivot, tehát jóhiszeműt és tisztát mondtam, nem pedig csalót. A bűvész szót pedig azért használtam, mert erre a tüneményes «megjelenés és eltüntetésre» — tudniillik a «semmivel» — a bűvészek jutnak eszünkbe. Kedves Buddhistám! Ahhoz, hogy azt a mindent átfogó aggságot és egyszersmind semmitsemlátó gyermekességet, mi több, maszületettséget megérthessük, ahhoz először is az indiai lelket kell ismernünk. Bár nem akartam, mondhatom, paradoxul hangzik. De a paradoxonoktól csak a filisterek riadnak meg és Ön tudja, hogy az élet — paradox. Tehát Buddha sem nőtt ki a levegőből, az ő imádott «semmijéből». Buddhának számtalan őse van, kisebb-nagyobbak és milliókra ment azoknak az indiaiaknak száma, akik követelték és végül is kitermelték magukból a nagy Buddhát, az indiai lélek Megváltóját. Őt, aki bevezeti őket az egyetlen boldogságba, a Nirvánába, az édes Semmibe. Buddha nem «üstökös», nem «tünemény». Buddha nem kezdet, hanem vég. Igaz, hogy aztán olyan vég, mely véglegesnek látszik, mely...

— ... a pisztolydurranás! — kiáltott közbe.

— Igen. Önnél az. Nem is az élőhöz szólok többé, csak egy fiktív halotti beszédet tartok koporsója fölött. Mert, hogy Önnek meg kell halnia...

— Meghalni!... De merne-e velem fehér-fekete golyót húzni? Ön az élet, Ön nem halhat meg, Öné a fehér! De ha mégis?... Ha mégis Ön húzná a feketét?... Akkor holnap Ön lövi agyon magát és én maradok!... Lássuk a híres életet! Nos, nos?

A halálközeli kárörvendő kihívásával, kajánságával tekintett reám. Szegény ember! Ebben a percben arca visszataszító volt. Fölnevettem.

— Merne-e, merne-e hát? — kérdezte vigyorogva.

Bizonytal nem volt már akkor egészen beszámítható.

— Ostobaság! Ezen semmi mernivaló nincs. Én ne hinnék a predestinációban? Háromszor húzhatunk és mindháromszor Ön veszi a feketét!

Szeme kidagadt. Nem hitt nekem. Ezenkívül talán most az életet is gyűlölte bennem. Senkise mondhatja meg, mi minden zuhoghatott abban a meghasonlott lélekben. De rémitő lehetett, az bizonyos.

— Ez, ez... komoly?

A komoly szót szinte fenyegetően mondta.

— Tréfálok — feleltem. — De ha én húzom a feketét, tréfából lelőhet, mint a verebet!

Ezzel kivettem Browningomat — kedves fegyverem volt és hűségét már bebizonyította — és az asztalra dobtam. Mániákus mohósággal kapott utána, de kezére csaptam. Ránéztem.

— Várjon! — szoltam. — Az adott szó szentség!

— Igen.

Szemét nem tudta levenni a fegyverről.

— Tehát kezdjük. Ön húz először, Buddhisták előnyben.

Két aranypénzt vettem elő és összehasonlítottam.

— Nézze, ennek a fején, épen a homlokon, itt... olyan kereszteskeféle rovátkát látni. Ez lesz a fekete golyó. Vagy... váltsak papírpénzt mostan, Ön előtt?...

— Bontatlan játszmat? Ugyan kérem! — válaszolt elpirulva.

A kalapba markolt és ökölbeszorított kezét magasra emelte.

— Hát életre-halálra? Igen? — kérdezte elfúlva.

— Lássuk a golyót! — válaszoltam rendreutasítólag.

Beesett arca égett, mint a tűz. Habozott.

— Fiatalember — szoltam nyugodtan, bensőséggel — hagyjuk az egészséget. Dobja vissza.

— Soha!

Felugrott és a pénzt az asztalra csapta. Az arany épen «fejfel» tekintett reánk.

— Várjon, kérem! — szolt. — Ha Ön annyira bizik magában, az életben vagy miben, akkor miért nem mondta, hogy százszor húzhatunk?

— Mert annyira nem bízom magamban! — feleltem. — De ebben hiszek! Ön nem tudja, hogy mi a hit. Most pedig nézzük meg a pénzt.

A jel olyan finom volt, hogy egészen hozzá kellett hajolnunk. Weininger a rovátkosat húzta.

— Ez semmi! — kiáltott magából kikelve. — Matematika: ötven százalék. Húzzunk másodszor!... Megengedi, hogy ismét én húzzak?

Ránéztem és füléig pirult. Látta, hogy megértettem. Szegény, most kételkedett bennem.

— Nem! Tessék!... Húzzon Ön! — kiáltotta gyorsan.

— Eh, ne folytassuk. Sajnálom...

— Most már húznia kell! — szakított félbe.

Szó nélkül a kalapba nyúltam és az asztalra dobtam a pénzt. Szép görbét írt le, egy pohárhoz ütődött, gyönyörűt csendült és lefeküdt.

— Ez az élet hangja volt! — szoltam méltósággal.

Most az «írás» volt felül. Weininger fölkapta. Én csak arcára néztem: a «fehér golyót» húztam.

Következő pillanatban földhöz csapta az aranyat és rátaposott. Őrjöngve ugrált rajta.

— Aljas, becstelen! Annál is rosszabb: szajha! — kiabálta.

Kicsit nevettem.

— Hm. De úgy is használjuk. Csináltasson jegygyűrűt belőle, rögtön szent lesz és nemes. Ne az aranyat szídjá, de az aranyról való gondolkodását. Azonban Ön mindent tagad és amit állít... Vegye föl és adja a szegénynek. Rögtön megszépül a csúf anyag!

— Ah! — kiáltott, de nyomban elhallgatott.

— A fejünket nem lehet kicserélni — válaszoltam e fájdalmas felkiáltószóra.

— Mért születtem! — robbant ki féktelenül.

— Ezt a kérdést néhányszor már én is fölvettem magamnak. Nyugodjék meg. Beethoven azt mondta: Der Mensch frage nicht!

— Beethoven!

Valóságos sikoltás volt.

— Mi az? — kérdeztem.

— Ismeri Beethovent?

Ahogy ezt kérdezte, visszaadni nem tudom. Így kérdezhetik egymástól az elkárhozottak: Mit tettünk?

— Én ismerem, Ön nem.

— Hazudik! — és felém ugrott.

— Húzzon harmadszor! — feleltem szárazon.

Megtorpant. Aztán legörnyedt a megtaposott aranyhoz és a kalapba tette.

— Bocsásson meg... — szólt elhaló hangon. — De ne mondja, ne mondja, hogy én, én nem ismerem Beethovent...

— Szegény ember!... De lássa, nem hazudhatom...

— Húzzunk! — szakított félbe és összeborzongott.

Azt merem állítani, hogy ebben az emberben már akkor nem élt a lélek! Imaginációm olyan erős volt, hogy szinte érezni véltem a hullaszagot. Nem a test, de a lélek felbomlását éreztem. Weininger a kalapba nyúlt és összecsendítette a pénzt. Csörgetés közben így szólt:

— Ha most a fehéret húzom, életben maradok, mert én megtartom szavamat! Önt azonban ezek után fölmentem. Mondja, hát azt hiszi, hogy menthetetlenül a feketét kell kivennem? Lehetséges ez?

— Bizonyos — feleltem.

— De miért? Miért?

— Ön gondolkodó és igazi gondolkodó. Nem jött még rá, hogy itt semmire sincs felelet? Semmire! Miért találkoztunk mi ma? Miért született és miért annak, ami? Miért égnek a csillagok és miért nem a víz? Minden önmagáért van és minden mindenért. Minden miértnek van egy miértje és hová vezet ez? Csak addig kérdezzünk, ameddig kérdezhetünk. Ha ezt a poharat innét ide teszem, ennyi ok-okozati összefüggést megérték. De ha következetesen el akarnék azon gondolkodni, hogy miért ülök most itt, meg kellene bolondulnom bele. Határoltak vagyunk és tartjuk magunkat határaink között. Ez az ideális gyakorlatiasság. A legnagyobb szellemek tisztelték legjobban a hatá-

rokat, pedig ők tolták ki a lehető legmesszebbre. Még miszticizmusuk is határolt és pozitív. Krisztus semmit sem beszélt Istenről. A «jó Atya»: ez volt a legtöbb, amit mondott. Mindig az emberekkel, a valósággal, szóval az étellel foglalkozott. Leonardo azt mondta, hogy a festőnek még a fal feltjét is szeretettel kell tanulmányoznia és lefestenie. Nem Goethe hirdette: «Jedes Ereignis mit Ehrfurcht betrachten»? Itt épúgy a tiszteleten, mint a mindenben van a hangsúly! Csak az él igazán, aki a mindennel van elfoglalva, aki mindennel él! Az energia megmaradását ösmerjük. Én az élet megmaradásának törvényét is kimondanám. Engem nem az bánt, hogy Ön holnap meghal, mert halált én nem ismerek. De hogy Ön, aki mélyen gondolkodik, a valódi, az éltető és élő gondolkodás első lépését se tegye meg ebben az életben, melyben azt meg lehetne és meg kellene tennie — ez az, ami fölháborít...

— Mert nem érti, hogy én elérkeztem «természetes» végemhez.

— Most úgy beszélt, mint a dilettánsok! Azok is mindig «megérkeznek» valahová, «befejezik» a dolgokat, pedig el se kezdték. Vége csak egy egésznek van. Nézze meg Rembrandt képeit, hallgassa Bachot, olvassa Macbethet. Ezeknek «végük» van, ezek készek. Nézzen meg egy mázolt mányt, vegyen kezébe akármilyen rossz könyvet. Itt sem kezdet, sem vég.

— Akkor én is kontári mű vagyok!

— Én azt is tudom, hogy Önön nem segíthetek és Ön végezni fog magával holnap. De annyira pozitív vagyok, azaz annyira hívő, hogy biztos tudásom ellenére is végrehajtom Önön mindazokat a mentési kísérleteket, melyek rendelkezésemre állanak. Mert minden *tudásom* ellenére is hiszem azt, hogy lehetséges, hogy Ön megmenekül. Ez: a hit! Önnek éreznie kell, hogy minden, amit tettem, egyetlen szerves *egész*...

— Igen! Tökéletes! — kiáltott rajongva. — De Ön művész és én csak agyag vagyok a kezei között, melyet kedvére gyúr!

— Annál szebb, hogy az, amit Ön «kedvem»-nek nevez, ilyen derék! Ön minden állításában tagad. Mit kérhetnék többet Istentől, mint hogy ilyen méltó «kedv»-ben tartson meg engem? Vajjon tehetnék-e többet, kedves agyag, mint amit tesz? Mondja meg! Vajjon...

— Végül is — semmit se tesz! — szakított félbe. — Holnap halott vagyok! Ime...

Ezzel kirántotta az egyik aranyat. Megfogtam ökölbesorított kezét, hogy ne nyithassa ki.

— Ismét a semminél tart! Hát most semmi se történt velünk? *Holnapután* másképp gondolkodik...

— Engedje, hogy megnézzem a pénzt!

— Szép lassan tegye vissza és vegye ki a másikat. Ez a fekete golyó.

— És ha a másik az?

— Nem. Az a fehér.

— És ha «kicszerélnének», ha én akarnám kicserélni őket? Úgy értem, ha «maguktól» átváltoznának? — kérdezte halálsápadtan.

— Egyszerűen szólva, Ön azt mondja, hogy mindig az lesz, az

változik fekete golyóvá, rovátkossá, amelyet kihúz? Vagy miért nem mondja így: Mi azt fogjuk annak *lát*ni.

— És ha így volna? — ajkszélei remegtek. — Nem látjuk-e imádoztunkat a világ összes asszonya közt a legszebbnek? Nem látjuk-e a fakir mutatványait, de a fényképezőgép semmit se «lát»? Nem látjuk-e a csillagokat, de ahol mi látjuk őket, onnét a csillag már régen elfordult? Amit mi látunk! Pfuj!

— Ez mind igaz. De ha nem hisz a szemének, miért keresi sorsát a *látásban*? Ön a saját életét és az enyémet tette föl egy rovátka meg-látására! Hol itt a morál, vagy mondjuk a logika? Hé! Dobja vissza azt az aranyat és felejtse el az egészet. Holnap, ha fölébred, szeressen bele az első leányba, akivel találkozik. Akármilyen szörnyű is a világ, szeretni mindig fog lehetni benne! És akkor élni is lehet!

— Ön olyan «naív», mint egy — buddhista! Pillangókat kerget, saját fantáziájával játszik és valójában semmit sem törődik velem.

— Fiatalember! Ön maga sem tudja, hogy mennyire egoista. Azt kívánja tőlem, hogy vessem le bőrömet és elfelejti, hogy kockára tettem életemet egy idegenért. Hogy biztos voltam a dolgomban? Ezt én hihettem, de biztos nem volt! Ha mindenben, amit az ember tesz, önmagára is gondol, — ugyan kire az ördögre is gondolhatna hamarább! — nemcsak önmagunkra gondolunk. Az a sok embergyűlölő félfilozófus, akik az elégtelenség tantételeit hagyma- és bürökkoszorúba kötötték, ugyancsak rossz szolgálatot tettek az amúgy is eléggé megterhelt emberiségnek. De az embergyűlölő «nagyságok» után a még sokkal rosszabbak, az embermegvető álgondolkodók következtek. Mert gyűlölni nem lehet szeretet nélkül. A megvetés azonban csakhamar arra kényszeríti az egyéniséget, hogy önmagát is megvesse. Miután lassan mindenkit sikerült megvetniök, a szerencsétlen fickók rájönnek, hogy voltaképen ők maguk is emberek, tehát illenék, ha sajátmagukat is megvetnék. Mintha egyébként is nem volnának az emberek eléggé elfoglalva azzal, hogy szomszédait megvetik! Most még a «tudós», az «exact» megvetők mocsárlázával is kell küzdenie a világnak! Azt mondják, hogy a gyűlölet megvakít. Én tovább megyek: a megvetés még a tapintóérzékétől is megfosztja az embert!

— Ezt nekem mérte ki! — szólt türelmetlenül.

— Ez egyike volt azoknak az ingeknek, melyeket az emberek magukra vesznek, ha érzik, hogy sajátjuk!

— Nemsokára mint ellenségek állunk szemben — felelte.

— Eszmeileg igen, de úgy mindig is ellenségek voltunk. Ha legyőzöm Önt, annak elsősorban Ön veszi hasznát.

Felelet helyett egy pohár punchot hajtott föl és elfordította fejét. Pár percig egyikünk se szólt.

— A nő csak anyag — szólt hirtelen.

Látszott, hogy e körül gondolkodott és ez a kijelentés csak kiszaladt száján.

— Ostobaság! Engedje meg, de más szó nincsen reá. Ismétlem tehát: ostobaság. A nő nincs a férfi magaslatán, ezt minden gondolkodó tudta és ezerféleképen kimondta. De még az egér sem «csak anyag», nemhogy a nő lenne az. Föltéve, hogy a nő puszta matéria, mit jelentene ez? Hogy mi férfiak löjük agyon magunkat? A nő spirituális hiányait valamennyien érezzük és szenvedjük. De én azt mondom, hogy enélkül a szenvedés nélkül szeretni sem lenne érdemes! Mert minden igazi szenvedésben valami megmagyarázhatatlannak, valami *oktalannak* kell élni! Minthogy nem tudom megérteni, hogy a nő, még az a nő sem, aki végtelenül szeret, miért nem ért meg bennem igen sokat, amit nagyon is meg kellene érteni, szenvedek. Ezért nincs szerelem szenvedés nélkül, de — ne is legyen! Azonban a nő is szenved és már ez magában halomra dönti az Ön okoskodását. Miért szenved a nő, megint mindegy. Szerved! ez az egyetlen mindentmegmondó, mindentfeloldó felelet.

— Micsoda illúziók! — kiáltotta.

— Ön most ahhoz a kisgyerekekhez hasonlít, aki játékvonatán magyarázza gépészmérnök papájának a mozdony szerkezetét. Én már dübörgő gőzösöket vezettem, mikor Ön még a nőben csak «anyagot» talált, mert porcellánbabájának fejét feltörte. Miért hiszi tehát, hogy csak Ön ismeri őket, de én nem?

— Mert látom, hogy Ön még azt hiszi, hogy a nő sphinx.

— Lássa, fiatalember, a nő csakugyan talány. Nem az a ragyogó rejtvény, aminek a rossz poéták kürtölik, de nem is az az Asmodeus, aminek a nőgyűlölők tartják. De talánynak talány. Már csak azért is, mert más, mint mi vagyunk. Nem elég ez, hogy örökké titokzatos maradjon? De ki vagy mi nem titokzatos ebben az életben? És akkor épen csak a nőnek ne legyenek titkai? Kisfiú! Tegye el a játékait.

— Én már eltettem. Egyszer talán Ön is el fogja tenni.

Gúnyosan nézett rám.

— Ön Chamfort II. De még szerencsétlenebb kiadás.

— Ő igen! Ő ismerte az asszonyokat! Emlékszik erre a mondására: A nők csak azt adják a barátságának, amit a szerelemtől kölcsönöztek. Ezzel is mindent megmondtak.

— Ugyan kevés az Ön «mindent»-e! Ezt a kijelentést pedig meg is lehet fordítani. De Chamfortral nem szállok vitába.

— Nem látja, hogy velem szemben minden hasztalan?

— Előbb Ön nem hitt, most én nem hiszek a szememnek. Amit mi látunk! Nem így hangzott az előbb?

— Hát még mindig bízik?... Ó, mentse meg!

Hangja esdekelt és gyermekes erőtlenséggel tekintett rám. Ez a hirtelen átmenet csodálatos volt. Előbbi szatirizmusa, fölényessége teljességgel eltűntek. Semmi se maradt, csak a meztelen félelem.

— Mindenki csak önmagát mentheti meg. Én csak az utat mutatom, melyen megmenekülhet. Többet nem tehetek. Ön azzal, hogy életben

marad, nem szabadult meg. Ha párnázott falak közé csuknák, mint a bolondokat és őriznék, hogy semmi kárt nem tehetne magában, akkor életben maradna, de csak — külsőleg. Én ezt a «külső» életet életnek nem tartom. Bármilyen is Ön, Ön karakter. Ha szellem karakterrel egyesül, akkor a sors nagyobbik fele bennünk, saját magunkban rejlik. Akarattal fejezem ki magam ilyen egyszerűen, szinte primitíven, mert az igen összetett, rejtélyes dolgokat csak szimplán, bizonyos együgyűséggel lehet megközelíteni. Hogy sorsán változtasson, ahhoz belső változáson kell keresztülmennie.

— Itt kezdődik a — lehetetlen! — vágott szavamba.

— Mindegy! Én teljesítettem kötelességemet.

— Köszönöm!

— Persze, hogy ez a belső változás létrejöjjön, ehhez hit kell. És itt bukik meg minden jóakarát. A hit adomány, hit csak felülről szállhat le az emberre! Homeros nem írja meg az Iliást, ha előzőleg, még mielőtt a tollat kezébe veszi, nem hitt volna a Múzsákban, szóval felsőbb hatalomban, azaz: a hitben! Mert mindenekelőtt: a hitben kell hinni! Ah, a világ összes nagy művei *parancsok!* «Csinálva» még senki, senki se csinált semmi nagyot, semmi érdemest ezen és minden sártekén!

— A «Nem és Jellem»-ben ez is benne van! — kiáltott föl.

— Nem hiszem. De ha benne van is, nincsen benne. Legföljebb mint idegen test, halott és szervetlen valami. Ha a «Nem és Jellem»-ben ezek az eszmék *élnének*, akkor Ön most nem énjének kioltásán gondolkodnék! Szíve a halottnak is van, de van-e a halottnak szíve? Ön zseniális ember, de ez — nem elég. Gondolatai mindennel összefüggenek, ezt látom. De — az Ön bevétele nincsen arányban az Ön adásával. Ön — értelmi-érzelmileg véve — köbmétereket lehel be, de csak köbcentimétereket lehel ki magából. Ez fojtja meg Önt!... Mindent fölvesz, de amit kibocsát, az ezer névvel nevezett egyvalami, azaz még nem is egyvalami, mert az a semmi. Ad abszurdum vigyem? Ön vízbe-fúlt hal!...

— Halálos diagnózis! — szólt elsápadva.

— Adjon! — kiáltottam rá. — Az olyan embernek, mint Ön, szakadatlanul adnia kellene. Ne várja a szeretetet, hanem adja, akkor Ön is szeretetet kap. Adjon hitet a kishitűekbe, akkor Ön is hinni fog. Ön a nők ellen tombol, pedig olyan passzív, mint tízezer háremhölgy...

— Ez nem igaz! — rikoltott közbe. — Aki huszonthárom évvel azt tette, amit én...

— Épen ez volt a passzivitása! — vágtam el szavát. — Csak nyelt és habzsolt! És most szétszakad.

— Megláttam az igazat, kiittam a valóság poharát. *Ebbe* halok bele!

— Önt megöli az, amit Ön hiába kevert bele mindenbe, mert az semmivel sem keveredett, vegyült. Önt megölte — az «én»!

— Miért mondta ezt meg nekem! — ordított fel.

Szeme vérben forgott, szája tajtékot hányt.

— Azért, mert csak ezzel a szellemi koponyalékeléssel menthető meg — ha megmenthető! Itt az a műtét, mely egyszázalékos, de talán segít. Ön korunk legrettentőbb kedélyi vérbajában szenved: az éniségen. Paralizis vagy öngyilkosság: máshová onnét nem vezet út! Nagyszerű emberek tömegsírjához érkeztünk! Le a kalappal! Pompás lelkek fekszenek itt! De a legjobbak — átvészelik az idők, a mi időnk e pestisét. Nietzsche úgy fordult föl ebben a bajban, mint a gutaütött! Mit küzdöttek Wagner és Strindberg ezzel a halálangyallal! De ők — győztek! Nézzen reájuk, nézze meg ezeket a hívőket! Nincs az a próféta, szent, aki többet vívott a gonosszal és akinek erősebb hite lett volna náluk! Ki volt apostolibb Strindbergnél vagy Dostojevskijnél? De jobban is hittek magukban, mint a világ összes beduinjai, mindabban, amiben egy fanatikus hihet! Azonban ők énjöknek irtózatossá, emberfölöttien terhes fluidumát szakadatlanul lövelték szerte a világba, embertársaikba, jó és rossz barátba, asszonyba és ha kellett, kőbe és sárba! Ő nekik minden...

— Fehér vagy fekete! — kiáltott fel tébolyodottan.

Öklét kirántotta kezemből és bomlott szemekkel bámult az aranyra. A fejen ott volt a kereszt...

— Jaj a legyőzötteknek! — hörögte inkább, semmint mondta és kirohant.

— — — — —
A bécsi ujságok közölték, hogy Weininger Ottó október 4-én abban a házban, melyben Beethoven meghalt, szobát bérelt és szíven lötte magát.

*

Az elbeszélő — ötven év körüli férfi — fölállt és egy pohár vizet ivott. A szalonban teljes volt a csend, csak a barokk állóóra tik-takolt.

— Ma foi! — törte meg egy szóke asszony a csendet. — Csak egy nőgyűlölő bolonddal lett kevesebb. De ... mégis szerettem volna ismerni azt az embert...

— Ugyan, kedvesem, hogy mondhat ilyet? — szólt a mellette ülő.

— Eh bien! Il y a peu d'honnêtes femmes qui ne soient lasses de leur métier — válaszolt a szóke.

— Sza, sza! Ki ismeri közülünk ezt a «métier»-t? Nézze, nézze ezt a két álmódosót! — kiáltott föl kacagva egy őszülő harmadik, aki világszép asszony volt húsz év előtt.

Simay Caesar.

KÖD.

*Méla nyárutó bús, szürke játyla:
jöjj el, áldott páraköd-esés,
hadd terüljön némaság a tájra
és a láthatárra feledés.*

*Észrevéllen vonj a színre-hangra
balzsamozó álom-patínát:
szét ha széled halk varázsod hamva,
meg ne lássék többé, ami fáj.*

Békássy Istvánné, Bezerédy Emma.

LENT ÁLL A HOLD.

Egész nap dolgoztunk. Nem volt könnyű munka. A gyenge vetésnek nem lehetett elejét-végét látni, amikor úgy tíz óra tájt megálltunk fél-lélekzetre a forró napban. Vállamat alig éreztem már, mert szakadatlanul hajlongani kellett. Kezünkben a pirinyó irtólappáttal a gazhajtásokat szurkáltuk ki a búzából. És amire ebédidő lett volna, csak levágódtunk az árokparti akác alá s nem tudtam, élő vagyok-e vagy holt? Lazsálni nem lehetett, mert Brugós kasznár könyörtelenül a sarkunkban volt. Kétezer holdra futott az urasági birtok, de Brugós minden pillanatban felbukkant hol itt, hol ott az uradalmi földön s ha észrevette, hogy valamelyik fiú vagy leány maga után talált hagyni egy szál gordonyt, vagy valami egyéb dudvát, leírhatatlan kárörömmel kiáltott fel:

— No, most megfogtalak, naplopó! Mindjárt le is húzok neked egy krajcárt!

S előhúzván zsebéből a vastag noteszt, ott helyben beírta a fiú vagy leány nevét, hogy a szombatesti bérfizetésnél ne felejtse el levonni neki azt az egy krajcárt. A lehúzás érzékenyen érintett mindenkít, mert hajnaltól késő-szürkületig hajlongtunk a vetésben s estére annyira felhólyagzott a markunk, hogy nem tudtunk elaludni a kintől. S akit egyszer megceruzázott Brugós kasznár, hiába pityergett azután halálos keserűséggel, mert Brugósban nem volt irgalom. És ha rajtakapott valakit, szinte szédült a kaján boldogságtól.

Ekkor már hatodik napja hajlongtam a sorban, mert pünkösdi vakációnk volt épen. Ötödik osztályba jártam azon a tavaszutón s úgy volt, hogy ősszel beadnak a kollégiumba. Édesanyám, szegény, karácsony óta gyűjtött már a tandíjra, nekem pedig azért kellett munkába állnom, hogy ez alatt az egy hét alatt legalább a felét keressem meg az új cipőm árának, amely Csanak András csizmadiamester keze alatt volt munkában. A nevezetes cipész a szomszéd faluban lakott s ha csak módját ejthette, a grófok meg a szolgabíró ellen beszélt szilaj komiszkodással.

Azok a napok kegyetlenül megviseltek mindnyájunkat, dehát muszáj volt. Fiúcskák, kislányok szünetlenül hajlongtak fel és alá a vetések közt, hosszú-hosszú sorban s vánnyadt karjaikat mégjobban megnyújtotta az apró irtólappát nyele. De azért nem panaszkodott senki, legfeljebb sóhajtott egy hosszat. S összedörzsölvén soványka tenyerét, csak hajlongott tovább, hogy el ne maradjon a többitől. Néha-néha belekezdtünk egy tavaszi dalba:

*Leveles a báró kertje, leveles . . .
Akinek nincs szeretője, most keres,
Akinek nincs, most keres.*

Szállt-szállt a nóta a mezők felett s nagy csönd támadt utána. Még a madarak is elhallgattak, mintha mireánk figyeltek volna föl.

Hiszen meglettünk volna így is, csak Brugós ne zaklatott volna mindig. Ám a nagyhasú kasznár alig tűnt el az országút kanyarodójánál, hirtelen csak felbukkant az egyik halmon és noha valamennyien hajlongtunk-hajlongtunk meg nem állhatta, hogy felénk ne kiáltson:

— Már megint a napot lopjátok, hé?

Mi aztán mégjobban elhallgattunk olyankor.

De azért nem maradtunk sokáig nyomott hangulatban. Valamelyik soványkarú kislány mesélni kezdett Csonkatehénfiáról s a többiek elámulva figyeltek oda. Ilyen alkalommal még Brugósról is elfeledkeztünk s megkönnyebbült szívvel haladtunk előre, szünetlen hajlongással. Máskor Tokár Miska adott elő borzongató részleteket az apja esetéből, aki valamelyik őszi estén a Ronyva kiöntései felé mendegélt egyesegyedül a mezei úton, hogy hazahozza a két lovat, amelyik lebéklyózva legelt az őrházon túl valahol. Akkor történt a Tokár Miska apjával, hogy hirtelen egy tüzeshordó kezdett gurulni előtte az úton. Ha megállt, a hordó is megállt. Ha elindult a hordó felé, az is továbbgurult előtte. Tokár Miska apja eleinte hangtalanul hánytá magára a keresztet, de mivel semmi eredménye nem volt, egyszerre szívszakadtan kezdett ordítani, ahogy csak fért a torkán: «keresztények, segítetek!» A kétségbeesett jajgatásra a közeli vasúti őrházból lámpással rohant ki a bakter. Abban a szempillantásban semmibefoszlott a túlvilági látomás . . .

Nem közönséges dolgok voltak ezek.

Legnagyobb odaadással azonban olyankor hallgattunk oda, ha Fityeráról esett szó. Amolyan nyáriibetyár lett volna Fityera, aki csak meleg időben ijesztgette az utasnépeket meg a zsidókat, mert az őszi esőzéssel ő is félszer alá húzódott. Évek óta lappangott már a nádasok közt meg a kukoricásban s igazság szerint talán senki sem látta még testi mivoltában. De azért mindenki tudott róla egy-két különös esetet. A fufangjaival aratta a legnagyobb sikereket. Egyszer beüzent például Kolbására az ottani földbirtokosnak, hogy ezen és ezen a napon, déli harangszónál, el fogja vinni a féloldalszalonnáját. A földbirtokos azt hitte, ugratják s csak akkor kapott puska után, mikor kevéssel harangszó után az egyik igás kifulva rohant a házba, hogy most látta Fityerát, amint a kertek alatt ment szuszogva, féloldalszalonnával a hátán s ahogy utána kiáltott volna az igás, Fityera megfordult, számfűlet mutatott neki s aközben csúnyán röhögött.

Igaznak kellett lenni, mert ahogy a konyhába szaladtak be, a kéménylyukból csakugyan hiányzott az egyik oldalszalonna. De hogy

mimódon vihette végbe Fityera ezt a vakmerő lopást, örökre titok maradt.

Sok-sok ilyen megfoghatatlan dologra merészkedett Fityera s iránta való rokonszenvvel voltak tele a szegény emberek. Mert csak az urakat tréfálta meg, valahányszor kedve kerekedett. Sőt egyszer az egyik hetvenkedő nemeslegényt egy akácfához kötözte oda, csak úgy félkézzel, az újhelyi országútnál. S akkor jól megcsapta hátulról.

Lehet, hogy Fityera nem is élt a valóságban, de mi hittünk benne. S áhítatos szívvel kívántuk, hogy bárcsak összeakadna vele egyszer Brugós is. Majd elrántaná a nótáját Fityera!

Aközben délutánba fordult az idő s mi még egyre hajlongtunk a vetésben. De már nem dalolt senki. Halálosfáradtak voltunk egytől-egyig.

És így ment ez kifulásig, míg csak a radványi hegyek fölött össze nem esett a nap.

Szombat este volt.

Fiúk, kislányok vállukra csapták a kis irtóását s nesztelen csoportban indultak meg hazafelé az országúton. Nem nótázott, nem beszélt senki. Csüggedtek voltak, mint a verebek.

Én pedig nekivágtam a szomszéd falunak, trappban, hogy Csanak Andrástól elhozzam a cipőt. Mert pünkösd első napja lett volna másnap. A cipő egyelőre nem volt kifizetve, ez azonban nem jelentett nehézséget, mert Andris bácsi sok bizalommal viseltetett irántunk.

Neki iramodtam a falu felé futó dombnak, mert féltem a sötétől s az is eszemben járt, hogy hátha utamba talál akadni valahol Fityera! De így is sürvedni kezdett már a világ, amire belihogtem a faluba.

Szép volt a falu ezen az estén.

A házak előtt már előbb tisztára separték az utcát s jólesett végig-sietni rajta. Mindenütt érzett, hogy pünkösd lesz holnap, amikor szinte tüzelnek a bazsarózsák. A kerítésen itt is, ott is egy-egy gazda hajolt ki s pipázott csöndesen vagy elnézett hosszan a felvég irányába, mintha váratlan vendéget várt volna onnanfelől. És azalatt messziről, valahonnét a Ronyva kiöntései felől, andalító zenébe kezdtek a békák. Jóleső szomorkodás zsongott rajtam végig ettől a távoli zeneszüremléstől.

Erős alkony volt, amikor befordultam a Csanak András portájára.

Mélyen nyult be az udvar s hátul, egészen hátul gubbasztott a zsúpptetejű ház. Ám Andris bácsi azóta, hogy beköszöntöttek a derűsebb napok, működése terét az udvarra tette át, az eperfa alá. Ott kalapált most is a háromlábú széken s ingerült hangulatban volt, mert ketten is sürgették. Egy tót menyecske meg Pista báró, a tyúkász.

Némi szorongással kívántam jóestét: Andris bácsitól ugyanis mindig tartottam keveset. Most is ép kaptafa után tapogatózott az ereszkedő homályban, de mert a kapta nem passzolt a cipőhöz, az eperfához vágta, aztán megfordult s úgy nézett végig, mintha ott helyben fel akart volna döfni a bajuszával:

— No, te is jókor jöttél!

Visszafojtott lélekzettel álltam előtte. Andris bácsi, úgy látszik, megsajnálta, mert valamivel enyhébben folytatta:

— Megleszünk izibe, öccse, csak egy kis türelmet! Előbb a Pista báró cipője sarkát smirglizem le...

Pista báró, a tyukász, egy hosszú és horgas ember, savanyún somolygott az egyik bajusz-szárával. Bárónak csak úgy hívták, mert soha nem dolgozott, hanem a kerítésnek dülve lógérezett. Tyukász pedig azért volt, mivel, ha valahol elcsíphetett egy tyúkot, kitekerte a nyakát, lekopasztotta s megette. Igen magános ember volt Pista báró s ezért féltém tőle.

Éreztem már, hogy baj lesz a mai estével. Legalább három-negyedóra a falunk, vaksötét talál lenni, senki nem jár már az országúton s azonfelül el kellett menni a zsidótemető előtt is, mely jódarabra volt kivette a falutól s jegenyefái rejtelmesen hallgattak a nesztelenségben. S nem tudtam szabadulni a nyomástól, hogy Fityera is élém fog botlani valahol.

Csanak készen lett aközben a Pista báró lábbelijével s átvevén a tiszteletdíjat, sóhajtott a tyukász felé:

— Hiába kergették el Kossuthot, barátom, mert lázadás lesz itt hamarosan. Akkor oszt vákarózhatnak az urak!

— Mit tudom én — mondta a tyukász s vállat vont.

Csanak felhorkant.

— De tudom én! Csak annyit mondok, barátom, hogy nem szeretnék bárónak lenni. Cudar végük lesz, de nem sajnálom őket...

Hirtelen rámnézett s folytatta a gondolatfűzést:

— Mert mindig csak lingárokdtak. Itt van az igazság, öccse!

S fényesítvén valamit a két cipőn, elémtartotta:

— Itt van, viheted. Ilyet se csinál más, csak az a bolond Csanak. Nagy kár, öccse, hogy annakidején nem adtak be Patakra, azóta legalább fogalmazó lennék valahol — folytatta maga elé. — Mert eszem van sok. Épen az a baj.

S mialatt tovább búsult, hogy semmi gimnáziumot nem végezhetett, én feszengve rukkoltam ki a hamar fortyanó ember előtt, hogy a cipő árát csak ünnep után tudom behozni. Andris bácsi legyintett egy lustát:

— Nem baj, öccse, úgyse abból élek. Bizonyisten, nem is tudom, miből élek!

Aztán csak elköszöntem ügyetlenkedve. Csanak András utánam szólt még:

— Tiszteltetem az apádat. Sok betyárosnapot éltünk meg, amíg nem voltunk házasok. Akkor persze pénzünk is volt még...

Az utolsó szavakat elmélázva mondta. Félig magának.

Hanem akkorára este lett.

Szívdobogva vágattam végig a falun, mert az égen kibujt már a sok

csillag. Lábujjhegyen trappoltam el az alvóg utolsó háza előtt, amely sűrű gyümölcsösben bujt meg s féelmes volt ránézni is. Mert ablak-szemei hólyagszínben vakosodtak a távoli derengés felé. Valami Soltészé volt valamikor, de hosszú évek óta lakatlanul állt.

Igy értem ki a faluvégre. De ott egyszerre gyökeret vert a lábam s pillanatokig nem tudtam megmozdulni.

Leírhatatlan este volt az!

Megálltam, akadozó lélekzettel... Mert a faluvégen egyszerre csak a tücsök olyan orgonája vágott fel köröskörül, hogy azt hittem, a túlvilágba estem ki. Zengett-harsogott a mező, zengtek a vetések, a távolabbi dombhajlatok s e szívszakasztó harsonán át csak itt-ott zümment fel olykor a békák fölsejlo dala. Az égbolt és az egész mindenség pedig másvilági színekben hullámozott és tombolt... Sárga-sárga volt minden, csak arra nyugatnak, merre a nap csúszott le, volt más színe az ég aljának... De az a vörös fény is halkulni kezdett már. Mindenütt másutt extázisban ujjongott a sárga fény... Sárgában lángolt az ég teteje, az országút, messze a hegylánc, sárgában csattogott az erdő... Magam voltam az egyedüli pont, amint ijedten menekültem a dombnakfutó sárga országúton.

S elfuló lélekzettel éreztem aközben, hogy ebben a túlvilági özönben nem kerülhetem el többé Fityerát.

Már közeledtem volna a dombtető felé s tudtam, hogy csak a tetőn állhat Fityera, valamelyik akácfának dülve, hogy meg ne lássák a zsandárok, ha jönni találnának valahonnét.

Csak lépést és lábujjhegyen mertem már közeledni a tetőpontnak, amikor újabb ijedelem ért... Megláttam a holdat.

Állt-állt egészen lent, a szemhatár fenekén, félíg szinte a horizont alá bujva, olyan nagyításban, mint egy kerék, beteges arccal és laposan. Mintha oda lett volna ragasztva az ég aljához. Az ijesztő pedig az volt, hogy a sárga fények tobzódását nem a hold okozta, mert a hold úgy nézett el a föld széléről, mint a heptikás ember.

Nem tudtam már: élő vagyok-e vagy halott? Csalhatatlanul éreztem, hogy a másvilágba kerültem át.

És akkor egyszerre megálltam.

A tetőn ugyanis, az országút szélén, túl az árkon, egy keskeny akácfához támaszkodva megláttam Fityerát.

Abban a pillanatban épen szemben álltam a holddal, amely csak nem akart megindulni az égen. Várt-várt, odaragadva a földhöz s visszanezett rám bádogarcával. Én is fehér lehettem nagyon: éreztem, hogy minden vér lefut a szívemről.

Ott állt előttem Fityera. Nem volt menekülés többet!

Horgas legény volt s fejével fölnyúlt csaknem az akác derekáig. Bagószíne volt az arcának, kopott és hervadt bajuszával s valami gubadarabkát vetett át a vállán. Ócska flinta a lábához eresztve, bal-szeme karikára tágult ki, mialatt a másikat lehúnyta félíg s aközben

furcsán rángott a feje. Mintha többször is belerázkódott volna a visszafojtott nevetésbe.

Ott álltam a dombtetőn, a sárgán lángoló éjtszakában s tudtam, hogy meg fog ölni Fityera.

Meddig állhattam így, élet nélkül, nem emlékszem. Váratlanul arra riadtam össze, hogy Fityera hűtősen csak egyet a combjára s rámkacsint :

— No, hogy vagyunk, testvér?

Kiaszott nyelvem megmeredt. Álltam ott, álltam, szemben a bádógholddal. Kettőnk közt Fityera állt, háttal a holdnak s megint rángatni kezdte a fejét, mint akit rossz betegség szállt meg. Aztán röhögni kezdett, de csak úgy magában, visszatartott kuncogással. Akkor egyszerre fülére csapott a baltenyerével s olyan röhögés robbant ki belőle, mintha egy ló nyerített volna . . .

Sokára úgy rémlett föl nekem, hogy eszem nélkül menekülök az országúton, lefelé a dombról. S azalatt mintha élesen kurjantott volna valaki utánam. Többször egymásután.

A sárga színek égtek és csattogtak lankadatlanul. A hold — Isten tudná, miért — csak állt, csak állt egyhelyben s én elfulva bukdácsoltam és menekültem a megfoghatatlan estében. S rémületem tovább nőtt, mert elhagyván a bakterházat, amelytől nem messze, egy őszi éjtszakán, ama tűzeshordó gurult a Tokár Miska apja előtt, egyre közeledett felém a zsidótemető az útszélen, melynek kőfalán különös színek ugrándoztak. Váratlanul csak megmozdult a temető s nyurga jegenyefái szinte a levegőben suhogva repültek felém. Pedig szörnyű szélcsend volt.

Csuronvíz voltam már s ki-kihagyott a szívem verése. Mögöttem Fityera, előttem a nekem futó temető: azt hittem, szörnyethalok. S megéreztem a hátammal, hogy a messze elhagyott dombtetőn nyúlik, egyre nyúlik a Fityera horgas alakja, túlnőtt már az akácfákon s aközben nyerítésszerűen röhög, tenyerével pedig a füleit csapkodja. A nekem rohanó temető kőfalán pedig ugyanakkor mintha egy karcsú alak állt volna talpig lepedőben.

Nem emlékszem többre, mert behúnyt szemmel vágattam tovább az úton.

Amire föl mertem volna nézni, már a falu felsővége előtt vonszoltam magamat nyöszörögve, a kiskápolna táján, melynek mély kertjéből fájdalmasan elnyújtott kiáltás hallatszott minden délben: kísértet járt olyankor a kápolna mögött. A színek csapkodása halkulni kezdett már s észak felé teljesen elhalt a sárga fény. Meg-megroggyanó térdrel bukdácsoltam el a kápolna előtt. Megmenekültem.

De hátranézni nem mertem.

Komáromi János.

NE ÁLLJ ELÉM.

Ha majd minden keserűséget,
Mi most lelkemben mardos, éget
S gyötörve, fájva jár át,
Szavak kövébe dermedtettem,
Mint föld dühe a forró lávát;
Ha emlékét is elvesztettem
S nyomát a mult göröngye lepi el :
Majd akkor rajta kicsírázik
A jószág magja ezrivel!
Belőlük erdő sarjad, tarka rét,
Gyönyört lehel fűszál, virág itt,
Illatban fürdik majd a lég,
A szépség napja ég, világít
Minden fölött — s a balga lét
Magára eszmél tisztább öntudatba . . .
Ne állj elé, ha majd megint utadba
Sodor a sorsom, gúnyt, közönyt mutatva!
Talán nyomomba leskel a vihar
S e percre vár, hogy újra rám szakadjon.
— Jaj, akkor minden rombadül, kihall!

Réz Gyula.

SZIKLÁKON ÁT.

Sziklákon át, vad vízmosáson
Magas oromra lihegve mászom.
Ujjongva, mint egy kis gyerek,
Minden kavicsban, kődarabban
Magam szavára ismerek!
Nem volt hiába hát a harcos élet,
Az égrerontó hegy csúcsára érek,
Műt égve, küzdve gondolatból raktam!
Már ormán állok. Lábam oly szilárd,
Fejem se szédül . . . Im alattam
Zajong a lét, kitárul a világ . . .
Átsonianak csodás melódiák . . .
A harc keserve szent örömbé vész el . . .
De jaj, csikordul, gördül egy kavics!
S a másik percben szörnyű dörrenéssel
Ledől a heggynek büszke orma is!

Réz Gyula.

KIÉ AZ ÉLET.

Dráma egy felvonásban.

SZEMÉLYEK :

A férj.	Kovács.
Az asszony.	Inas.
Bálint.	Szobalány.

(Villa ebédlője. Meglehetősen tágas, világos terem, kevés bútorral. A fenékkal széttolható üvegajtó, amely verandára szolgál. A szobának ez a része olyan, mint egy külön kis otthon, zsúfolt, mintha nem is az ebédlőhöz tartoznék. A bal ajtószárnyal egyponalban vastag, puha karaküllel letakart rövid kerevet, a fejénél két asztalka, az egyikén kézímunkakosár, a másikon telefon áll. A padlón, szőnyeg helyett, a kerevet előtt néhány darab kisebb állatbőr fekszik, a két falon, közel a sarokhoz, egy-egy csendélelet ábrázoló kép lóg, középpütt hatalmas váza, egy csokor sötétvörös rózsával, amelyek lángolni látszanak a homályban. Nyár van, délután, a levegő mozdulatlán, az ég fehéres fényben izzik, ez a csönd azonban nem fáradt és tikkadt, inkább nyugtalan, érzik, hogy reszket és remeg a saját titkaitól.)

ELSŐ JELENET.

AZ ASSZONY (a két ajtószárny között ül egy párnázott széken, félig lehúnyt szemekkel néz a messzeségbe. Tekintetével az ég alján tavonuló felhőket követi. Nem gondolkozik, nem álmodozik, a semmittevésnek azok a percei ezek, amikor megszűnik számunkra minden s a dolgoknak, az életnek csak halvány, álomszerű képe él bennünk. Órák óta ülhet így, mert nincs ereje, hogy megmozduljon. Csak néz, még a szempillája sem rezdül, míg egyszerre megriad, hátrafordul és körülnéz a szobában. Látja, hogy hallucinált, vissza akar ereszkedni a székbe, a nesz azonban, amit az imént hallott, megzavarta, a bágyadtság, a köd, ami az előbb még körülfogta, elszállt. Darabig azért vár, de érezve, hogy nyugtalansága most már csak növekszik, felemelkedik, a szoba közepén álló nagy asztalhoz megy és megnyomja a villanycsillárról lelógó csengőt).

SZOBALÁNY (a baloldali ajtón belép és megáll).

AZ ASSZONY (halkan): Nem volt itt senki?

SZOBALÁNY (csodálkozva): Nem.

AZ ASSZONY (elfordul, szenved): Nem is ezt akartam... (Hátra megy, mintha valamit keresne) A postát még nem hozták?

SZOBALÁNY: Nem.

AZ ASSZONY: Jó. Ha hozzák, majd adja be.

SZOBALÁNY (bólint, el).

MÁSODIK JELENET.

AZ ASSZONY *(könyv van a kezében, megy vissza az előbbi helyére, a székhez érve megáll, a jobboldali ajtó felé fordulva vár).*

(Jobbfelől gyenge zaj hallatszik.)

AZ ASSZONY *(megrettenve az ajtó felé lép).*

A FÉRJ *(hálókabálban megjelenik a jobboldali ajtóban).*

AZ ASSZONY *(sikoltani akar).*

A FÉRJ *(élő halott, alig van emberi formája, fogja a kilincset, rámered az asszonyra és tekintetével elnémitja).*

AZ ASSZONY *(odasiet, a férji karja után nyúl, hogy támogassa).*

A FÉRJ: Hagyja.

AZ ASSZONY *(nem tudja hirtelenében, hogy mit csináljon):* Elesik . . . Engedje, hogy megfogjam a karját. Mért jött ki? Mit akar? Hogy jutott eszébe ilyesmi?

A FÉRJ *(meginog).*

AZ ASSZONY *(rémülten):* Jöjjön, feküdjék vissza. Mindjárt összeesik.

A FÉRJ *(az asszony keze után nyúl):* A kezét. Úgy. Vezessen a székhez.

AZ ASSZONY *(viszi):* De hát mit akar? Mért kelt fel? *(Majdnem sírva):* Mért nem szólt? Hogy tehetett ilyet?

A FÉRJ *(belerogyik a székbe, hörgő sóhajjal):* Jaj . . . Nehéz volt.

AZ ASSZONY *(párnát akar tenni alá):* Hajoljon egy kicsit előre.

A FÉRJ: Nem kell. Így is jó.

AZ ASSZONY *(a meglepetés és az ijedség lázas buzgalomával):* Hát legalább ide . . . *(Feltámasztja a beteg hátát).*

A FÉRJ: Magas . . .

AZ ASSZONY *(lejjebb csúsztatja a párnát):* Istenem . . . *(Majdnem sírva):* Hogy tudott felkelni?

A FÉRJ: Ne féltsen. Mit félt? Minek beszél annyit?

AZ ASSZONY *(megszeppen).*

A FÉRJ *(körüljártatja a szobában tekintetét):* Milyen más itt. Milyen más ez a szoba. Az ott bent, olyan, mint egy koporsó. Hűvös és sötét.

AZ ASSZONY: Magának az kell.

A FÉRJ: Koporsó?

AZ ASSZONY *(nagyon szenved, de leküzdí magát):* Nem. Hanem, hogy a szoba hűvös legyen.

A FÉRJ: Mindegy.

AZ ASSZONY: Nem mindegy, mert a meleg magának árt. Nyugtalanítja.

A FÉRJ: Már nem sokáig.

AZ ASSZONY: Ne beszéljen így. Láthatja, hogy mennyire szenvedek.

A FÉRJ: Tudom . . .

AZ ASSZONY: Minden szava ostorcsapás, mért gúnyolódik folyton?

A FÉRJ (*mosolyog, rekedten*): Gondolja, hogy gúnyolódom? Hogy olyan állapotban vagyok? (*Keserű gyűlölettel*) Ugyan. Ne tréfáljon.

AZ ASSZONY: Hallgathatok, nem szólok egy szót sem, ha terhére van.

A FÉRJ: Nincs terhemre. Sőt. Ingerel és izgat, ha beszél.

AZ ASSZONY: Ne legyen ilyen kegyetlen. Nem érdemlem meg. Mit vétettem, hogy így bánik velem?

A FÉRJ (*nevet, fuldokolva*): Semmit... Rettenetes... Az az elviselhetetlen, hogy semmit.

AZ ASSZONY: Ez bántja?

A FÉRJ: Ez. Mi az, hogy bánt? Megörjít.

AZ ASSZONY: Mért jött ki?

A FÉRJ: Ezért.

AZ ASSZONY: Hogy megint meggyötörjön.

A FÉRJ: Nem. Hanem hogy felfakasszam magamban a förtelmet.

AZ ASSZONY: Mért engem büntet?

A FÉRJ: Mert ártatlan. Mert nem bírom elviselni ezt az ártatlanságot. A hűségét. Azt, hogy feláldozta magát.

AZ ASSZONY: A felesége vagyok.

A FÉRJ: Az. Minden utálata és irtózata mellett. Ezzel rövidítette meg az életemet. Hogy kitartott mellettem. Hogy kitartottak. Maga is, Bálint is. Tudták, hogy nem sokáig tart.

AZ ASSZONY: Hallgasson!...

A FÉRJ: Ó, hogy gyűlölöm, hogy nem gyűlölhetem. Amiért kijátszott, megcsalt. Milyen nyugodtan, milyen kielégülten döglöttem volna meg, ha a szemébe vághattam volna, hogy rongy, cafat volt, olyan, mint a többi asszony, hogy szeretőt tartott és bujálkodni járt, mialatt én a halállal viaskodtam, — milyen pokoli örömmel hagytam volna itt, ha így történt volna...

AZ ASSZONY: Ne! Ne!

A FÉRJ: De maga kitartott az utolsó percig.

AZ ASSZONY: Ne folytassa!

A FÉRJ: Várt egész mostanig...

AZ ASSZONY (*csak érti, megrémülve*): Félrebeszél?!

A FÉRJ: Nem. Még nem kezdődött meg az agónia. Majd csak egy óra, vagy másfélóra múlva.

AZ ASSZONY (*felugrik, visszafojtott sikollyal*): Nem! Ez nem lehet!

A FÉRJ (*iszonyú kinnal*): Bizza csak rám. Ezt én jobban tudom. Orvos vagyok, nem áltathatom magamat. (*Fel akar támaszkodni, de nem tud.*) Estére vége lesz. Mindennek...

AZ ASSZONY (*odaugrik*): Vigyázzon!

A FÉRJ (*visszaroskadva a székre, eltolja magától*): Ne érjen hozzám. Nincs eröm, nem tudom megfojtani. Pedig hogy szeretném. Mind a kettőjüket. Mielőtt meghalok, mielőtt eltemetnek, hogy én vigyem sírba a vágyukat, amely túl fog élni...

AZ ASSZONY: Irgalmazzon!

A FÉRJ: Nincs időm. Meghalok. Sietnem kell. Nem azért jöttem ki, hanem azért, hogy kiordítsam:—legyőztek. Eltakarodom az útjukból. Még ma, még ma este... (A melléhez kap.)

AZ ASSZONY (sikollva): Tamás!

A FÉRJ (emberfeletti küzdelemmel): Üljön le. Csöndben akarok elmenni. Uralkodjék magán, ámbár belátom, nehéz ekkora örömet elfojtani. Hogy fél, hogy ujjong. A keresztnevemen szólított tíz év óta először. Most először, mióta a feleségem. Milyen boldog lehet, hogy ilyen könnyörületes. Hát jó, meghálálom, meg fogok érte fizetni, még van annyi időm, még van annyi erőm... Siessen! Bálintot... (Nem bírja tovább.)

AZ ASSZONY (majdnem önkívületben): Bálintot?

A FÉRJ: Őt... Azt a kutyát... Látni akarom... Mégegyszer, utoljára... Itt, együtt magával... Itt kell lennie, amikor meghalok...

AZ ASSZONY (borzadva hátrál).

A FÉRJ: Nem hallotta? Akarom. Telefonáljon...

AZ ASSZONY: Nem!

A FÉRJ (mintha fel akarna emelkedni, miután visszahanyallott): Parancsolom!

AZ ASSZONY (a közeli halál irtózatában): Ne kényszerítsen. Hallgasson meg. Lehetetlent kíván, lázban beszél, könnyörüljön rajtam.

A FÉRJ (feltámaszkodik, üveges tekintettel): Telefonáljon... Hogy jöjjön!

AZ ASSZONY: Tamás!

A FÉRJ: Telefonáljon. Hogy jöjjön. Ezzel, így, nem tudok... Ki kell fröccsentenem magamból ezt a poklot. A perceim meg vannak számlálva s ez a vágy, ez a kín egyre erősebb és forróbb bennem. Fojtogat és éget, az agyvelőmet pörköli, ha nem hívja, ha nem jön is, ha előbb adom is ki a párámat, ez a bosszú életben marad, átrágja magát a síromon, feldúlja és felgyújtja körülöttem a temetőt s aztán idejön... Hívja hát! Nem látja, hogy erősebb vagyok a halálnál, hogy fogom a torkát... Ez a bosszú vért csorgat belém... Hívja!... Látni akarom, itt, maga mellett... Látniok kell, amikor meghalok, látniok kell a szám utolsó görcsös vonaglását, a tekintetemet, amit a halál karjaiból küldök vissza, ezeket az utolsó perceket, a borzalomnak, a megsemmisülésnek lángoló fintorát és veritékes vigyorgását akarom örökül hagyni... Nászajándéknak, emlékeztetőnek rám...

AZ ASSZONY: Hallgasson!

A FÉRJ (hörögvé): Hát nem hívod?

A FÉRJ: Te!... (Feláll.)

AZ ASSZONY (hangos sikollyal): Segítség!

A FÉRJ (kacag, visszazuhan a székbe): Jön... Hallom...

HARMADIK JELENET.

SZOBALÁNY *(felszakítja az ajtót)*.

AZ ASSZONY *(rámered)*.

SZOBALÁNY *(odaroohan)*: Meghalt?

AZ ASSZONY: Meg?

SZOBALÁNY *(a beteg fölé hajolva)*: Lélelezik.

A FÉRJ *(alig hallhatóan)*: Vigyetek... Be... Vigyetek...

SZOBALÁNY: Tessék segíteni. *(Látva, hogy az asszony nem mozdul, a csengőhöz fut, megnyomja.)*

NEGYEDIK JELENET.

INAS *(belép)*.

SZOBALÁNY: Gyorsan!

INAS *(odaugrik)*: Meghalt?

SZOBALÁNY: Nem. Fogja.

(Felemelik a beteget és beviszik a szobába.)

AZ ASSZONY *(ezalatt folyton hátrálva beleütközik a telefonasztalkába, gépiesen leemeli a kagylót, még mindig az előbbi irtózatossággal tekintve előre, bemozdítja a számot, reszketve és hadarva)*: Én... Nem... Azonnal... Elájult... Mi az? Nem hallja? Szétkapcsoltak?

SZOBALÁNY *(kilép)*: Tetszett telefonálni?

AZ ASSZONY: Szaladj. Szétkapcsoltak. Szaladj fel Kovács doktor urékhoz.

SZOBALÁNY: Futok. *(El.)*

ÖTÖDIK JELENET.

INAS *(jön)*: Hörög...

AZ ASSZONY: Menjen... Azonnal itt lesz a doktor.

INAS *(gyorsan el)*.

HATODIK JELENET.

AZ ASSZONY *(utána, az ajtóhoz siet, kitárja, ott vár)*.

(Kint hangok.)

HETEDIK JELENET.

KOVÁCS *(lihegve jön)*: Mi történt?

AZ ASSZONY: Gyorsan. Roham.

KOVÁCS *(besiet a betegszobába. Csönd. Néhány másodperc telik el, akkor megjelenik az ajtóban)*.

AZ ASSZONY *(nem tud megmozdulni)*.

KOVÁCS (*behúzza maga mögött az ajtót*).

AZ ASSZONY (*mint aki hallani akarja a halálos ítéletét, halkán*):
Beszéljen.

KOVÁCS (*nem felel, az asszonyra néz*).

AZ ASSZONY: Vége?

KOVÁCS: Még nem. De már agonizál.

AZ ASSZONY: Meg fog halni?

KOVÁCS: Meg.

AZ ASSZONY (*kétségbeesve*): Nem. Nem lehet!...

KOVÁCS: Legföljebb néhány órája van még hátra.

AZ ASSZONY (*menekülést keresve*): Irtóztató...

KOVÁCS (*hozzálép*): Ne izgassa magát. Nem érdemes, nem tehet semmit.

AZ ASSZONY: Dehát nézzen rám, láthatja, hogy ezt nem bírom el. Értsen meg, így nem lehet, ilyen váratlanul, ilyen egyszerre, még nem halhat meg, holnap vagy holnapután, de most nem, még nem, az imént még itt volt.

KOVÁCS: Itt kint?

AZ ASSZONY: Itt. Maga jött ki. Valamit akart. Félrebeszélte. Valamit kért...

KOVÁCS: Mit?

AZ ASSZONY: Nem tudom... Már nem emlékszem. De hiszen nem ez a fontos. Hanem az, hogy ne most, érti, ne most, hallgasson rám, könyörüljön rajtam, tegyen valamit, gondolkozzék, hiszen még él, még nincs veszve minden, maga orvos, találjon ki valamit, akármit, ha lehetlent is, én mindenre kész vagyok.

KOVÁCS: Csillapodjék. Mit kíván? Mondtam már, hogy tehetetlen vagyok. Ebben az egyben nem segíthetek.

AZ ASSZONY: Belátom, tudom és mégis... Hiszen értem, amit mond. De nekem nincs erőm, tudom, hogy meg fog halni, azért kérem, csináljon valamit, maradjon itt, ne hagyjon magamra; ha itt marad, nem tud, nem mer meghalni.

KOVÁCS: De hiszen még reggelig is elhúzhatja.

AZ ASSZONY (*megrahadja a karját*): Nem. Ahogy maga kiteszi a lábát, abban a pillanatban meg fog halni. Nem hagyhat itt. Hallgasson meg és maradjon; én is csak ember vagyok, asszony, hogy szálljak szembe egyedül ezzel a halállal? Mit csinállok addig, amíg meghal, kihez forduljak, mibe fogódzkodjam, nincs senkim, csak ez az árnyék, aki húz maga felé, aki itt haldoklik két lépésnyire tőlem s tudja, hogy én látom a vergődését, hallom a hörgését, érzem magamon a tekintetét, látom, hogy távolodik s nekem követnem kell a mélységbe és az iszonyatba...

KOVÁCS: Fel van zaklatva. Ez az egész.

AZ ASSZONY: Nem. Megőrülök.

KOVÁCS: Uralkodjék az idegein.

AZ ASSZONY (*hirtelen, elsímítva homlokát, mintha megpillantott volna a távolban valamit*): Azt mondta, még van néhány órája?

KOVÁCS: Esetleg több is.

AZ ASSZONY: De most? Most még nem halott?

KOVÁCS: Nem. Csak eszméletlen.

AZ ASSZONY: Hacsak egy óráig...

KOVÁCS: Ennyi ideje még bizonyosan van.

AZ ASSZONY: Ez most több, mint egy örökkévalóság.

KOVÁCS: Nekünk. Neki már nem számít.

AZ ASSZONY: De én nem erre, hanem arra gondolok...

KOVÁCS: Mire?

AZ ASSZONY: Hogy két-három óra alatt valami történhetik.

KOVÁCS: Micsoda?

AZ ASSZONY: Nem tudom.

KOVÁCS: Mire gondolt?

AZ ASSZONY: Arra, hogy valami történhetik, ami nem rajtunk múlik. Valami, ami erősebb nálunk, amit csak a sejtésünkkel foghatunk fel, valami, ami hiányzik az élethől, ami már a halálé, vagy az egyiké sem, ami felette áll mindennek...

KOVÁCS: Csoda?

AZ ASSZONY: Az, de nem az, amit ez a szó kifejez.

KOVÁCS: Hanem?

AZ ASSZONY: Nem találja ki? Egyedül az Istenre nem gondol?

KOVÁCS: Az Istenre már gondoltam.

AZ ASSZONY: Hát akkor ezen az úton induljon el.

KOVÁCS: Ezen az úton sem érek tovább a halálnál. Az Isten mindenható, az orvostudomány azonban nem.

AZ ASSZONY: Ez nem mentség. Tenni kell valamit. Azért hívtam, azért van itt. Nem adhatja így meg magát. Én nem engedem. Harcoljon, álljon akkor elébe a halálnak az én akaratommal. Tartsa fel, parancsoljon rá, kiáltson, fogja meg az uram kezét, vagy zárjuk be az ajtókat, vigyük el innen, fussunk el vele, nem érhet utól...

KOVÁCS (*neszt hallva, az asszonyhoz lép, gyöngéden lefogja*): Csitt!

AZ ASSZONY (*ki akarja magát szabadítani a karjaiból*).

KOVÁCS: Maradjon!

AZ ASSZONY: Engedjen.

KOVÁCS: Valami eszembe jutott.

AZ ASSZONY: Elvisszük?

KOVÁCS: Nem.

AZ ASSZONY: Megmenti?

KOVÁCS: Nem.

AZ ASSZONY: Beszéljen hát!

KOVÁCS: Igy nem tudok. Nézzen előbb rám.

AZ ASSZONY (*nézi*): Beszéljen. Látja, hogy nem bírom tovább. Megfulladok. Ne kínozzon. Van remény? Kitalált valamit?

KOVÁCS: Nem. Semmit. Mint orvos nem mondhatok mást, csak azt, amit az imént, hogy én nem segíthetek. Tehetetlen vagyok, érti? Ember, aki tehetetlen és épen ezért hisz a lehetetlenben is. Az urán az orvosi tudomány nem segíthet, hát a csodában kell most már hinnünk.

AZ ASSZONY (*alig él*): Beszéljen!...

KOVÁCS: Mindent megpróbáltunk és mindent elkövettünk, hogy megmentsük. Nem sikerült. Abban bízunk, hogy szervezete talán legyőzi a kórt. Idővel ez a reménységünk is szétfoszlott. Egyetlenegy dolog van még hátra, amire nem gondoltunk.

AZ ASSZONY: Mi az?

KOVÁCS: A műtéti beavatkozás.

AZ ASSZONY: Operáció?

KOVÁCS: Az.

AZ ASSZONY: Akkor...

KOVÁCS: Várjon. Még nem végeztem. Én nem operálhatom meg. Nem vagyok sebész. A csoda, amire gondolok, egyébként is meghaladja a képességeimet. Ellenben...

AZ ASSZONY: Ellenben?

KOVÁCS: Van valaki, aki erre a lehetetlenségre vállalkozhatik.

AZ ASSZONY: Kicsoda?

KOVÁCS: Bálint.

AZ ASSZONY: Bálint Elemér?

KOVÁCS: Ő.

AZ ASSZONY (*mereven áll, nem tud szólni*).

KOVÁCS: Ő megteheti.

AZ ASSZONY (*még mindig hallgat*).

KOVÁCS (*eléri az asszony hallgatását*): Látta talán már az urát?

AZ ASSZONY: Látta.

KOVÁCS: Nos?

AZ ASSZONY: Azt mondta, amit maga.

KOVÁCS: Mit?

AZ ASSZONY: Tehetetlen. Nem segíthet.

KOVÁCS: Mikor volt itt?

AZ ASSZONY: Ma délelőtt.

KOVÁCS (*hallgat, majd mély sóhajjal*): Akkor ez az utolsó remény is elveszett.

(Csönd.)

AZ ASSZONY (*kimondhatatlan gyötrellemmel*): Nem!

KOVÁCS: Mi az?

AZ ASSZONY: Ezt nem mondtam neki.

KOVÁCS: Mit?

AZ ASSZONY: Hogy meg lehetne operálni.

KOVÁCS (*legyint*).

AZ ASSZONY: Várjon. Ezt meg kell mondani neki.

KOVÁCS: Hiába minden.

AZ ASSZONY: Felhívom. Szólok. Beszélek vele...

KOVÁCS: Felesleges.

AZ ASSZONY (*most már forró izgalommal*): Ő is orvos. Erre nem gondolt. Vagy elhallgatta. Azonnal... (*A telefonhoz fut.*)

KOVÁCS: Az operációt nem említette?

AZ ASSZONY: Halló! (*Kovács*hoz) Nem. (*A telefonba*) Halló! A 777-et. Igen! (*Kovács*hoz) Erről nem volt szó! (*A telefonba*) 777! Halló! Maga? Igen! Én. Nem! Ne beszéljen! Hallgasson meg! Halló! Nincs idő! Igen! Félóra óta eszméletlen! Mi? Nem! De én akarom! Nincs más hátra! Hozza magával! Nem örülség! Meg kell tennie! Mi? (*Rázza a kagylót*) Halló! Halló! Feleljen! (*Kiejti a kagylót a kezéből.*)

KOVÁCS (*odaugrik, a helyére teszi*): Mit mondott?

AZ ASSZONY (*leroskad*).

KOVÁCS: Jön?

AZ ASSZONY: Nem... Nem tudom!

KOVÁCS: Dehát mégis! Mit mondott?

AZ ASSZONY (*felugrik, el akarja kapni a telefont*): Még egyszer! Beszéljen maga velem!

KOVÁCS (*lefogja a karját*): Feleljen hát: — jön?

AZ ASSZONY: Mondom, hogy nem felelt!

KOVÁCS: Letette a kagylót?

AZ ASSZONY: Le.

KOVÁCS: Akkor rögtön itt lesz.

(*A betegszoba felől hirtelen gyenge nesz hallatszik.*)

AZ ASSZONY (*sikolt, felugrik*).

KOVÁCS (*rárivall*): Maradjon! (*Berohan a beteghez.*)

(*Olyan csönd, hogy szinte hallik a percegése.*)

AZ ASSZONY (*megdermedve, égő, üres tekintettel néz a becsukott ajtóra*).

KOVÁCS (*jön ki, csendet int*).

AZ ASSZONY (*előre lép*).

KOVÁCS: Semmi. Alszik.

AZ ASSZONY (*nem hiszi*): Alszik?

KOVÁCS: Igen.

AZ ASSZONY (*megmozdul*).

KOVÁCS: Csak halkan. Meg kell tennünk az előkészületeket.

AZ ASSZONY (*csengetni akar*): Csengetek...

(*Ebben a pillanatban kívülről hangos beszéd hallatszik. Néhány pattogó szó, majd az ajtó hirtelen felnyílik.*)

NYOLCADIK JELENET.

BÁLINT (*belép, az ajtóban megáll, néhány pillanatig szóllanul merednek egymásra*).

KOVÁCS (*megmozdul*).

BÁLINT: Meghalt?

KOVÁCS: Nem.

BÁLINT (*beteszi maga mögött az ajtót*): Már azt hittem. Rohama volt?

KOVÁCS: Igen.

BÁLINT (*az asszonyhoz lép, hozzá*): Mikor?

AZ ASSZONY (*Kovácsra néz*).

BÁLINT: Néhány pillanatra csak, kolléga úr. Pár kérdésem lenne...

(*A betegszoba felé*) Addig talán...

KOVÁCS (*elérte*): Megnézem. (*Bemegy a betegszobába.*)

KILENCEDIK JELENET.

BÁLINT (*megvárja, amíg Kovács mögött becsukódik az ajtó, akkor az asszonyhoz lép; majdnem durván*): Mit akar?

AZ ASSZONY: Irgalom!

BÁLINT: Feleljen!

AZ ASSZONY: Ne bántson! Szánjon meg!

BÁLINT (*megfogja a karját*): Azt kérdeztem, hogy mért hívott? Mirevaló ez a komédia?

AZ ASSZONY: Hallgasson! Nincs a szavakra idő. Majd aztán! Megalázhat, megbüntethet, de meg kell tennie.

BÁLINT: Mit?

AZ ASSZONY: Mentse meg!

BÁLINT: Hogyan? Megmondtam, hogy nem tudok rajta segíteni.

AZ ASSZONY: Nem igaz!

BÁLINT: Meghosszabbítottam az életét. Ez volt minden, amit tettem. Ideje lejárt. Nincs tovább.

AZ ASSZONY: Ne beszéljen így. Maga az egyetlen, aki csodát művelhet.

BÁLINT: Azt akarja, hogy megöljem?

AZ ASSZONY: Nem, operálja meg!

BÁLINT (*megrettenve*): Micsoda?

AZ ASSZONY: Meg kell hogy mentse!

BÁLINT: Operációval?

AZ ASSZONY: Azzal. Maga megkísérelheti. Maga az egyedüli, aki ezt megteheti. Meg kell tennie, hiszen nem tudhat semmit előre.

BÁLINT (*dühvel*): Őrütség!

AZ ASSZONY: Hallgasson rám. A megsemmisülés előtt állok. Nem tudok beszélni, nem tudok könyörögni, nem tudok már gondolkozni. Nem látok, nem hallok semmit, nem érzek mást, csak azt, hogy meg

fog halni... Olyan vad félelem gyötör, hogy minden pillanatban elveszíthetem az eszemet s maga csak áll és néz...

BÁLINT (*gorombán*): Mit csináljak?!

AZ ASSZONY (*folytatva*): Csak áll és néz, ahelyett, hogy megindulna, sírna, ordítana vagy rohanna. Mire vár? Ember, arra vár, hogy ránk omoljon ez a ház, hogy meginduljon alattunk a föld s behulljunk mindannyian az örvénybe?

BÁLINT: Elég!

AZ ASSZONY: Hagyjon!

BÁLINT (*fojtott hangon*): Ne erőszakoskodjék. Nem akar megérteni? Ha hozzányúlok, meghal.

AZ ASSZONY: Nem fog meghalni.

BÁLINT: De igenis, meghal s abban a pillanatban, amikor a szemeit lehúnyja, nekem is végem van. Mindenki azt fogja hinni, hogy szándékosan öltem meg.

AZ ASSZONY: Hazugság!

BÁLINT: Most. Holnap azonban már gyanú, holnapután igazság. Maga lesz az első, aki erre fog gondolni. Hogy én öltem meg ezt a férget, ezt a nyomorultat, aki ellopta és meggyalázta az életünket. Aki közénk tolakodott, elvette magát tőlem, hogy tönkretegyjen bennünket, hogy szétromboljon két erős és egészséges életet.

AZ ASSZONY: Ez az én bűnöm, nem az övé.

BÁLINT: Mindegy. Annál kevésbbé nyúlhatok hozzá. Múljon ki magától.

AZ ASSZONY: Ne bántsa. Én vétkeztem maga és magam ellen, nem ő! Szerettem!...

BÁLINT: Nem igaz!

AZ ASSZONY: Amikor megkérte a kezemet és hozzá mentem, akkor őt szerettem, nem magát.

BÁLINT: Hazudik. Félrevezette és becsapta magát. Én szegény voltam és ismeretlen, ő gazdag és híres orvostanár. Elhitette magával, hogy én úgyis elpusztulok s a boldogságot nem illuziókra, hanem a valóságra kell építenie. Az én küzdelmes éveim csődjével és a maga szerelmének hiábavalóságával oltotta be szívébe a kételyt s maga lépre ment. Jó volt, kegyes és figyelmes, aki gondolkozási időt adott s maga úgy érezte, hogy meg kell hálálnia ezt a férfias gyöngédséget. Meghatotta a szerelmes férfinak ez a nagylelkűsége s mert én messze voltam, hát neki nyújtotta a kezét.

AZ ASSZONY: Nem így volt. Szerettem...

BÁLINT: Nem igaz! Engem szeretett!

AZ ASSZONY: Akkor azt hittem, hogy őt szeretem. Úgyis mindegy, ez a számonkérés elkésett, a férjem volt, éveken át mellette, vele éltem. Mért akar keresztre feszíteni? Mért akar most arra kényszeríteni, hogy egy haldokló mellett gondolkozzam és olyan dolgokról beszéljek, amik nyugalmat és megfontolást kívánnak?

BÁLINT: Nem erről van szó, hanem arról, amit az imént mondtam. Ha meghal a kezeim között, nemcsak maga fog gyilkosnak tartani, hanem az egész világ. S ami a legszörnyűbb, én magam se tudnám soha magammal elhitetni, hogy nem én öltem meg, abban a pillanatban, amikor láttam, hogy az operáció sikerül, megmarad, ha egyetlen mozdulatot vagy vágást teszek még, úgy a következő percben már belém is kapaszkodik s egy utolsó halálos erőfeszítéssel visszaküzdí magát az életbe.

AZ ASSZONY: Irgalom! Könyörüljön!

BÁLINT: Nem tehetek semmit. Meg fog halni. Isteni és emberi törvények szerint már úgysis rég megszűnt lenni.

AZ ASSZONY: Hallgasson! Nem azért hívtam, hogy bosszút álljon, hanem hogy segítsen. Igen, igen, jól mondta, a gyilkosának fogom tartani, hacsak egyetlen szót szól még, hacsak egyetlen percet arra veszteget, hogy meggyőzzön, holott most még él, még mindig nem késő, ha akarja, megmentheti.

BÁLINT (*meგრაგაძა az asszonyt, egész közel az arcához*): Ébredjen és térjen magához. Ha reggelre meghal, mert meg kell halnia, ha nem lesz többé, mert földi hatalom és emberi tudomány nem tudott rajta segíteni, — eltemetjük, elfelejtjük, az idő megy tovább, mind a ketten túléljük ezt a gyászt. Fiatalok vagyunk, az élet adósunk, elég erősek vagyunk, hogy követeljünk és hogy helyrehozzuk azt, amit valamikor elhibáztunk. Ez a nyomorult eltűnik, életünk szabad és tiszta lesz s két szerencsétlen és megölt lelkű ember helyett két boldog, egymásra lelt ember fogja áldani az isteni rendelést, vagy ha úgy tetszik, a sors igazságszolgáltatását. Így történik, ha az éjjel, holnap vagy holnapután meghal. Két boldog emberrel több lesz a földön. Két olyan emberrel, akik irtózatosan megfizettek azért, hogy életük delén boldogok lehessenek. Ha azonban maga kényszerít és én engedelmeskedem, meg fogunk halni mind a hárman. Nemcsak ő, hanem maga és én is. Ha az én kezeim között leheli ki szennyes lelkét, akkor mi ketten öltük meg, mi leszünk a gyilkosai, sem én, sem maga nem fogjuk soha elhinni, hogy nem én öltem meg, hogy valóban meg kellett halnia. Elpusztulunk mind a ketten s ha én később meg is nyugtatom magamat, maga nem némíthatja el soha lelkében azt a vádat, hogy megölte, maga ölte meg, amikor kieroszakolta tőlem ezt a halálhozó operációt.

AZ ASSZONY: Nem fog meghalni!

BÁLINT: De meghal, mert megölöm!

AZ ASSZONY: Igy!... Gyilkos!...

BÁLINT (*lefogja*): Szerencsétlen!...

(*Dulakszanak. Az asszony sikoltani akar, de Bálint a száján tartja a kezét.*)

AZ ASSZONY (*sikoltva*): Gyil!...

BÁLINT: Hallgasson!...

AZ ASSZONY (*utolsó erőfeszítéssel kiragadja magát Bálint karjaiból*).

BÁLINT (hozzá akar ugrani, fellöki a telefonasztalkát, amely nagy zajjal vágódik a padlóra).

(A betegszoba ajtaja hirtelen felnyílik.)

TIZEDIK JELENET.

KOVÁCS (megjelenik az ajtóban, megáll, hosszan néz Bálindra és az asszonyra, aztán előrelép, halkán): Kezdődik . . .

AZ ASSZONY (az egyik székbe fogódzkodik, hogy el ne essen).

BÁLINT (Kovácsra mered).

KOVÁCS: Már hörög. . .

BÁLINT (egy pillantást vet az asszonyra, azután berohan a betegszobába; pillanat múlva visszatér, Kovácshoz rekedt hangon): Vetközzék!

KOVÁCS (csenget, a belépő szobalányhoz): Tálat!

BÁLINT (perc alatt ledobja magáról a kabátot, felgyürközik, a székhez rohan, felszakítja a táskáját, kiszedi műszereit, gummikeztyűt húz, a belépő szobalányhoz): Gyorsan!

SZOBALÁNY (reszketve tartja a kezében levő nagy mosdótálat és nem mozdul).

KOVÁCS (hozzáugrik, elkapja tőle a tálat és fut Bálint után).

(A következő pillanatban már bent is vannak a betegszobában. Az asszony kint marad, áll, nem tud magának számot adni arról, ami körülötte történik, szédül, érzi, hogy valami egyre jobban ránehezedik, hogy szél zúg a feje felett, előtte egy sötét folyam rohan, talán az idő, vagy az élet s ez a hőmpölygés beleveszik a végételenbe.)

SZOBALÁNY (nézi).

(Kint mintha erősödnek a napfény, autó robog el az ablak alatt, valahol gyerekek lármáznak. Nem lehet tudni, hogy mindez meddig tart, tíz percig-e vagy egy óráig.

Végre felnyílik a betegszoba ajtaja.)

TIZENEGYEDIK JELENET.

BÁLINT (megjelenik az ajtóban, homloka veritékes, alig áll a lábán, a legközelebbi székig vonszolja magát, belerogy, nyögve): Úristen! . . .

AZ ASSZONY (kítárja karjait, Bálinthoz akar rohanni, de megpillantja Kovácsot, aki most lép ki a betegszobából és erre hátratántorodik): Meghalt?!

KOVÁCS (int, hogy minden rendben van).

AZ ASSZONY (térdre hullik, sikoltva): Él! . . .

BÁLINT (emberfeletti szenvedéssel): A csoda megtörtént. Meg van mentve! . . . Életben marad.

AZ ASSZONY (nem akar hinni a füleinek, összekulcsolt kézzel, térden csúszik Bálint felé): Kegyelem . . .

BÁLINT (ordítva): Él s mi most már örökre halottak vagyunk! . . .

AZ ASSZONY (hozzáér, levágja magát arccal a padlóra): Bocsásson meg! . . . (Hangos zokogással) Bocsásson meg! . . .

(Csönd. Fügöny.)

Bibó Lajos.

MAGYAR KOBZOS PENGETI.

Napnyugaton az árnyak nagyra nőnek,
napnyugaton halálba hull a fény...
Hű kobzosa a sugárzó erőnek,
mindig keletre vágytam én!

Napnyugaton Hazugság-erdő sarjad,
napnyugaton Álnokság-dudva nő,
rontást költenek árnyában a varjak...
az emberszív ott csupa kő!

Napkeleten a fényből száll a szépség,
lótuszekhelyből a jószág fakad,
az izmos pálma az örök reménység
s égő hit minden pirkadat!

Napnyugaton a két karom kitárom,
napkelet felé sirva száll a dal,
nem láthatlak meg, sugaras világom,
napnyugat árnya eltakar!

Aggagfalvi Hegyi István.

VIGASZTALÓ.

Céltáblája száz duhajnak,
Sujtottja tengernyi bajnak,
Szívedben szikrája dalnak,
Szavadra senki sem hallgat,
Szegény legény!

Évek jöttek, gonosz évek,
Boldogságod, jaj, mivé lett.
Beléd tépett minden álnok,
Szétfoszlott már színes álmod,
Szegény legény!

Cifra öltöny, pompás kelme,
Édes ara, be elkelve.
Ősi földön de jobb volna,
Mint cudarul bujdoskolva,
Szegény legény!

Mégse csüggedj íródiák
Lesz még jobb is ez a világ.
Kupád borral tele : dalolj
S a gyötrő gond marad alól.
Szegény legény!

Mig bánatod borral öled,
Álmodj bohó legény, örök
Dicsőségről, szabadságról,
Csókos, édes boldogságról,
Álmodj legény!

Mihály László.

MAGYARORSZÁG KÁLVÁRIÁJA.*

AVILÁGHÁBORÚT megelőző negyedszázad magyar története mindenkor elszomorítóan fogja bizonyítani, mit jelent egy nemzet életében a nagy célok figyelmen kívül hagyása. Kétségbeejtő még csak vissza is gondolnunk ma, hogy mily semmiségekért folytattunk élethalálharcot s ugyanakkor mily nagy, a nemzetlétet a legközelebről érintő problémákról feledkeztünk meg, mintha csak nem is lettek volna fenyegető valóság. Ennek a kornak a történetében egyedül csak azoknak a férfiaknak az emlékezete lesz vígasztaló jelenség, akik a pusztulás útján fel akarván tartóztatni szerencsétlen fajukat, kinyujtották feléje erős kezüket. A magyarság ugyan nem fogadta el a segítséget, mert nem akart zarándoki komolysággal, nélkülözve és lemondva haladni útján; ez a meg nem értés azonban csak annál magasabbra helyezi a végzetel is szembeszálló merészeket.

Ezeknek a tragikus nagyságoknak fekete leplében jelenik meg most egy letűnt politikusunk: Kristóffy József, és mond kemény vádat, kiméretlen kritikát a magyarság és vezetői élete felett. Hatalmas terjedelmű könyvében mint modern Cassandra, ki túlélte Trójája pusztulását, hangoztatja unos-untalan, hogy mit kellett volna tennünk összeomlásunk megakadályozására. Magyarország elkerülhette volna pusztulását, ha reá hallgat — ezt olvassuk könyvének szinte minden lapján s így az emlékirat nem hűvös objektivitással írt szelíd visszaemlékezés, hanem harcos öngizolás.

Kristóffy neve, valljuk meg, rosszhangzású és gyűlöletes volt. Mi azonban, akik még nem élhettük át szereplésének szenvedélyektől fűtött korszakát s mégis oly keserű csalódásokat kellett elszenvednünk, elfogulatlanul, sőt bizonyos jóindulattal fogunk hozzá könyvének olvasásához, azzal a rokonérzéssel, amellyel a meg nem értett, félreismert, korát megelőző providenciális államférfiakhoz vonzódnak. Mi szívesen elhisszük, hogy az események úgy történtek és valóban olyan okok következményei voltak, miként Kristóffy elmondja; elhisszük, mert nekünk a kilencszázás évek története terra incognita, amelyről még az ujsághírek sem véstek emlékezetünkbe semmiféle halvány vagy eltorzult képet. Bennünket meglep, hogy egy politikus oly gyakran hivatkozik Széchenyire, oly szép idézeteket sorol fel a legnagyobb magyar halhatatlan írásából; nem tagadjuk, ez elkápráztat s nem egyszer igenlőleg bólintunk, amikor Kristóffy, bár nagyon bőbeszédűen és önmagát ismételve, de mégis érdekesen beszél kortársairól.

A mi generációnk tehát már elfogulatlanul tud hozzáfogni Kristóffy könyvének olvasásához s bár nincs abban a helyzetben, hogy az egyes állítások helyességét is ellenőrizze, mindamellett említett lelki diszpozíciójánál fogva objektív véleményt is képes formálni. A végső ítéletet természetesen csak az a történetíró fogja majd kimondani, aki a kor perdöntő fontosságú irataival, főleg

* Kristóffy József: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Budapest, 1927.

Ferenc József és Ferenc Ferdinánd trónörökös kabineti aktáival kezében sorról-sorra ellenőrizheti majd Kristóffy állításait. Nékünk, e mérővessző hiányában, más módon kell közelebb jutnunk az igazsághoz: az egyes részletadatok pontos mérlegelése helyett az egész könyv olvasása közben önkéntelenül adódó inponderabilia segítségével Kristóffy írói egyéniségének súlypontját kell kikeresnünk.

Az 1926-ban könyvet író Kristóffy azt mondja, hogy őt aktív politikus korában az a mélységes meggyőződés vezette, hogy a monarchia és vele Magyarország csak akkor nem pusztul el, ha a hadsereg fejlesztése, erősítése érdekében minden lehető megtörténik, továbbá, ha a magyar parlament és vele az ország társadalma az általános választójog behozatalával demokratikusabb lesz. Ezzel a törekvésével, mondja, ellentétbe került a 48-as függetlenségi ideológia híveivel, akik önálló magyar hadsereg kivívására törekedtek — és Tisza Istvánal is, aki a magyarság szupremáciáját féltette a nemzetiségek előnyomulásától. E két akadály között — hangoztatja — őt meggyőződésében Széchenyi tanításai vezették; Kossuthal szemben benne ismerte fel már kezdő politikus korában a magyarság vezérét s az ő tanításait követve, azok szellemében konstruálta meg fentebb pár szóval jelzett programját. Kristóffy valóban bőségesen is közöl könyvében Széchenyiből szép idézeteket, úgy minden fejezet élén mottó gyanánt s egyébként is minden adandó alkalommal hivatkozik rá. Legyen szabad két, igen behízelgően hangzó részletet közölnöm. Az elsőt az általános választójog proklamálását közvetlenül megelőző napok elbeszélésénél találjuk meg: «Megdőlt tehát az a sokat hangoztatott s szinte köztudattá vált aggodalom, hogy Magyarországon nem lehet demokratikus választójogról szó, mert attól kell félni, hogy a magyarság vezető pozíciója labilissá válik. A *sötétbe ugrás* ijesztő elmélete véget ért s én égtem a vágtyól, hogy ezt a döntő körülményt valamely exponált helyről az ország tudomására hozhassam. De boldog megelégedéssel töltött el emellett az is, hogy tanulmányaim által megint csak Széchenyi István előrelátását és bölcsességét láttam igazolva, ki már 50 év előtt politikai jogot akart adni a magyar parasztságnak. Ugyancsak ki akarja terjeszteni a politikai jogegyenlőséget már akkor a nemzetiségekre is, sőt még a titkos szavazást is sürgette Széchenyi. Valóban Széchenyi szelleme hatott át, midőn Németbogsánba indultam». (220. l.) A második rövid kis részlet a «nagy Sphinx, Ferenc Ferdinánd működésével kapcsolatosan olvasható: «... mi, akik a trónörökös magyar tanácsadói voltunk, Széchenyi István sutbadobott tanításai alapján dolgoztuk ki az eljövendő magyar programot». (420. l.) Az emlékirat szerint Széchenyi tanítása tehát az a szikla, amelyen Kristóffy megvetve lábát, kinyújtotta kezét a fuldokló monarchia és a magyarság megmentésére; Széchenyi intő szavai szerint, az ő szellemében folytatta nemzetmentő működését, amelyért csak meg nem értés, gánjcs, gúny, üldözés, megvetés jutott neki osztályrészül azok részéről, kikkel jót akart tenni. Ebben az előadásban már tragikai pompát nyer Kristóffy alakja.

De valóban így volt-e ez? Bizonyára nem. Kristóffy épen olyan kevéssé ismerte Széchenyit, mint korának bármely más politikusa. Ha olvasta volna bármelyik művét, akkor tudná, hogy Széchenyi soha, sehol sem írt és beszélt, még kevésbé «agitált már a 30-as években» a jobbágyság eltörlése és a népképviselői alkotmány mellett. (28. l.) Ezek a jelszavak Kossuth liberális tanainak voltak sarkpontjai, Széchenyi irataiban azonban sehol sincs róluk szó. Akinek tehát az a meggyőződése, hogy Széchenyi tanai közé tartozott ez a két radikális pont, az önmaga tesz tanúságot arról, hogy Széchenyivel soha sem foglalkozott. Csak 20—30 oldalt olvasson el valaki Széchenyi bármely könyvéből

s már öntudatlanul is érezni fogja, hogy ilyen célokat nem tűzhetett ki az a Széchenyi, akinek nagyságát nem az bizonyítja, hogy Kossuth előtt hirdett radikalizmust, hanem az a mérséklete, amellyel a lassú, rázkódtatás nélküli békés fejlődésre törekedett. Az egyszerű félreértésnél sokkal több Kristóffynak az az állítása, hogy Széchenyi a magyar parasztnak általános szavazati jogot akart adni. A Stádium tizenkét törvénytervezetének egyikében van szó arról a tervről, hogy a jobbágyság nyerjen jogot megyénként egy pártvéd, azaz ügyész választására, hogy ez a megyei törvényszéknél a földesúrral való kontroverziák és perek alkalmával érdekeit képviselje. A jobbágyságnak eddig is volt ugyan képviselője, a megyei ügyész, aki hivatalból vett részt a jobbágyság és földesúr között támadt perek elintézésében, Széchenyi azonban *egy* lépéssel tovább menve azt óhajtotta, hogy ezt az ügyészt ne a megyei nemesurak válasszák, hanem maguk a jobbágyok. Abból a meggondolásból indult ugyanis ki, hogy a saját maguk választotta ügyészhez nagyobb bizalommal lesznek majd a jobbágyok. Széchenyinek ezt a világos programmpontját csak az vonatkozathatja parlamenti képviselők választására, aki megszokta, hogy kortársai példájára Széchenyit kortesbeszédekben emlegesse, de soha nem szánta rá magát tanulmányozására.

Ámde az idézetek! — veti közbe az olvasó. — Erre is megfelelünk: Kristóffy valamennyi idézetét, egyetlenegy kivételével, Szekfü Gyula közismert munkájából, a *Három nemzedék*-ből, illetőleg szép összeállításából, *Széchenyi ígái*-ből vette át. Állításunkat bizonyítékokkal is alátámaszthatjuk; a legjellemzőbb a következő. A 752. lapon négy mondatot olvasunk a forradalomról, melyek közül az első a *Kelet népé*-ben, a második a *Hirlapi cikkek* II. kötetében, az utolsó kettő pedig a *Programtörvények*-ben lelhető fel. Kristóffy, aki nem olvasta Széchenyit, ezeket az idézeteket nem jegyezhetette ki az eredeti helyekről, annál kevésbbé, mert a második mondat a Széchenyi-szövegben tulajdonképpen egy hosszú, féloldalas mondat közbevetett része s így azt ő, ki nem hivatásos történetkutató, nem is igen vehette volna észre. Sokkal valószínűbb — a történetíró előtt bizonyos —, hogy Kristóffy a három idézetet az *Igék*-ből írta ki, hol őket egymás közelében a 170., 159., 171. számok alatt, «forradalom» címszó alatt találta meg.

Vonjuk le a következtetéseket. Kristóffy nem ismeri Széchenyi tanításait, az idézeteket 1921-ben megjelent könyvekből veszi át, következésképpen Széchenyi szelleme nem vezethette őt politikai céljainak kitűzésénél s könyvének ezek a részei csak utólagos szépítgetések. De nem ez a legfontosabb szemünkben. Az utólag költött mesék értéke kiderülván, azt is megállapíthatjuk, hogy Kristóffyt nagy, nemzetmentő elhatározások sem hathatták át, következésképpen tetteinek is más indítóokai voltak, amelyeket csak az utókor történetírása állapíthat meg minden kétséget kizáróan. Kit vezetett tehát az általános választójoggal kapcsolatosan a magyarság iránt nagyobb féltés, mélyebb szenvedély: Tiszát vagy Kristóffyt? Az elmondottak után a válasz nem lehet kétséges. Ezek után Kristóffynak azt a gyarló magyarázatát sem fogjuk elhinni, hogy Tisza a választójogot pusztán a legszemélyesebb és legkicsinyesebb okokból gáncsolta el; de épen így megrendül az a szubjektív feltevésünk is, hogy valóban minden úgy történt, mint Kristóffy elbeszéli.

Gyanúnk még jobban megerősödik, amikor írónkat ellenmondásokon kapjuk rajta, melyek közül legjellemzőbb a következő: A 278. lapon azt mondja, hogy a koalíció erejének megtörése végett, még minisztersége alatt alapította meg az «Általános titkos választójog ligájá»-t, azaz magasabb poli-

tikai érdekekkel kívánja igazolni tettét. A 456. lapon ezzel szemben azt állítja, hogy Ferenc Ferdinánd műhelyének, a magyar alkotmány ellen szenvedélyes dühvel küzdő ezen föderalista társaságnak határozott utasítására alapította meg a ligát. Minthogy szavai szerint Ferenc Ferdinánd körével csak a miniszterségtől való felmentése után került összeköttetésbe, a két állítás nyílt ellentmondásban van egymással. Ezek után nem fogunk meglepődni, ha majd az egykorú történeti források, az akták világánál Kristóffyknak — mostani merev tagadása dacára — a trónörökös körével való korábbi kapcsolata is ki fog derülni.

Történeti forrás: ez marad mindössze Kristóffy könyvéből a pontosabb vizsgálat után. Történeti forrás, egy politikus emlékirata, amelynek sok találó megjegyzése felhasználható majd a mult rekonstruálásánál, de amelynek hitelét részletekbe menően majd csak később fogja egy disszertáló diák megállapítani — ha ugyan érdemesnek találja.

A könyv olvasása mindamellettt tanulságos s történeti forrás már ma is. Igaz, nem arra vonatkozólag, aminek Kristóffy szánta, hanem annak illusztrálására, hogy milyen emberek kezébe volt letéve sorsunk kálváriás utunkon. Ha nem volna itt ez a nagy könyv, nem hinnék el, hogy minden olvasottság, tanultság nélkül megyei főjegyző, képviselő, főispán, sőt miniszter lehessen valaki. De most itt vannak bizonyítékul a könyvnek ijesztően naiv külpolitikai fejtegetései, itt van a magyar történelemnek olyan ismerete, amelynek birtokában azt írja, hogy a török hódítás korában nem voltak országgyűlések s hogy II. József, a fejedelmi abszolutizmusnak ez a főképviseelője, demokrata államot akart szervezni! Ez a tudatlanság már nem csak egyszerű tárgyi ismeretek hiányát leplezi le, hanem az államférfinál nélkülözhetetlen történeti érzék, a multban gyökerező nagy koncepciók felépítéséhez szükséges képesség hiányát is bizonyítja. Egyáltalán valami magasabb, meglepőbb, filozófiai alapvetésű műveltségnek a könyvben nyoma sincs. Kristóffy szellemi horizontja a történelmi materializmus szűk határáig terjed. Előszavában nyíltan megmondja, hogy ennek a sekélyes iránynak a híve; úgy látszik, nem tud róla, hogy a művelt nyugat már egy emberöltővel korábban végérvényesen napirendre tért felette. Mindamellettt még így is megértenők Kristóffyt, ha történeti materialista felfogása legalább azon a színvonalon volna, amelyen e világnézet elméleti hirdetői állottak. De mit szóljunk ahhoz, ha Kristóffy a *Huszádik század* parlagi dialektusán így értelmezi ezt a történelmi materializmust: «A politikát is csak a zseb és a has érdeke irányítja». (286. l.) Lehet-e csodálkoznunk pusztulásunkon, ha olyan légkörben kellett élnünk, amely ilyen műveltségű emberek felemelkedését lehetővé tette?

Ami még érdekelhet bennünket a könyv alapján, az nagyon kevés, de annál elszomorítóbb. Nemcsak az visszatetsző, hogy Széchenyiről ma is beszélhet valaki anélkül, hogy olvasná: még bántóbb az a rút törekvés, amely a legnagyobb magyar emléket próbálja felhasználni önigazolására. Igen, Széchenyi fájdalomdúlta aggódo arckifejezését erőltetik ma magukra olyan politikusok, akik annak idején csak színháznak tekintették az államélet küzdőpontját és holt játékszereknek az élő nemzeti erőket. Széchenyi vatesi, a flagellum deit-elegető szerepében mernek tetszelegni ma, amikor már oly könnyű megmondani, hogy mit kellett volna tenni. A magyar olvasóközönség, ha hú akar maradni Széchenyi szelleméhez, kritikával olvassa ezt a könyvet is, s mert a rosszból is tanulhat, szívlelje meg az igazságokat. Az ügyetlen színész álarcát azonban tépje le s ne engedje, hogy kothurnust öltve, fekete palástban meg nem érdemelt magaslatra emelkedjék.

Mályusz Elemér.

ÁRBOC NÉLKÜL.

(Egy hajóslegény története.)

III.

MIHELYT beállt az est, a parancsnoki fülke ajtaján megint kopogtatott a maláji. Már nem viselkedik olyan félénken, mint reggel; hetykén és gúnyorosan odaszól:

— Kapitány úr, megengedi, hogy egy pillanatra megnézzem a térképet? Bizonyos helyet keresek a Nuyts-vidéken, odamennék, ha majd partot érünk. Valami rokonom van ott...

A matróz összeráncolta szemöldökét. Kitalálta, hogy az öreg indokínai miben sántikál. Bizonyára Freemantle pontos fekvését szeretné megállapítani, hogy aztán, ha majd a kormányrúdhöz férközhet, a legénység segítségével abba a kikötőbe irányítsa a hajót. Stave Kessel szemesebb és nyíltabb nála, nem kertel:

— Térképem — szól — csak a partmentét jelzi. Hiába is keresnéd rajta a szárazföldi városokat. Most pedig hagyj magamra. Menj, feküdj le. Holnap kemény munka vár ránk...

Alig távozott a maláji, Fitz Patrick beront a fülkébe.

— Kapitány úr! Kapitány úr! — lihegi — zendülés... A lázadók a tatbalon vannak. Hallja, amint kiabálnak: «Freemantlebe!» Érték valamelyest a polinéziai nyelvhez; tudom, hogy a pisztolyokra törnek, meg a történetekre, melyeket itt ebbe a ládába zártunk, önt pedig arra akarják kényszeríteni, hogy a *Mályvát* oda irányítsa, ahová ők akarják.

Stave Kessel elképed; homloka a lámpás fényénél olyan sárga, mint a viasz. Elszántan felegyenesedik, szinte megnyúlik. Leakasztja a két pisztolyt az asztala fölé és az egyiket átnyújtja az előtte állónak:

— Maradj, várjuk be őket kettesben. Hadd jöjjenek! Kiabálásuk is, fenyegetésük is hidegen hagy. A térképhez és az iránytűhöz pedig csak a testemen át tudnak eljutni.

Majd hirtelen mást gondolt. Okosabbnak vélte, ha a lázadóknak elébe megy, ha szembekerül velük. Jobb támadni, mint védekezni. Kilépett a fülkéből, magával húzva az ír matrózt, kétszer ráfordította a kulcsot és a fedélzeten termett. A békétlenkedők kissé visszahökkenetek, majd megint közelebb húzódtak, hogy bekerítsék a két embert. Öklüket rázták, hevesen kifakadtak. A levegő langyos volt és illatos, a szél végleg elállt. Az égbolton a csillagok úgy fénylettek, mint kék selymen az elhintett ezüstpor... A hold fénye halaványan ömlött végig a fedél-

zeten és az árnyék éles körvonalakban kísérte a lázongók fenyegető taglejtéseit.

Freemantlebe! Freemantlebe! — ordítottak torkukszakadtából a zendülők.

— Melbournebe megyünk és nem máshová — vágott közbe nyugodtan Stave Kessel. — Odavárják a rakományt, amelyet viszünk. Ott meg felvesszük a Belgiumba szánt gyapjút... Hagyjátok csak rám... Majd még hálálkodtok. Egyébként már nincsen mitől félnetek: már egyiketeket sem gyötri a láz s a tenger is csendes. Nincs más teendők, mint a szélre bízunk magunkat... Mirevaló hát ez a zenebona? Menjetek aludni. Holnap összefogunk, hogy a hajót ismét rendbehozzuk. Mindjárt gyorsabban fogunk haladni. Jó éjt, bajtársak!...

Stave Kessel a napkelet fiait szelidséggel akarta megnyerni, hiszen mindegyiknek a lelke mélyén ott a szunnyadó gyermek... De már sokkal inkább nekihevültek, semhogy a józan szóra hallgatnának. Azután meg ott vannak közöttük a rossz pásztorok, akik felbőszítik őket. Stave Kessel ezekkel az eszeveszettekkel nem megy semmire. Csak még jobban heveskednek; mind szűkebb gyűrű veszi körül a flamand és az ír matrózt, akik nem bocsátják el pisztolyuk agyát. Arrább, a kormányrúdhoz támaszkodva, Kobe Kobus figyelmét sem kerüli el semmi a végzetes eseményekből s lesi, hogy mikor kell majd a társak segítségére sietni. Amint a kapitány észreveszi, hogy a maláji suttyomban Fitz Patrick közelébe lopózik, rákiált:

— Vissza! Vissza, mert lövök!

A maláji csak vigyorog; kihívóan megáll. A kapitány szava olaj a tűzre... A hevület eléri tetőfokát és ezek az őrjüngők egyre csak azt ordítazzák a fiatal kapitány orra alá:

— Freemantlebe! Freemantlebe!

A legbőszebbek az öklükkel a két ember orra alatt járnak, lehetőségük az arcukba csap. Stave Kessel is felhagy a szelíd hanggal. Nem szabad már hímezni-hámozni. Bátran fog visszavágni, megmutatja, hogy nem fél.

— Aki hozzám nyúl, halál fia... A többieket pedig vasraverjük; Melbourneben majd rendőrkézre kerülnek, onnan meg a gályára. Hát igen, csak gályára valók vagytok! Nosza! Elég volt a zsívajból! Nevezétek meg az izgatókat. Csak azokat fogom megbüntetni...

Oldalt fordul, néhány matróz félreáll. Stave Kessel a figyelőlyuk mellett áll, Fitz Patrick sem tágit mellőle. A zendülők csapata izegmozog. Tíz másodpercig tart ez így, de azután a két embert ezek még jobban szorongatják és már valósággal üvöltöttek. Kobe Kobus elhűl az őrhelyén. Pieter Jans meg ők ketten egyetlen szemtanui ezeknek a drámai fejleményeknek és egyedül ők érzik át ezeknek teljes horderejét. Kobe Kobus odapillant rémülettől és félelemtől tágranyílt szemmel. Odapillant és egyszerre csak látja, amint a maláji Patrick felé oldalog. Előlről készül támadni, hogy hátrább szorítsa, míg cinkostársai majd a

kapitányra vetik magukat: azután a figyelőlyukon át besurrannak a fülkébe... Kobe Kobus elengedte a kormányt, amelyet mindjárt Pieter Jans ragadott meg; felkapta a szekercét, mellyel előttevaló éjjel a parancsnok dolgozott, s amelyet azután a hajópárkány tövébe hajított. Odaoson s abban a pillanatban, mikor a maláji egy hirtelen mozdulattal Fitz Patrickot a csapóajtó mellől félre akarja lökni, a kormányos ott terem előtte magasra emelt baltával... De ugyanakkor öten-hatan a zendülők közül a kapitánynak esnek, megragadják...

Egy pisztolylövés és egy aranyfényű villanás hasítja végig a hold ezüsthéjét. Egy kis fehérés füst gomolyog a támadók és megtámadottak közt... És egyszerre mindannyiuk tekintete a hajóslegény feldúlt ábrázatára szegeződik; még kezében szorongatja a pisztolyt, melyet az imént elsütött... De hirtelen, mintha csak orvul valami ütés érte volna, Stave Kessel egész testében megrázkódik, meginog. Kezéből kihull a fegyver, elvágódik; a legénység rémülten, szótlánul hátrál egy lépést... Kobe Kobus és Fitz Patrick a fiatal hajóstiszt fölé hajoltak; az ír legény féltérde ereszkedett és Stave Kessel fejét fogja. A homlokát tapogatja: jéghideg és nyirkos. A testét ellepő verejték savanykás és kissé émelyítő szagot áraszt, ami a lázas betegeknel olyan jellegzetes...

— A láz!—szólal meg Fitz Patrick, keresztet vetve.—Bár inkább megsebesült volna...

Erre a háborgás gyorsabban lecsendesült, mint reggeli vihar után a tenger. Mintha egy váratlanul feltámadt szellem közeledett volna a legénység felé, amely hátrább-hátrább húzódik... Ezekben az emberekben egyszerre elült minden düh. Réműlet kelt bennük, amely nő, fenyeget, nyomon követ... És elkotródnak, elszélednek a hajó négy széle felé...

Csak az ír meg a flamand matróz maradt ott a parancsnok mellett; felemelik, leviszik a fülkébe, lefektetik az ágyára. Fitz Patrick kinint ad be neki, Kobe Kobus pedig, miután még egyszer visszatekintett a lihegő hajóstisztre, fáradt léptekkel visszatér a helyére, fel a kormányhoz...

Mikor Stave Kessel magához tért, a hideg rázta. Végigjáratta szemét az olajlámpától gyatrán megvilágított tárgyakon; engedelmesen bevette a lázcsillapítót, tisztában volt állapotával, hiszen látott már ilyen beteget eleget... Mosolyogva mondta:

— No, Patrick, ez a láz is legjobbkor jött! Megsegített bennünket a vad horda ellen... Mellénk szegődött. Ha ez nem jön, mi lett volna velünk? Valamelyik gazfickó ugyan egy alaposat mért rám... Ez az ütés terített le tulajdonképen. Itt ni, a tatbalon!

Tréfásan mutatta, hol érte az ütés. Az ír matróz megdörzsölte a fájós oldalt, amit a beteg nem állott meg halk nyöszörgés nélkül. Most eszébe jutott biztonságuk és meghagyta, szemével a falhoz tolt láda felé intve:

— Holnap az egészet átrakjuk abba a másik helyiségbe, amelyben

Borgel kapitány meghalt . . . Embereink ott szellemeket vélnek. Anyyira babonásak, hogy egyikük sem merne oda belépni . . . Eltelt néhány nap. A *Mályva* folytatta útját: Kobe Kobus és Fitz Patrick egymást váltogatták a kormánynál. Néhány matróz itt-ott hajlandónak mutatkozott a vitorlák felszerelésére. A hajón megint visszatért a rend; Pieter Jans odament egyikhez is, másikhoz is, az öreg kópé értette a módját. Továbbra is jó volt az időjárás és Stave Kessel, aki csak a reggeli órákban hagyta el ágyát, nem únta a tengert nézegetni, amire mindeddig nem igen ért rá. Hiszen a munkásember sohasem ismeri valami jól a munkatelepet, amelyen dolgozik; a hajósembernek jóval nagyobb az elfoglaltsága, semhogy a hajópárkányon túl bármit is látna. Számára a világ a hajósáncnál véget ér, csak a hajó orrától a faráig terjed . . . A jelen pillanatban kényelmesen végigolvashatta azt a nagy könyvet, amelyben eddig csak elvétve lapozgatott . . . Fülkéje kicsiny, kerek ablakán keresztül nézte a tengert, amint hullámai a délutáni napfénytől biborszínben csillogtak. Azonban összeresztent, amint megpillantott egy magányos sirályt, amely röptében egy pillanatra ott bukkant fel a nyitott ablak keretében s amelyen át beszűrődött a hajótóke körül csapkodó hullámok egyhangú csobogása. Stave Kessel megismerte a madarat, ugyanaz a nagy fehér sirály volt, amely Amerika óta a *Mályvát* végigkísérte és mindig fel-felbukkant az egyes hajóstisztek és legények halála előtt. Utoljára a zendülés előtti estén mutatkozott; ezúttal talán Stave Kessel miatt röpködött ott, mert állandóan ott röpködött a szeme előtt. Talán ép most írja le szárnytollai végével, lassú és titokzatos vonalakban, a végtelenség nagy lapjára a végzet ítéletét?

Szívesen elfordította volna szemét a baljóslatú madárról, ha valami ellenállhatatlan erő nem irányította volna oda. Figyelgette, belérészedett a nézésébe . . . Eszébe jutottak a halottak, látta őket, egyenként, azután együttesen s ő is ott volt közöttük, valami komor, sívár vidéken. Aztán hirtelen az árnyak tömegéből kivált egy nő ragyogó alakja, arra feléje tartott, mintha valakit keresett volna, megállt Stave Kessel előtt, kinyújtotta feléje két karját . . . Erre ágyában felriad, az árnyképek pedig eltűnnek. Édesanyja jelent meg előtte. Vajjon összekerülnek-e még egyszer? Nem most volt-e elbúcsúzni? És most esett meg vele először, hogy gyermek módjára sírva fakadt, gyermekké lett újra. Hasztalan minden férfiúi alakoskodás, az ábránd csak szertefoszlik . . . És az imént megjelent kép eszébe juttatja, hogy az, kinek ő a fia, maga is fiatalasszony még . . .

És gondolatban ott jár a szülőföldjén, Szent-Leonardban, abban a szegényes faluban a turnhouti csatorna mentén, ahol kedvet kapott a hajósélethez, mikor a hajóvontatók csapásán az iskolába kullogva, megbámulta a kicsiny hollandi bárkákat, meg a nehéz rajnai uszályokat . . . Homokos egy vidék az, végtelen és lapos, a Schelde és a Maas alkotta teknőben, amely az antwerpeni polderek előtt néhány kilométernyire ér csak véget. A csatornától délre erednek a patakok, amelyek

elsőeknek ömlenek a flámand folyóba; a csatornától északra pedig azok, amelyek jóval a határon túl, már hollandi területen, sietnek a vallon folyam torkolata felé. Ott áll az anyai kunyhó, fenyves szélen; ettől tekervényes ösvény választja el, mely a cserjésből bújik elő és ugyanoda visz megint vissza. Ősszel ez a róna teljesen violaszínű, jelenleg pedig végig fehér lehet a hótól, vagy a zuzmarától; ilyenkor a járókelők árnyaknak látszanak.

Stave Kessel elindul a zsiliptől, ahol a bárkák hármásával meg négyesével sorakoznak, végigbandukol azon úton és nagy bakancsai alatt csikorog a kempeni fagyos homok. Mégis melege van, melengeti az öröm, akárcsak az a családi tűzhely odalenn, ahová nemsokára vitorlák szárnyán fog repülni. Lassan bandukol; balra tekintget, jobbra tekintget. Amott feltűnik a Fehér-major, hová apja dolgozni járt, hol apját egy ló halálosan mellberúgta, mikorában Stave épen első áldozására készült. Ott a látóhatár alján pedig, a szürke égbolt peremén, a brechti templom tornya látszik. A hajóslegény szíve mind hevesebben dobog: egy feketegallyas, tüskés sövény mögött megpillantotta azt a drága kunyhót, amelyben született. Ott éledgel édesanyja, eldolgozgatva, hazavárva a fiát. A kéményből, melynek tövében a zsupfedelen elolvadt a hó, egy vékony füstcsík száll az ég felé; olyan lenge és átlátszó, mint az a csipke, amin özvegy édesanyja reggeltől napestig elhorgol s amivel megkeresi mindennapi kenyerét. Stave Kessel most a zárt ajtó elé ér. De mielőtt megnyomná a kilincset, előbb odalép az ablakhoz és betekint rajta. Esteledik, a parasztasszony már méceset gyújtott. A hajóslegény látja, amint jár-kei; egy fatuskót tesz a tűzre, két terítéket rak fel az asztalra és tekintete, egy pillanatra, elhunyt férje arcképeére esik, amely az ágya felett függött... Milyen fiatalos még! Igaz, alig több harmincnál, mert az urával korán megszerették egymást... Épen tejet tölt magának egy pohárba, a szájához emeli, s amint iszik, az ifjú egyszerre úgy érzi, mintha édes éltető bor folyna le a saját torkán... Csodálatos; édesanyjának, ennek a szent nőnek köszönhetette ezt a gyógyított...

A látomás eltűnt. Stave Kessel felült az ágyán, Kobe Kobus pedig, két lépéssel odább, mosolyog. Ez a képzeletbeli utazás cseppet sem volt fárasztó. Már nincsen annyira melege, pedig a nap csak úgy tűz le a tengerre. Megkönnyebbülten lélezkzik, válláról lehullott a súly, mely néhány napja nyomta. Kedve jön felkelni, fel is kel és félretolja a kormányost, mikor az segíteni akar neki a járásban. Egyedül ül le a padra, oda a hajóablakhoz, ahonnan valami kevés hűvösség árad be. Az árbocos matróz arca felderül örömeiben és egy gyapjútakarót terít a lábbadozó vállára.

— Ó, kapitány úr — mondja — tudtam én azt, hogy nem fog meghalni. Mi, flamandok, kemény fickók vagyunk. A magunk fajtáját csak orozva lehet kikezdeni. De hiszen lassacskán az orgyilkosok is megtérnek... Hát tudja-e, hogy a maláji odajött hozzánk és Patrick

meg Pieter Jans jelenlétében bevádolta magát ezért az egész felfordulásért? Mindaddig nem lesz nyugta, míg ön nem bocsát meg neki, neki is, meg azoknak is, akiket ő ugratott bele.

Stave Kessel reggelenként érezte, hogy lassacskán visszatér régi ereje, amely betegsége alatt odalett. Mint amikor megszűnik a lidércnyomás és szemlátomást visszatérnek érzéseink, ezután a válság után ő is elszántabbnak és erőteljesebbnek érezte magát. Most igazán férfiú volt, nemcsak néhány órára, a körülmények hatása alatt, hanem mindenkorra. A hajóhoz hasonlóan, az embert is újjá lehet teremteni . . .

— Én leszek az egyetlen — gondolja, amint tekintetével követi röpködő házi sirályát — akire ez a madár nem hozott rosszat. Igen hát, olykor a jóban is rosszat látunk, azután meg a rosszra még mindig következhet valami jó . . . Lám, a maláji tegnap még nem akart ölni, ma reggel pedig átölelte térdemet. Hát nem értjük meg egymást. Jobban meg kellene egymást értenünk. Minden bántódásunk és bajunk nem egyéb félreértésnél. Elhamarkodjuk ítéleteinket. Mindenütt akad jó. A kikelő búzának a hideg hó annyi, mint a meleg napsugár.

A sirály szárnytollaival olykor-olykor a kerek ablakkeretet súrolta. Vijjogásában Stave Kessel valósággal zenét hallott benne; szárnyai meg valahogyan fehérebben csillogtak, mint azelőtt, mintha azokra is hullott volna egy kevés abból a makulátlan hóból, amely imént a szülőföldjét borította.

A legénység újra bizakodó hangulatra kapott és mindenki visszatért a helyére. A munka nem kedvetlenítette el őket, sőt legszívesebben kitalálták volna a kapitány gondolatait. Azután meg a *Mályva* szinte repült! . . . Mintha valami ünnepre sietett volna. A vitorlákat kijavították; a tatárbotot újra felállították és megerősítették. A hajó sérüléseinek utolsó nyoma is eltűnt. Kiöltöztették; azt akarták, hogy szép legyen. Néhányan újra kátrányozták az árbocokat és a padlózatot; mások, kötélvégre kötve, a víz felett szürkére és kékre mázolták a hajó gerincét; Kobe Kobus pedig engedélyt kapott arra, hogy a szirént a hajó orrán végig bearanyozza . . . A hátsó árbócon, a sudárvitorlafán, vadonatúj lobogó pompázott a hármas piros-sárga-fekete nemzeti színben. A hajó fenekén pedig érintetlenül nyugszik a rakomány, hiánytalanul . . . Nemcsak az ember, hanem a hajó életében is akadnak szép, megható órák . . .

Valamely reggel, úgy tíz óra tájban, az őr az ausztráliai szárazföldet jelezte. Dél felé a matrózok már látták, amint a távoli ködben Melbourne rózsaszínű körvonalai lassan kibontakoznak. Mélyen meglelődve, amit palástolni igyekezett, Stave Kessel a parancsnoki hídról távcsővel nézte, miként közeledett a kikötő . . . Közben oda-oda fordult Kobe Kobushoz, aki a kormánynál állott s parancsokat osztogatott. Néhány ember a kötéleten a vitorlákat kezelte. A többiek a fedélzeten gyülekeztek. Mindnyájuk tekintete a távoli kikötő felé fordult, amelybe este befutnak; majd arra a fiatalemberre szegeződött,

akinek akaraterije idáig elvezette őket. És a durva lelkekben feltámadt a hála érzése, amely most egy önkéntelen megmozdulásban egyesítette őket. Egy volt a gondolatuk, amely közös lelkesedésben tört ki: sapkájukat a levegőbe hajigálták és mindnyájukból kitört az éljen, amely nyomban visszhangra talált az árbockosarakban és a vitorlarudakon:

— Hurrá Stave Kessel! Éljen a kapitány!...

A hajóslegény, hogy a szempilláján csillogó két könnycseppet eltakarja, két kézzel szeméhez szorítja a távcsövet, melynek lencséjében ezúttal nagyon zavaros a távoli kép...

Estére a *Mályva* Melbourne elé ért. A parttól két mérföldnyire vetettek horgonyt; majd csak a reggel ragyogó és diadalmas fényénél fognak bevitorlázni a kikötőbe!... Senki sem feküdt le. Körben lekuporodtak a fedélzeten és az enyhe, langyos decemberi éjszakában Kobe Kobus hazai dalokat énekelt harmonikakisérettel; az első hetek után már elő sem vette többé harmonikáját az egész hosszú-hosszú tengeri úton. És a hajnal első pírja ott találta őket mind, amint szinte átszellemülten hallgatták ennek az ismeretlen zenének bús hangját. A hajófülkében Stave Kessel ezalatt épen a hajónapló utolsó lapját zárta le...

VI.

Mikor jó néhány hét múlva a *Mályva*, melyen angol hajóstiszt vette át a parancsnokságot, Antwerpenbe érkezett, az összes hajók lobogódíszát öltötték és ott lengett a zászló a székesegyház toronycsúcsán is. Vontatógőzösök és jachtok a wilmarsdoncki fordulóig a vitorlás elé vonultak. A lilloi erődben pedig, amint a folyó közepén feltűnt a hajó, eldőrdült az ágyúlövés. Május elején volt. Tíz hónap telt el azóta, hogy a hajó, a Scheldén lefelé, elindult hosszú útjára... Frans Falens, a hajóvállalat igazgatója, a rakodóparton várta Stave Kessel, a révkapitány és sok más személyiség társaságában s körülvéve hatalmas tömegtől. A kíváncsiskodók csak úgy tolakodtak, hogy lássák és megéltjenezhessék a hőst, kinek bámulatos tetteiről a lapok annakidején eleget újságotak. Frans Falens a fiatal legénnyel beszállt egy hintóba, amelybe az útvonalon végig ablakokból és erkélyekről özönével hullott a virágeső. Az igazgató a városházára hajtatott vele, hol a közgyűlésre egybegyűlt városi tanács jelenlétében a polgármester kormánya nevében a fiatal tengerésznek bátor és odaadó magatartásáért átadta és keblére tűzte a polgári érdemkeresztet. Üdvözölte benne a faji bátorság és derekasság példaképét, végül pedig keblére ölelte. Stave a vállalkozónál ebédelt, kristályüvegtől és ezüstneműtől csillogó asztalnál, amely körül sokan foglaltak helyet, akik csak őt nézték. A vége felé valaki felállott és elmondott valami történetet, amely nagyon emlékeztetett Stave Kessel esetére; felköszöntötte őt és egészségére üritette poharát. A hajóslegény úgy vélte, hogy álmo-

dik : talán megint lázas? Az ébredés majd kiábrándítja . . . Kissé kábultan feküdt le egy nagy szobában, ahová a házigazda egyik inasa vettette . . . Másnap, reggeli után, gazdája így szól hozzá :

— Fiatal barátom, elég volt az ünneplésből : ebből önnek semmi haszna. Gondoltunk is erre, mert hát a munkaadók nem mind rossz emberek ! Az ön gazdái tudják jól, hogy mivel tartoznak önnek. Megmentette hajójukat, rendeltetési helyére hozta a rakományt. Minden csupán néhány százezerre volt biztosítva . . . Csak méltányos, hogy önnek is jusson valami abból a pénzből, amit számunkra megmentett.

Egy papirlapot nyújtott át neki :

— Önben lélek és izom egyaránt vezetőre vall. A jelen körülmények között azonban csak matróz lehet, pedig már egyízben a legkeményebb kapitánynak bizonyult. Itt ez a csekk húszezer frankról szól. Egyelőre nem fog útrakelni, legalább nem kereskedői minőségben . . . Be fog iratkozni az osztendei tengerésziskolába. Két-három év múlva, ha majd meglesz kapitányi oklevele a tengerentúli forgalomra, akkor visszajön ide hozzánk. Az az angol, aki most már megmarad a *Mályva* parancsnokának, annakidején majd átadja önnek a helyét. Szerződésének ez egyik feltétele. Ön húszéves korában kapitány lesz. Ki hitte volna ezt, mikor innen elindult, még csak az elmúlt tavasszal? Mondhatom, szerencsés csillagzat alatt született !

Meleg bensőséggel két kezét Stave Kessel vállára tette, aztán így folytatta :

— Mostan pedig tovább kell sietnie . . . Bennünket már eleget látott . . . Édesanyja várja. Értesítettük.

A hajóslegény nem írt neki. Nem akarta megfosztani a váratlan viszontlátás örömétől. De most, hogy már tudja, nem várakoztathatja tovább. Elmehetett volna a helyiérdekű vonattal, Schilden és Oostmaelen át. Két óra alatt odaért volna . . . Dehát tengerész csak nem tesz ilyet ! Hajón fog hazamenni falujába, lába csak akkor fog szárazföldet érni, amikor majd szülőfalujában kiszáll. Frans Falens erre is gondolt és lekísérte személyesen a medencéhez, hol egy gőzbárka vesztegelt, amely majd elviszi tuonhouti csatornán végig Saint-Léonardba.

A bárka vígan szelte a ringó habokat, amelyek szélén a nádas bársonyos bóbítájával az elhaladó hős felé integetett. Sebesen haladt, de közben zsilip is akadt . . . Annyi baj legyen, Stave Kessel legalább kényelmesen nézegethette az ismerős arcokat meg házakat. És amott jobbra látszik Sint-Jobin-t'Goor templomtornya, amint kinyúlik a fenyvesek mögül ; Sint-Jobin-t'Goor volt ugyanis jelenlegi útjának a végcélja ! Épen hat vagy hét éve annak, hogy valamelyik hajóseMBER Berg-op-Zoomból, aki Herenthalsból jövet Antwerpen felé igyekezett, magával vitte vitorlás bárkáján . . . Onnan azután gyalog tért vissza, még pedig hosszú két mérföldnyiről, két igen hosszú mérföld volt az két kicsiny lábának ; de csak ment, ment, világjárásának gyönyörűségibe elmerülve . . . Ismét ott látja magát, azt a kis fiúcskát, amint

tovatípeg a hajóvontatók ösvényén, ahol most épen egy lovacska hajót vontat, amely szakasztott olyan, mint amilyen azé a hollandusé volt akkor.

Minden összejátszik, hogy elragadtatása teljes legyen: emberek és dolgok, ég és föld... A természet ünnepel, a nap teljesen új fényben ragyog, az üde kék égen fehér és rózsás felhőcskék kergetőznek Kelet felől, a Schelde irányában. A töltés tövében, a vityilók előtt, amelyeken belül a háziasszonyok sűrögnek-forognak, félig mezítelen gyermekek ugrabugrálnak és játszadoznak.

Özvegy Kesselné is kiöltözött. Előszedte a ládából menyasszonyi ruháját, nyakába akasztotta aranyláncát, fülébe rakta hosszúkás filigrán fülbevalóit és felrakta díszes csipkés főkötőjét, melyet esküvőjén viselt. Bájos volt! Arca kipirult a boldogságtól és szeme élénkebben ragyogott. Húszévesnek látszott, nénje lehetne a fiának, akire várakozik... Özvegyasszony? Inkább menyasszonynak néznéd.

Épen a csatornához vezető úton halad most, szapora léptekben; akik szembejönnek vele, meg akik mellett elsiet, csodálkozva viszonzózik köszöntését. Nini, a mindig szomorú és otthonülő Kesselné! Szárnya kelt, tovazuhanó mosoly az egész asszony; selyemruhájában olyan, mint az illat, a habos selyem kékesen fénylik, akárcsak a körülötte virágzásnak indult hangabokrok. Majd megáll a töltés tetején, amely végighúzódik a hajóvontatók útja mentén; ott áll kiegyenesedve, fehérben és feketében, a szétfolyó napsütésben, amely aznap, mint ő maga, túlrad. Kezét a szeme fölé emeli, mint akkor régen, mikor Stave még kicsiny volt s mikor az étkezések idején keresésére indult, ki a rónára, ahol a major többi apróságaival játszott.

Amott ni, közeledik egy csónak, amely bűgő motorral teljes sebességgel törtet előre; az orrán zászlócska leng, keskeny, mint egy szalag, színes, mint a virágszirom. A parton, ott a malomzsilip végében, falubeliek gyülekeztek: asszonyok, férfiak, gyerekek. A csónakban Stave Kessel ül, ügyet sem vetve a gépész beszédére, aki szóval tartja. Arca majd olyan fehér, mint az a vászon, amelyből sapkája készült. A füle körül ott lobog a két fekete pántlika... Most felismeri azt a szeretett női alakot, inkább a szívével, mint a szemével, amott a töltés tetején, amely mögül egyes háztetők kandikálnak ki.

Odaér-e valamikor? A bárka szinte szeli a vizet, mégis úgy érzi, hogy visszafelé halad... De nem; a nő alakja megnő, két karjával integet, mire ő is visszaint a két karjával. Ó! Miért is nem tud az ember repülni!... A gépész elállította a motort; a csónak a partnak tartott; még nem kötöttek ki, Stave Kessel máris kiugrott a kölépcső alsó fokára. Két ugrással fenn termett, nem látja és nem hallja az egybegyűlt tömeget, átsiet az úton, fel a töltésre. Kesselné kitárta két karját; egymás keblére borulnak, nézik egymást, aztán lecsukódnak a szempillák, mert bizonyos gyönyörűséget nem bír el az ember. Az anya ajkával megérinti a fia homlokát. Ennek a száznak az üdesége üdvözít, miként a szentelt-

víz, melyet a pap az újszülött fejére önt. A Szűzanya véghetetlen szeretete magzatja iránt nemcsak akkor nyilvánult meg, mikor a keresztfáról leemelve keblére szoritotta . . . A boldogságnak is van Golgotája, mint a fájdalomnak . . . Kesselné úgy érzi, hogy most másodszor adott életet Stave Kesselnek, aki viszont most véli felfedezni a világegyetemet. A keble fölött dobogó anyai szív olyan rév, amelynél biztosabbat nem nyújtott a múlt, de a jövő sem adhat soha. Ide tér meg, ez megvéd minden vihar ellen.

Dél van. Fenn a toronyban, a harang érces hangján, megszólal az anyagi üdvözet, amely lassan leereszkedik a földre s elárasztja az anya és gyermeke egész bensejét; egyszerre úgy érzik, hogy lelkükben is felbúg ennek az érchangú szózatnak visszhangjaként egy szent zsolozsma az istenség dicsőségére.

Sander Pierron.

(Vége.)

SZÉNAHORDÁS.

*Meghallt a rét . . . Egy vad tinó kolompol,
És rázza, rázza halk lélekkharangját, —
S a drága testet — boglyaravatalról —
Saroglyás, zörgős, nagy szekérre rakják . . .*

*A bárgyú béres rúd elébe ballag,
«Csáléb»-t kiáll . . . Egy rigófűtty a gyászdal,
S a két, mélézó, bús ökör megindul
Halott virágok terhes illatával . . .*

Vályi Nagy Géza.

KÉSŐI LÁTOGATÓ.

Az őszi zimankó szürke szövete ráterült a Kárpát-völgyre. Lovascapat haladt a hegyről lefelé, nesztelenül, mint a köd előtte. A völgy felé igyekezett, hol még az imént fel-felcsillant egy ház, torony vagy kastély körvonala; most azt is elnyelte az est. Valami útféle akadtak s kocogni kezdtek. Széles kastélykerítést elzáró tölgyfakapu előtt álltak meg.

— Fiúk! Itt meghálunk. Három napja járjuk az erdőt étlenszomjan, hogy Bercsényi uram karjába csalogassuk a németet; most ránk fér a pihenés — szólt a vezetőjük. Az elsők már döngetni kezdték a kaput, mely tágra nyílt előttük s a széles, csínnal tartott kastélyudvar befogadta az egész csapatot.

— Udvarosok, várnagy, hopmester vagy mi! Ki van elé? — kiáltott a kapitány. — Bort a legényeknek, zabot a lovaknak! Hídd elé a gazdád, mondd meg, hogy Czelder Orbán van itt a hajdúival, lássa szívesen.

Öreg szolgál hajlongott előtte, méltóságos alázattal.

— Gazdám nincs itthon, három nap óta hiába várjuk.

— Tán rejtőzik előlünk?

— Isten ments, nagyon megtisztelné ilyen szerencse.

— Lásd el a csapatom, ételben-italban ne legyen hiánya, három napja nem volt benne része. Nyisd ki az ajtót. Van még itthon valaki? — kérdezte Czelder Orbán rosszkedvűen.

— Az úrasszony itthon van, de...

— Vezess hozzá — s a kilincsre tette a kezét. — Kinek a háza ez? Tudni akarom, mielőtt belépek.

— Nemes, nemzeti és vitézlő Pongrátz Albert uram háza — volt a felelet.

— Pongrátz Albert? — A kapitány megállt, habozott, belépjen-e? Tekintete kiéhezett, átfázott, fáradt legényeiről kimerült lovaikra csúszt s belökte az ajtót.

— Mondd meg az asszonyodnak, hogy itt vagyok a hajdúimmal, holnapig szállást kérek és beszélni akarok vele.

Még egyszer visszafordult legényeihez:

— Se jószágban, se marhában kárt ne tegyetek.

Az öreg szurkos fáklyát vett le a falról és meggyújtotta. Hosszú sor termen és szobán vezette végig. Nehéz, faragott tálasok sorakoztak a fal mellett, drága ezüsttel, arany serlegekkel, cifra, zománcos kupák-

kal. Arany himzések csillantak meg a fáklya fényénél, lépésük puha szőnyegbe fült, melynek virágait hajdan a kalifák csodakertjéről mintázták s később valamely hatalmas basa sátorát bélelte. Velencei üveg, francia porcellán váltakozott a polcokon, nehéz bársony és selyem szöveteken tört meg a világoasság.

Végre az öreg szolgálta tartóba akasztotta a fáklyát, nagy, párnázott bársonykarshéket vont elő.

— Majd jelentem a nagyasszonynak — szólt hajlongva s eltűnt a vasveretes tölgyfaajtó mögött.

Czelder Orbán ott állt előtte. Egy forró csók jutott eszébe, tüzes szavak, egy tánc, melynek ritmusát karja most is érzi, valahányszor karcsú leányderekat ölel táncra.

Régen volt.

Az országon végigszárguldott a szabadságharc vihara. Czelder Orbán maga állított sereget Rákóczinak, minden gondja, minden ideje azé volt. Szakadatlan harcok, veszedelmes portyázások, végnélküli menetelések, heves, egynapos szerelmek, csata előtt vagy után vad tivornyák, ha győztek s még vadabbak, ha balsiker érte; égő falvak, síró anyák, dicsőséggel elvett zászlók, melyeket a bálványozott fejedelem lába elé rakott. Ki gondolt volna a multra! Egyszer egy ütközet utáni toron, mikor ki tudja hányadszor járt sorba a kupa, hírül hozták, hogy Pongrátz Albert háromnapos lakodalommal vitte haza a csodaszép Piller Évát, még ittak is az egészségükre, azután... azután nem gondolt rá többé.

S most? Czelder Orbán még mindig várt és az ajtó nem nyílt. Türelmetlenül koppantotta kardját a földre. Örömmel látják az egész Felvidéken, tárt karokkal fogadják, mint felszabadítójukat s most? Czelder Orbánt nem szokás vártni, a Rákóczi kedves kapitánya előtt kitárulnak a kapuk.

Halkan csikordult az ajtó s az öreg félénk léptekkel betopogott.

— Meddig várat még az asszonyod? Hé? — kiáltotta Czelder Orbán.

— Jön, jön, siet, csak öltözik — nyögte az öreg ijedten.

— Hát öltözik — s Czelder Orbán megpederte bajuszát, mely alatt kacskaringós káromkodás bujt meg.

Bent ezalatt Piller Éva öltözködött. Nem sietett vele. Szőke haja aranyló selymét hol szétrázta, hol meg csigába csavarta, hogy ismét szerte szórja, mint a sellő, mikor távoli vándort csalogat. Nehéz aranydamaszkruha volt kikészítve számára. Meg-megnézte, forgatta, majd ismét a haját fésülte. Arca puha bársonyán lángrózsák gyúltak ki. Végre elkészült vele. Hollandcsipkés, drágaköves főkötőt tett fölibe, kicsit, mint a madárfészek, könnyűt, mint a gondolat, fényeset, mint a belopakodó napfény. A fraj a feje fölé tartotta a ruhát, súlyába szinte belefáradt a karja. Pongrátz uram egy ménest adott érte cserébe. Piros bársony ingváll jött a derék fölé s égő csikokat lövelt a vállá havára. Hosszú selyemzsínór fűzte az aranyos derekat. A szép asszony hol

befűzte, hol meg újra kezdte. Számolgatta s megint csak rosszul fogta, mint mikor az élet számadását csináljuk s eltévesztjük a tételeket.

Aranyos cipőjét pici lábára a fraj nem tudja csatolni, maga hajlik hozzá, soká babrálja, félre csatolja — reszket a keze. Már kész volna. Áll a tükör előtt. Csak még gyöngysorát, drága kősöntyűjét, sok gyémántos gyűrűt hozza a fraj. Néz, néz a tükörbe, mintha önmagába akarna látni. Mért oly halvány az arca? Múlnak a percek. Mért nem siet ki vendégéhez? Múlnak a percek, hullanak az örökkevalóság por-szemei és nem emeli fel őket többé semmi.

Piller Éva ott állt az ajtó előtt, a kilincstre tette kezét és mégsem lépett be. Szép volt, tudta, érezte, a legszebb asszony hét vármegyében, hallotta elégszer. S most mégis mért fél, mért remeg?

— Mi lesz már? — hangzott kívülről türelmetlen haraggal.

S Éva megnyomta a kilincset és megállt a küszöbön.

— Ugyancsak megváratott, Pongrátz Albertné asszonyom, — szólt majdnem nyersen Czelder Orbán felállva — de legalább érdemes volt — tette hozzá hirtelen megszelidülve a bámulattól.

— Bocsásson meg, Czelder Orbán uram, de... — s az asszony ruhája suhogott, amint közelebb lépett.

— De legalább most szívesen lát, — kezdte a kapitány megvesztegető nyiltszívűséggel — hiszen mi rég ismertük egymást, én legalább jól emlékszem...

— Hagyjuk ezt, Czelder Orbán uram. Én kérni akarok valamit kegyelmedtől — kezdte az asszony fojtott hangon.

— Bármit a világon a Rákóczihoz való hűségemet kivéve! — biztosította Czelder Orbán.

Az asszony torka összeszorult, de határozottan, mint halk kalapácsütések hangzottak szavai:

— Arra kérem, hagyja el a házamat még ma, még most.

— Most, éjnek idején? Ez furcsa vendéglátás — pattant fel Czelder Orbán.

— Ha furcsa is, férjem nem engedi, hogy amíg távol van, bárkit is befogadjak. — S az asszony hangja bátrabb lett.

— Én nem bárki vagyok. Czelder Orbán nevét ismeri minden gyerek a Felvidéken, én a Rákóczi kapitánya vagyok! Micsoda ház ez? Nincs kastély, nincs vár, hol szívesen nem látnak s itt még egy éjszákára sem adnak szállást?

— Az uram így rendelte s az nekem parancs — felelt az asszony.

— Mitől félnek, nézzük csak? A jószágukat, az arany marháit, a házi cselédit félti a legényeimtől? Ne féljen, kurucaim se lovat, se jószágot, se csókot nem vesznek el, amit nem adnak nekik. E felől nyugodt lehet.

— Én nem félek a legényeitől, de nem tarthatom itt kegyelmedet. Nem lehet. — Az asszony hangja tompa volt, de nyugodt, csak arcán váltakozott a pír vagy csak a fáklya lobogása láttatta így?

— Kit várnak itt? Labancot? — mordult fel Czelder Orbán és visszaült a bársonyszékbe, mint aki nem mozdul innen. Szeme villámot szórt, keze idegesen dobolt a kardján. — Pongrátz uram úgyis hol itt, hol ott volt, egyszer kuruc, másszor labanc, amint a sorja jobban adta, azért maradt meg a sok arany marha, a ménes, a gulya, a sok drágaság és keleti kincs s most, hogy fennebb van a labanc, kiteszik a kuruc vezért, mikor a labancot várják. Hát én azt üzenem Pongrátz Albert uramnak, hogy én nem mozdulok innen, jöjjön az a labanc, ha százszor annyi is. Itt maradok.

Hátra vetette magát a széken és azt gondolta, bár itt, a szeme láttára verhetné ki őket s éles szemével ellenségesen nézte az asszonyt, ki egy lépéssel hátrább ment. Oly távol voltak egymástól, mintha egy ország választotta volna őket el.

— Ide nem térhet be labanc, ebbe a házba . . . — kezdte hidegen az asszony.

— Ezt el is várom Piller Évától — kapott rajta a kuruc kapitány.

— . . . akkor sem, ha az uram itthon van, de most kuruc sem maradhat itt — folytatta az asszony.

Czelder Orbán felugrott.

— Mi a . . . — cifra káromkodás tólult az ajkára, de lenyelte. Őt szerették vagy félték, de így még sose bántak vele.

— S ha mégis maradok? — szólt fennen.

Az asszony lehajtotta fejét, szava kérő, szelíd lett.

— Akkor is kérem, ne maradjon, Pongrátz Albert úgy parancsolta és én nem tehetek másként.

— Itt most nem Pongrátz Albert parancsol, de Czelder Orbán, a szepesiek kapitánya! — s hangja harsogott, mint mikor rohamra szólította csapatát. Virág helyett követ dobtak szíve mély vizébe s az felkavartan háborgott. Csak ne látta volna mindenfelé az asszonyt, bármerre fordult. A szobában két nehéz, ezüst tükör nézett szembe egymással s mindenike az asszony képét verte vissza, a fáklya melletti, mint hajnalpír tüzében égő nyíló rózsátőt, a másik, mint fehér liliomot sápadt holdfényben. Közöttük pedig ott állt ő maga, élön, babonás szépségben. Csak egy lépést kellett volna tennie, hogy elérje és csókkal büntesse meg vakmerőségéért — hisz nem először volna. De nem mozdult s az asszony egy lépéssel közelebb jött.

— Akkor Czelder Orbán magának parancsolja, hogy elmenjen — szólt összetett kézzel.

— Őrült parancs volna! Nézze meg a legényeimemet, a lovaimat, három napja nem ettek, nem pihentek — méltatlankodott a kuruc.

— Egy óra alatt más kastélyhoz érnek, hol szívesen fogadják — kérte tovább Éva.

— Most kikergessem őket az éjtszakába Pongrátz uram egy szelýe miatt?

A fáklya sercegni kezdett, hol lobbott vetett, hol alig pislogott s

ilyenkor sápadt fényt vetett az asszony hamvas arcára. Talán nem is csupán a lámpafény.

— Pongrátz Albert férjem és uram nekem s én engedelmeskedni tartozom neki, ezért kérem . . . — az asszony hangja most először megremegett.

— Tán biz féltékeny Pongrátz Albert uram? — kérdezte, nem menekedve haragjától a kuruc.

Az asszony nem felelt. Némán, szépségesen állt mellette.

— S talán van is rá oka? — kérdezte nyersen Czelder Orbán tovább.

— Van — felelt az asszony. Még egy lépéssel közelebb jött hozzá és a szemébe nézett. Kék szeme oly mély és tiszta volt, mint a tengerszem vize, mikor a mennyboltozat nézi magát benne.

— De akkor . . . Czelder Orbán azt akarta felelni: nem félt-heti tőlem, de nem tudta kimondani, megzavarodott, szinte megreszketett.

— És én kérem, menjen el, mert . . . az asszony fehér arca világított.

— Mert? — kérdezte mohón, lélekszakadva Czelder Orbán.

— Mert én Czelder Orbánt szerettem és sohasem szerettem senki mást.

Ott állt a férfi előtt szeliden, tisztán, kék szemében mélységes bizalommal.

Czelder Orbán széles melléből mély, hangtalan, könnytelen zokogás szakadt fel, azután kezébe vette az asszony fehér kezét, mint egy virágot, megcsókolta s elment. Lépései nehezen döngtek végig a szobasoron.

— Strázsamester, legények, nyergelni, nem hálunk itt az éjtszaka — kiáltotta, amint az udvarra ért. A lépcső alján nagy hordó bor állt csapon, a legények egy része már ivott, a többi várt, hogy rákerüljön a sor. Odébb nagy tüzek mellett a kurucok melegedve valami húsfélért sütöttek, a lovak hangosan ropogtatták a zabot.

A hajduk morogni kezdtek: — Igy, éjnek idején! Vacsora nélkül! Meg se pihentünk! — hangzott itt-ott.

— Ki mer itt zúgolódni, ha Czelder Orbán parancsol! — Hangja betöltötte az udvart s visszaverődött a kastély falán. Csend lett. Percek alatt nyeregben ült az egész csapat. Patkócsattogás, halk lódobogás s a kurucok beleveszték az éjtszakába.

Mentek-mentek a bús legények s a legbúsabb köztük Czelder Orbán, a szepesiek kapitánya volt.

Prohászka - breviárium. (Összeállította: *Brisits Frigyes*. «Élet» kiadása.) Alighogy megpihent s elnémult «az örök élet vándora és énekese» (amint magát nevezni szerette): frissen hantolt sírjára a kegyelet koszorúi mellé egy műveinek s beszédeinek gyöngyeiből font koszorú is került. Oda került, pedig nem oda volt szánva. Rövid bevezetése — melyben a kis kötet egybeállítója mélyen és tömören jellemzi e breviárium gondolatainak megkapó gazdagságú forrását — még az élő Prohászkaról beszél, ennek homlokára kívánja irányítani a magyarság tekintetét, «erre a fénylő gondolat-földre, ahol nem tört össze semmi abból, amit a történelem kereszténynek és magyaroknak hitt és hirdetett». Bennünk most, a gyász első heteiben, szinte friss sebet szaggat fel ez a jelen időben tartott bevezetés. Szemünk a könyv címlapjának belső oldalára siklik, hol az egyházi jóváhagyás olvasható; ennek kelte: 1927 március 26. Pontosan egy héttel utóbb elhanyaglott maga a boltozatos, fénylő homlok, mely ezután immár csak a magyar katolikus társadalom lelkében tükröződik.

De tisztán és nemesen tükröződik ebben a fehérfedelű könyvben is. Benne nem ragyog gondolatszilánkok rapszódikus egymásutánját kapjuk, a különböző írói és szónokai megnyilatkozásokból vett szakaszokat kitérő érzék tárja elbénk, úgy, hogy belső összefüggésük, egy-tőről-sarjadt voltak levélről-levéltre jobban kibontakozik. S a gyűjtemény egésze nagy meggyőző erővel szolgálja azt a célkitűzést, amit előljáróban maga Prohászka igen határozottan fogalmaz meg *Az én problémám* cím alatt: «Lehet-e a keresztény világnézetet beállítani a mai kultúrvilágba? Ez az én problémám». Tudja, hogy a modern embernek sajátos nehézségei vannak e világnézet kialakításában. E nehézségekben kíván segítségére lenni s hogy arra lehessen, a maga nyelvén szól hozzá: «Én beszélni akarok a modern emberrel».

S a modern emberrel, velünk mindnyájunkkal beszél az egész könyvben,

annak mind a három gondolati főcsoportjában. Az első *A diadalmas világnézet* kifejtése, a maga vallásfilozófiai meggyőződésének, az objektív idealizmusnak megvilágítása, a magasba emelkedett gondolaté, mely egyedül hivott a robotos élet örömtelenségéből teljes plaszticitással kibontani az embert, «ki hősnek és szentnek született». Lényünk hősi vonásait, értelmünk legszentebb képességeit nem az embernek s a tapasztalatszerűnek, hanem az istennek megragadása által fejthetjük ki s ehhez a hit szárnya kell, mégpedig nem a gyermek hitéé, melynek nincs kételye, hanem az apostol hitéé, mely «az élet agnosztikus örvényei» fölött szárnyal, felszabadítva a kételyektől. Ez a «világfőlényes lelkiesség» ránk nézve ama legmagasabb csúcson épült menedékház, hová a tudomány elefántlábain soha fel nem juthatni, csupán az ihletett lélek sasszárnyain.

A *harmonikus ember* eszményét bontja ki előttünk a könyv második, lélektani mozzanatokban rendkívül gazdag szakasza. Valamennyien egy életet kaptunk kialakítás és benső megmunkálás végett s valónk fausti vonása ehhez multhatatlanul keres valami értékmérőt. De «mi az élet értéke? Hogyan mérjük az életet? Az aranyat élettel mérjük. Hát az életet mivel mérjük? Az életet — Istennel mérjük. Az életet annyit ér, amennyi isteni van benne. Amennyi isteni jóság, szépség, igazság, erőny, törvény, harmónia van benne, mert ezek mind isteni értékek». Ennyiben herocentrikus Prohászka felfogása, de egészen a benső heroizmuson alapszik. E felfogást tükrözi történelemszemlélete is. A múltban a világ, a harcok s veszteségek éjtszakáját látja, melybe fényt mindig csak felülről lehetett kérni; ez a sötétség ott ül az emberiség véges, relatív létén, melyet harc és erőszak készít folyton esélyek örvényeibe s mellyel a kultúra tehetetlen. «Nem ember csinálja a világtörténelmet, az csak olyan királyoknak, politikusoknak való napszám.» De aki váltalt napszámába az isteni értékek maximumát bírja belevinni, aki a tör-

ténelem sötétségeibe beleállítja az eszményiség világosságát: az igenis hérosz, a minden teremtménye nyelvén zengő Istennek «győzelmi éneke».

Eszmény és akarat a valódi hősi vonások, de épen ezek híján senyved a modern ember, az egyoldalúan kifejlesztett intellektualizmus s elcsökevényesedett voluntarizmus betege: «mély melankóliája, ez a tehetetlen dekadencia, ez a nirvánás hangulat nem egyéb, mint betegség, melynek neve nem tüdővész, nem agygyulladás, hanem eszményvész s akaratsorvadás s ebből ki kell gyógyulnunk».

E sokszorosan szenvedő modern emberhez azután valóban elevenig tapintó közelségbe lép a breviárium harmadik fejezetében, *A győzelmes élet*-ben. Itt mintegy mentőhorgot vet a fogalmak (ismeretek) s a külső formák (technika, civilizáció) szövedékébe reménytelenül belegabalyodott mai ember felé. «Minél nagyobb sikerrel kezelte s idomította az ember a külvilágot, annál szerencsétlenebb művésze lett a szép, a harmónikus egyéniség kialakításának.» «A modern ember akar szép individualitást alakítani — mondja ismételten —, de oly szerencsétlen művész, ki önmagával cáfol rá összes ideáljaira.» S innen éles pillantással fordul korunk irodalmi hyperkriticismusa felé is: «A modern írók okoskodnak és gondolkoznak és kritizálnak; kritikusok lettek s poéták lenni megszűntek». Eszmény s valóság kettéhasadásának beteg szentimentalizmusa üli meg lelünk, melyből úgy keresünk menekvést, hogy merőben a megismerésre helyezzük az élet súlypontját s a voluntarisztikus életszemléletről — mely az eszméknek is cselekvésre képesítő átélését sürgeti — végkép leszoktunk. Ebből fakad a tudományok a multtal szemben elfoglalt lélektelen, mumifikáló irányzata is; művelői a spirituális hatóerőket babonákként lenézve, a racionalizmus babonásaitá lesznek, melegelelkű tudósok helyett rideg ismeretnábobbokká; holott «a nagy tudósok agyvelői nem halottaskamrák régi kultúrák számára, hanem izgalmas prófétai szervek, szenzóriumok, melyek az eszmék meleg érintésére reagálnak».

Ilyen finom szenzórium volt a Prohászka agyveleje is, hogy az ő szerencsés kitételét alkalmazzam rá: valódi «inspirált ész». Tudós volt ő, nemcsak tudása, hanem annak bensősége, egészen személyes ihletű átélése által is.

És költő is volt — ugyanebből a sze-

mélyes ihletből. Művészi világképe — noha a legvegyítetlenebb katolikumból sarjad — az eredetiségnek, egyéni erőnek félreismerhetetlen jegyeit mutatja. S ez eredetiség s egyéni megérik stílusán és nyelvén is, mely ezt a világképet közvetíti. Erre Brisits szép bevezetése is utal. Külön tanulmány kívánatnék ama szálak kimutatására, mik Prohászka formanyelvéből a modern magyar irodalmi stílushoz vezetnek.

S ezúttal nem kívánok szólni lényének meleg és hű magyarságáról sem. A *Breviárium*-nak kivált harmadik fejezete lépten-nyomon őszinte tanúságot tesz e mellett. De egyéniségének erre az alaprétégére Pauler Ákosnak folyóiratunk legutóbbi számába írt mély tanulmánya már nagy nyomatkalkal rámutatott. *Rédey Tivadar.*

Farkass Jenő: Sötét az ég. Kun László király idejéből vett tárgyú történelmi regény viseli ezt a címet. A szerző a fiatal írói gárda tagja. Nevére akkor lettünk figyelmesek, mikor első könyve, a: «Gacs Andris hazamegy» című hosszabb lélegzetű elbeszélés megjelent. Ez az írása friss, biztató ígért volt. Egy világháborúbéli magyar hadifogoly kalandos történetét mesélte el benne Farkass Jenő, egyéni, színes hangon, érdekes perspektívákat nyitogatva fel hőse lelkében. E sorok írója foglalkozott akkoriban ezzel a regénykével és a hamisítatlan magyar zamatot kedvelő olvasóközönséggel együtt sokat várt az ifjú író további munkásságától. Azóta Farkass Jenő nem sokat hallatott magáról.

Most, hogy új könyve került a kezünkbe, egy kis csalódással állapíthatjuk meg, hogy Farkass Jenő — egyelőre legalább — nem váltotta be reményeinket. Nem mintha írói készsége nem fejlődött, nem teljesedett volna, hanem azért, mert ebben a «történelmi regény»-ben nyoma sincs már annak az egyéni hamvasságnak, annak a megkapó közvetlenségnek, mely első könyvét emlékezetessé tette számunkra.

Talán épen az tölt el bennünket lehangoltsággal, hogy külsőségeken igenis, megállapíthatjuk a haladását, de ez a mesterségbeli fejlődés elnyomta benne azt a vonzó bájt, ami mindenféle technikai tökéletességknél erősebb hatást tud az olvasóra tenni. Akkor, abban az első könyvecskében úgy írt Farkass Jenő, ahogy valami titokzatos

erő írni készítette, a lelke húrjain belénk lelkedzte a meséjét. Most pedig megírt egy történelmi díszletek közé helyezett szokványos szerelmi történetet, történetivé kendőzött szokványos alakokkal. Megírni — hiszen — jól írta meg, elbeszélő készsége határozottan fejlődött is: és mégsem tudja a lelkünket megragadni. Nem, mert ennek az írásának nincs zamata, nincs eleven ereje, nincs tüze. Mi bizony jobban szerettük a kifejezéssel még viaskodó, de benső megindulásokat tördelő fiatal, kezdő író csupa-lélek küzködését — mint ezt a hűvös, nekikészült, kitervelt írásmódot.

A regény meséje két szálból fonódik össze. Kun László király életének egy darabja váltakozik előttünk kedvelt hívének, György vitéznek szerelmi históriájával. A derék vitéz Budán beleszeret az ott vendégeskedő Töpler Lizába, a pozsonyi híres fegyverkovács szőke leányába, akit az apja egyik céhtársához kényszerít feleségül. Az aszszony sohasem tud ebbe beletörődni, mindvégig állja a «nem!» szót, amit az oltárnál is hangzatosított, később érvénytelenítik is a házasságot s végül is a magyar vitéz párja lesz.

Rövide fogva: ennyi a mese. A két emberfia lassan, nagyon lassan érlelődő szerelmi történetének hézagait aztán — a história tölti ki. Valósággal úgy hat a dolog, mintha a történelmi részek csak arra kellenének a szerzőnek, hogy míg a két szerelmes esete kellő fokra fejlődik, legyen mivel foglalkoztatni az olvasót. Mert hát, bizony, nem így írják az igazi «történelmi regényt». Az a történelmi regény, amelyikben a históriai alakok előttünk élnek a maguk történelemformáló életüket, amelyikből a kor lelke beszél, amelyikből árad a kor levegője. Farkass Jenő nem tudott vállalni feladatával megbirkózni. Látszik, hogy sokat búvárokodott, olvasott, kellően megismerekedett a forrásokkal, de csak odáig jutott, hogy élettelenül beleprézelte tanulmányainak kivonatát a fejezeteibe. Az átanulmányozott forrásmunkák száraz adatait ragasztgatja együvé egy kis szépirodalmi mázzal. Ahelyett, hogy a zivatáros kor villódzó, veszedelmes feszültségét árasztaná el a magyar fult és sötét fellegzése alatt... Aki történelmi regényt akar írni, annak a kort kell tudnia megeleveníteni, a kor embereit kell föltámasztania, a maguk eredeti gondolkodásával, akkori látókörükkel, a mult szellemét

kell visszavarázsolnia, nem pedig a mai embernek a korról való leszűrt vélekedése fénykörébe csoportosítani az így lélekteleenné foszló figurákat.

Talán még megtanulja Farkass Jenő ezt a nehéz, nagyon nehéz művészetet. Mert azt el kell ismerni, hogy fogékony a történelmi távlatok iránt, csak még nincs elég ereje ahhoz, hogy élő erővel mozgassa benne az alakokat. Most még csak kulisszák módjára kezeli a históriai keretet, embereit nem tudja a mult levegőjében lélegeztetni, nem tudja a kort rajtuk keresztül megéreztetni.

Mindenesetre örvendenünk kell annak, hogy akad fiatal, modern írónk, aki nem a divatos, könnyed izlést akarja kiszolgálni, hanem komoly problémák felé nyúl.

Farkass Jenő különben színes, élénk, vonzóhangú elbeszélő. Regényének azok a legszebb lapjai, ahol Vilgraeterrel, a tőprengő dómépítővel foglalkozik. Ezt az alakot finoman, melegen ábrázolja. Néhány leíró részlet is megkapó, festői a könyvében. Hiba azonban, hogy elég sok, feltűnő magyartalanság csúszik ki a tollából. És hát... történelmi regényhez semmiképen sem illik az a furcsa, szerencsére már is idejéltmulta, futurista telegrammstílus, amiben a szerző igen sokszor kedvét leli. Csak pár példát írunk ide belőle: «Fáklyák, forróság, loccsanó habok, lódobogás, eszeveszett száguldas, sötét égen, időnként kikukkantó parányi csillagok. Újra rohanás. Útkereszteződés. Vác felé avagy Ceglédnek. Rákos. Nehéz, csendes, sima, homokvégtelen. Utána. Hajrá. Szárguldas reggelig». (202. lap.) Vagy: «Reggel. Temetés. Zaj, moraj, tömeg. Rémek, bárányok, csillogó fegyverek».

Szép ez? Nem. Tömörség? Erő? Dehogy. Az sem. Mi hát? Egy kis pöz. Erőtetett stílusfogás. De már elcsépeltek. Komoly íróhoz nem méltó. Komikus. Árjegyzékhangulatot áraszt. Untat. Fáraszt. Ugyebár? *Myn.*

La letteratura ungherese. Ha mi magunk írunk magyar irodalomtörténetet idegenek számára, rendszerint túlmegyünk a kívánatos mértéken s részletadatokkal traktáljuk a magyarul nem tudó olvasót, mintha valamely vizsgára akarnók előkészíteni. Ha idegen ír magyar irodalomtörténetet, az meg rendszerint oly vázlatosan intézi el s jellemző részleteket oly kevéssé tudja színezní és árnyékolni munkáját, hogy alig ismerünk benne magunkra.

Két kelléke van ily mű megírásának : alapos ismerete a tárgynak (ezt az európai tudományosság mai állapotában csak magyar tudóstól várhatni), meg idegen szem, mely tudja kívülről nézni a magyart s ismeri a külföldi olvasó igényeit, érdeklődése irányát és mértékeit. Ez a két feltétel ma leginkább külföldön élő magyar tudósok személyében egyesülhet, de a magyar műveltség iránti rokonszenv, huzamosabb magyarországi tartózkodás, társadalmi és tudományos életünkbe komoly érdeklődéssel való elvegyülés megszerezhetik idegen ember számára is a szükséges készségeket.

Régóta örömmel látjuk Italo Siciliano-nak, a B. Eötvös József-Collegium olasz tanárának rendkívül rokonszenves, zajtalan, de hatékony és okos szereplését az olasz-magyar műveltségi érintkezések fokozása körül. Míg egyrészt lankadatlanul folytatja szaktudománybeli munkásságát (csak nemrég jelent meg «Dal Romanticismo al Simbolismo. Théodore de Banville.» c. könyve, mely a francia szak-sajtóban szokatlan nagy elismeréssel találkozott), igyekszik hasznossá tenni magát azon a helyen is, melyre sorsa állította: nevel a magyar középiskolák számára kitünő képzettségű olasz nyelvtanárokat, magát pedig neveli a magyar műveltség olasz szakemberévé. Ezek komoly munkája árán sikerült is megszereznie azt a készségeket, melyről bevezetőleg szólottam.

Olasz nyelvű kis magyar irodalomtörténete egy *Európa a XIX. században* c. olasz kiadvány II. kötetében jelent meg, mely az irodalmi áttekintéseket tartalmazza. A vállalat célja és tárgyköre fokozott mértékben indokoltá teszi azt, amit idegenek számára készült magyar irodalomtörténet egyébként is önként megtenne, hogy tudniillik az áttekintés súlypontja az újabb irodalom legyen s ahhoz mintegy csak bevezetesként függesztessék az előzmények futólagos rajza. Siciliano áttekintésének belső arányait jellemezze e néhány adat: a Bessenyei előtti irodalomra jut belőle 2, Bessenyei és Kazinczy korára 4, az «arany korra» (Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, Arany korára) 21, az aztánira 8 negyedretű lap.

Mindenekelőtt örülünk neki, hogy ez áttekintés nem egyszerű magánvállalkozás, mely a külföldön mindig nagy nehézségekkel küzd, hanem szerves része az említett előkelő olasz vállalat-

nak s ott az olasz, francia, portugál spanyol, provençal, német, angol, skandináv, szláv — megannyi kiváló olasz tudóstól (Mazzoni, Toldo, Farinelli, stb.) származó irodalmi áttekintések szomszédságában foglalhat helyet. Azt hisszük, a szerző becsvágát is fokozta ez a körülmény.

Jó és általában helyes munkát végzett. Támazkodik ugyan magyar szaktudományi forrásokra (örömmel fedezzük fel olykor, hogy a legjavára, például Gyulai Bánk bán-jellemzésére), s bizonyára magyar ismerőseitől is sokat kérdezősködött. Egészben véve azonban a maga szemével néz s ezt mi sokkal többre becsüljük, mint ha csak tankönyveink kész anyagát tálnál fel honfitársai számára. Különösen feltűnik önálló ítéleteivel a legnehezebb ponton, Petőfi, Arany, Jókai, Madách, Kemény, szóval a mi nemzeti klasszicizmusunk jellemzésében. Méltán itt, legkifejlettebb állapotában akarja megragadni azt, ami a magyarnak a nyugat szemében nemzeti különlegessége lehet. Helyesen mutat rá, hogy a nyugati fejlődéshez képest a magyarnak bizonyos késedelmes voltából is származnak nemzeti különlegességek s hogy politikum és irodalom állandó egybefonódása, kelet és nyugat küzdélme mily érdekes eltolódásokat okoz az általános nemzeti jellegen belül. A hagyományra támaszkodó keleti konzervativizmus s a nyugati műveltséggel egyesülni vágyó modern törekvések örökös konfliktus állapotában mutatják a magyar fejlődést s e belső tusa sem Petőfi és Arany, sem Ady korában nem pihent meg, sőt — úgy véli a tanulmány szerzője — talán örökké megoldatlan problémája, fejlesztő kovácsa marad a magyar irodalomnak.

A magyar léleknek két ábrázatát ismerte meg a szerző XIX. századi nagy írónk tanulmányozása alapján. Valami kiírthatatlan, gyökeres optimizmus az egyik, ábránd, remény, illúziók, fantasztikumok kedvelése egy modern világ kellő közepén. A másik pedig egy sokat küzdött és szenvedett nemzet komolysága, a szomorúság szemérme, mely befelé fordítja tekintetét, elmélkedik s átlát a délibábokon. Jókai és Arany e két ábrázat irodalmi viselői s a részletekben is ő róluk van Siciliano-nak legtöbb egyéni megfigyelése.

Vannak apró tévedések, hibás adatok, jelentéktelen félreértések művében, mint minden — nemcsak idegen, hanem magyar szerzőtől származó iro-

dalomtörténeteinkben is. Azok egyáltalán nem ferdítik el az összkép általában helyes körvonalait. Külföldi szerzőről lévén szó, zabhegyezés lenne holmi apró-cseprő téves adatot helyreigazítanunk a magyar adottság előtt. E közönség számára inkább azt állapítjuk meg, hogy külföldi szerzőnk egész odaadással igyekezett bennünket elfogulatlanul megismerni s távol van tőle mind az a vállveregető jóindulat, mellyel itt járó idegenek oly olcsón fizetnek ki bennünket, mind pedig az a politikai célzatosság, mely anélkül is felületes ismereteket ráadásul még meg is hamisít. Egy komoly szakember szól itt a maga honfitársaihoz mi rólunk, irodalmunkról úgy, olyan becsületes szándékával az igazság megértésének és tolmácsolásának, amilyet tudóstól, ki önmagát, s hazafitól, ki honfitársait nem akarja félrevezetni, méltán elvárhatunk.

Egyébként, ha Siciliano tanulmányában s más, hasonló természetű munkálatokban hiányt érzünk, annak magunk vagyunk az oka. Azok az irodalomtörténetek, amelyeket mi írunk, az idegennek legfeljebb adattáruul szolgálhatnak; európai viszonylatban is legfeljebb filológiai részletekről világosíthatják fel. Mindaddig, míg mi magunk, akik a részleteket is jól ismerjük, fel nem emelkedünk oly magasabb kilátó pontig, ahonnan a magunkét is a maga egészében más nemzeti irodalmak társaként szemlélhetjük s azok egyetemes európai rendszerében minősíthetjük egyénileg: ne várjuk idegentől, hogy többet tudjon rólunk magunknál. Nemzeti érdekünk, hogy irodalmunkat belülről, magunk számára megismerjük és tanítsuk; de nemzeti érdekünk az is, hogy elfogulatlanul, kívülről, idegen szemmel nézve, európai viszonylatban is magunk mutassuk meg másnak az igazságot. Addig is örüljünk, ha a szerencsés véletlen oly idegen irodalomtudósnak szolgált ki bennünket, aki sem hízelegni, sem bántani, csak megérteni akar és tud. thj.

Dénes Gizella: Csodálatos fazekas. (Regény.) Ez a három jelzés tájékoztatja az olvasót *Dénes Gizella* könyvének címlapján. A szerző, amikor művének ezt a címet adta s regénynek nevezte a közel kétszáz oldalas elbeszélést, valószínűleg nem az olvasót akarta megtéveszteni, hanem csak önmagát. A vérszegény történetke, amely arról szól, hogy a majolikagyártás titkának

véletlen felfedezésével miként veti meg alapjait egy ősi magyar család (Zsolnay, a regényben Oroszlay), a világhíres magyar majolikaiparnak, nem a törhetetlen akarattal, a munkának, a szorgalomnak az apotézisa, nem regény egy nem mindennapi tehetség nagyszabású vállalkozásáról, küzdelmeiről, sikereiről és a teremtő géniusz diadaláról, hanem mese — bonyodalom és fejlődés nélkül — a serdültebb ifjúságnak. Dénes Gizellában van írói közvetlenség, stílusa, amikor fest, tiszta és választékos, ha egyéniség nélkül való is, a jellemzésre azonban nem ügyel. Alakjai semmiképen sem élnek, az a kevés, amit az író mond róluk, csak néhány halvány vonás, ők maguk nem gondolnak és nem tesznek semmi olyasmit, ami arcukat és lelküket tükröznék. Az elbeszélésben a regénynek csak a keretei vannak meg, a forma, a regény maga hiányzik. Egyetlen ötlet 170 oldalon, anélkül, hogy a mag terebélyes fává növekednék — kevés.

Dénes Gizella azok közé a nőírók közé tartozik, akiket noha van bennük hajlam és tehetség, csak a saját mértékkel lehet megmérni, mert az illuziót és az ábrándot összetévesztik az irodalommal. Van képzeletük, egy-két meleg szavuk, a holt dolgokat jól látják, azokat az érzéseket és szenvedélyeket azonban, amelyek az életet nagyítják, vagy nem ismerik, vagy nem akarják ismerni. Elfelejtik, hogy a kezdetlegesség nem ártatlanság, egy érdektelen történet száraz elmondása nem költészet, a mesterségbeli készültség nem egyszerűség s csak nagy művész vállalkozhatik arra, hogy mondanivaló hiányában is szórakoztatni próbáljon. Mindezt azért tartottuk szükségesnek megjegyezni, mert Dénes Gizella természetessége, közvetlensége, hite, abban amit csinál, gondossága és helyes érzéke, amellyel tárgyat választ, íróra vallanak, a saját érdekében eslekszik tehát, ha a jövőben megkísérli, hogy a dolgok mélyére hatoljon, ne mozgást, hangot és szavakat, hanem életet, beszédet és lelket adjon. Minden alkotás annyit ér, mint amennyi lelket a teremtő lehel belé: enélkül a szobor csak agyag, a kép csak festék, az írás pedig a legjobb esetben kalligráfia.

Bibó Lajos.

Gr. Tisza István összes munkáinak újabb (4. sorozat. IV.) kötete jelent meg, mely levelezését tartalmazza 1915 júliustól 1916 júliusáig. Ugyanazon

acélos akarakterő s ugyanazon meleg szív szől e levelekből, mint amit már az előző kötetek anyagából ismerünk. Az újabb és újabban megjelenő kötetek hatása épen azért nagyszerű, mert megmutatják, hogy Tiszában nincs futó impulzus, kételkedő pillanat, nincs könnyen kimondott szó; reményt, vesztélyt, dicsőséget és tragédiát mindig egészen átértve áll helyén. Következetesség a változatosságokban, keménység a hajlékonyságban, ez az, ami minden levlévsorozat után mind erősebben lebilincseli az embert.

A külső politikában tovább viszi sokszor döntő súlyú szerepét. Románia állásfoglalása, Bulgária csatlakozása foglalkoztatja főként ez időkben diplomáciánkat; Tisza a részletekben is érvényesíti szavát. Szerbia és Montenegró bekebelezésével szemben, a katonai párt és a német diplomácia ellenére, vétót mond. Nem akar a háború után más monarchiát, mint olyant, amelynek minden tekintetben valóban *fele* a magyar. Mérsékelt békecélokat sürget; joga van erre — mondja — miután az első nehéz időkben ő volt az, aki bátorított, kitartásra buzdított.

Küzdenie kell a németeknek «sokszor kellemetlen modorú» kívánságai-val szemben épúgy, mint szemben az osztrákok «gyermekes bizalmatlanságával», amellyel minden magyar kezdeményezést fogadnak. Ausztriával való viszonyunkat illetőleg határozottabb hangon, nagyobb önérzettel nem is levelezhetett volna magyar miniszterelnök, mint azt Tisza tette s egyúttal meggyőzőbben sem, oly módon, mely elől csak hátrálni lehet anélkül, hogy sértő fullánkot hagyna maga után. A nemzet egész ereje nyomult itt előre Tisza lépéseiben. A címerkérés szabályozásáról számos iratot hoz e kötet. Felszólalásokat magyar tisztviselők egyenlő számú alkalmazása, a kitüntetések egyenlő szétosztása mellett; többször, a legmagasabb helyekhez is címeze, a vezérkarban mutatkozó magyarellenes áramlatok ellen. Nem épen csak a forma kedvéért teszi ezt; bizonytalanul hangzó válaszok után nem hagyja abba, újra és újra feleleveníti a dolgot. Néha szinte derűt keltő, milyen ártatlan képpel, Tiszát észrevehetőleg igen respektálva, igyekeznek katonai körök menteni valamit az osztrák fölényből — mint pl. a jelvénykérdésben a felsőbb parancsnokságok zászlainál, a magyar színekre hivat-

kozva, a piros-fehér régi osztrák színeket.

E viszony szempontjából is érdekesek az: Ausztria élelmezése ügyében folyt nehéz és hosszú vitáról szóló levelek. Oly kérdés, mely minden másnál erősebben alkalmas volt gyűlölködő viszályt kelteni. A «magyar fehérenyér pletykáját» nem lehetett kirtani, hiába magyarázta Tisza, hogy a katasztrofális rozstermés miatt kell fogyasztanunk fehér lisztünket. «Csak nem kívánják, hogy kátránnyal vagy tintával fessük azt feketére?»

Benn az országban a termelés, az élelmezés biztosítása, a hadisegélyek ügye és a háború állapotallal összefüggő ezer más kérdés foglalkoztatja; a legapróbb ügy és egyén sem kicsiny előtte. Férfias üzenetek katonákhoz, majd saját birtokainak alkalmazottaihoz, érzelemmel, érzelmesség nélkül. Úr, aki parancsol és szeret.

A szemlélet, mellyel az évezredek mulva is emlékeztetése világesemények között áll: Fenség. «Nyugodtan állíthatom, hogy senki sem élte át jobban egész lélekéből ezt a háborút, mint én» — írja; s undoknak nevezi a gondolatot, melybe szenvedés volt beletörődnie, hogy íróasztalánál kell töltenie az időt s nem a lövészárokból, együtt fiával és testvérével. Ez utóbbinak súlyos sebesülése élet-halál közt vívódása hónapokig háttere közgyű gondjainak.

Az emberi sohasem húzza le a földre, bár minden emberit meglát. A véres küzdelem mindig szent előtte. Felháborodik, amikor úgy sejtí, hogy német hivatalos kéz is benn volt oláh államférfiak ellen állítólag tervezett merényletekben. Meggyalázza az ilyen dolog hőstetteinket.

Egy rövid levele Móricz Zsigmondhoz, az *egész igazat* követeli az író tolábol, amikor az a magyar emberről ír. A művészet és az emberi élet közös, legmélyebb, örök, végső problémáját érzi át ezzel. Az egész igazat, melyben minden benne van, test és lélek, föld és örökkévalóság. Ezzel az egész ártéttel kísérte ő nemzete sorsát, dolgozott érte hatalmas művészettel.

Államférfiúi koncepciójáról ítélni fog az utókor; mint férfi nagy volt. Iratainak olvasása nagyszerű iskolája lehet művelt közönségünknek.

Az iratok jelentége még hatalmasabban emelkednék ki, ha bővebb jegyzetek mutatnának rá az összefüggésekre, a hátterekre. Így gyakori

az olyan közlés, melynél mindezt csupán csak sejtnei lehet. Teljesen kimerítő magyarázatokra nem kellett volna törekedni, hiszen az ilyen feladat évekkel halasztotta volna el a kiadvány megjelenését; de sok helyütt könnyű lett volna a csonkot, mit egy-egy irat most jelent, tájékoztató megjegyzésekkel kiegészíteni. *Hajnal István.*

A Petőfi-Társaság ötven esztendeje 1876—1926. A szerkesztésért felelős Sas Ede. A Petőfi-Társaság kiadása. Amikor a Petőfi-Társaság 1876-ban megalakult, Jókai Mór első elnöki megnyitójában megemlékezett a Petőfi által alakított Tizek Társaságáról, melynek az volt a célja, hogy a fiatal írókat a folyóirat-szerkesztők és kiadók önkényétől mentesítse. Hasonlóan határozta meg Jókai is a Petőfi-Társaság célját: «A szépirodalmat, mint életpályát emancipálni és önállásra juttatni». Ezt a Társaság úgy gondolta elérni, hogy saját kiadásában jelenteti meg tagjainak műveit és saját folyóiratában ad nekik érvényesülési teret. A Társaság a mult esztendőben ünnepelte meg ötvenéves fennállását és ennek emlékére egy könyvet adott ki. Az emlékkönyv bevezetőjében a Társaság tiszteletbeli elnöke, Herczeg Ferenc ezt írja: «A Petőfi-Társaság egyik legfontosabb feladata, amelyet nagyszerű sikerrel végez: a Petőfi-kultusz ápolása». Ez a két elnöki kijelentés az ötven év két határmezsgyéjén jellemző a Petőfi-Társaság életének belső fejlődésére. A Társaság nagy irodalmi célokkal indult meg, melyeket nem tudott megvalósítani. Folyóiratai (a «Petőfi-Társaság Lapja» és a «Koszorú») két, illetőleg három évfolyamot értek meg, évkönyvéből hat kötet jelent meg. A századfordulókör meginduló új magyar irodalom más, tőle idegen utakon kezdett fejlődni. Így a Petőfi-név, mely a megalakuláskor csak világító szimbólum volt, mindinkább középponti céllá vált. A Társaság minden erejét a Petőfi-kultusz emelésére irányította és ezen a téren kétségtelenül jelentékeny eredményekre tekinthet vissza. Habár a Petőfi-irodalom legnagyobb szabású termékei (mint Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza, Horváth János Petőfi-könyve, a Havas- és Voinovich-féle Petőfi-kiadások) nem is az ő kiadásában jelent meg, megindított Petőfi-Könyvtár címen egy sorozatot, melynek harminc füzeté között több jelentős munka akad. Kiadta a Petőfi-albumot és a Petőfi-almanachot.

Megteremtette a Petőfi-házat és ha az ma nincs is az ő birtokában, a Petőfi-múzeum anyagának összegyűjtése a Társaság fáradhatatlan buzgalmának köszönhető. A Társaság minden ünnepelésben jelentős részt vett, mely Petőfi nevének kultuszát szolgálta és különösen nagy érdemei vannak a Petőfi-centennarium megrendezése körül. Teljes joggal írja Herczeg Ferenc: «Annyi bizonyos: hogy Perőfi alakja ma tiszta fényben és teljes nagyságban áll a nemzet és a külföld előtt, az túlnyomórésztben a Petőfi-Társaság évtizedes agitációjának eredménye».

Az emlékkönyv részletesen hozza a nagygyűlések programját, az elhangzott beszédek rövid ismertetésével, a Petőfi-centennarium eseményeit és Pekár Gyula és Ferenczi Zoltán elnöki tagavató beszédeit. Keveset ír a Petőfi-Társaság kiadványairól és félévszázados hatásáról, pedig irodalmi szempontból ez kétségtelenül fontosabb, habár nehezebb is lett volna. Az emlékkönyv megérdemelte volna a gondosabb szerkesztést. Hemzseg a sajtóhibáktól, ami különösen évszámoknál megtevésztő és bántó. *Farkas Gyula.*

Hatvany Lili: En garde! Kis gyerekek szeretnek színházat játszani. Bábukat megnevezik, ide-oda tologatják és az esetlen mozgásokban csodálatos történeteket látnak. Hatvany Lili csillogó szemmel ül alakjai előtt, ügyeskedik, különféle címkeket akaszt rájuk és boldog iparkodással rángatja őket; nagystíli emberek ezek, bizony!

Carlo 25 éve tiporja a női szíveket. Nem ismer kíméletet és ellenállást, ragadozó. Természetesen érdekes ember, tehát gögös, egoista, nem szép, de őrlítőszemű, hidegen okos, amint azt Hatvany Lili buzgón előszámolja. Kevésbé természetesen ostoba, gyámoltalan, ügyetlen szájhős, aki szerelmi vallomásába véletlenül beleszóvi régi kalandjait és folytonosan magyarázza meg magyarátzatja veszedelmes voltát, hogy elhigyjék neki; ilyennek sikerül a darabban. Ellenfele, a nagy nő, természetesen... (lásd mint fent); a darab persze itt is cáfolja az intenciókat. A nagy nő ostobaságokat beszél, midőn fölényes, jámbor, midőn játszik a férfi szerelmével és ellenszenves, amidőn anya. Nagy párbajuk, a két elsőrendű vívó összecsapása pedig a valóságban bosszantóan együgyű. Mind-egyik önmagáról beszél, szünetlenül, unalmasan, mégis nagyon vonzódnak

egymáshoz. A legegyszerűbb fogásokat alkalmazzák, a legátlátszóbb cselekkel keltik fel egymás féltékenységét, közhelyeket mondogatnak, ám Hatvány Lili két szellem nagyszerűen merész harcát élvezzi bennük.

És megfigyelőkéességét is, amire nagyon büszke! A társaság életét ő mint főlényes intellektus szemléli és finoman ellesett vonásokat alkalmaz mellékalakjai rajzában. Észrevette például, hogy snobok is vannak a társaságban és ezért egy kegyelmes úr a paralízisig menően állandóan emlegeti előkelő ismeretségét. (Ez a megfigyelés érdemén kívül egyúttal komikus hatás is — kettős jeles.) Észrevette, hogy vannak naiv rossz nők, jelentéktelen világiak, megértő, diszkrét, úri barátok és mindegyik tapasztalatából érdekes, eddig nem látott alakot gyúrt. Így kell darabot írni!

h. g.

René Benjamin: Honoré de Balzac esodálatos élete. A lángész titokzatos voltánál fogva mindig izgató probléma s ezért a regényírók szívesen választják tárgyul egy-egy nagy ember életét. Az ilyen zseni-regényekben rendesen sok-sok külsőséget, anekdotaszzerű adalékokat, általános ismert és regényesre átfestett életrajzi adatot találunk, de ritkán látjuk meg bennük a lángészt magát. A regény «róla vetett árnyék, de nem ő az mégsen». A tudományos életrajzok is csak ilyen árnyékok; a költő erősebb képzeletével sokszor többet tud adni, közelebb tud férkőzni a nagy ember lelkéhez, de hű képét ő sem adhatja. Mereskovszki Lionardo-ja például sokkal inkább orosz, semhogy a művészettörténet nagy olasz mestere lehetne. Az expresszionista Franz Werfel Verdije, ez az önmagában kételkedő, neuraszténiasan tehetetlen öregúr, szintén igazán messze esik az igazi Verditől. Milyen Benjamin Balzacja?

A kissé hatásvadászó cím a regény három részének ugyanilyen címeivel együtt (Küzdelem az élettel, A lángész diadala, Küzdelem a halállal) azt a gyanút kelti bennünk, hogy közepes író munkájával lesz dolgunk. Ez a gyanúnk a regény elolvasása után bizonyosságá fokozódik.

A szerző nem nagy tehetség, de ügyes tollforgató, aki ismeri Balzac munkáit, meg a Balzac-irodalmat s a nagy regényíróra vonatkozó sok apró életrajzi adatot elég elfogadható regényformába tudja önteni. Elvonultatja előttünk Balzac keserves küzdel-

meit, szerencsétlen üzleti vállalkozásait, anyagi bajait, szerelmeit, betegségeit s végső összeroppanását. Történetének korrajzi háttere nincs. Hogy futólag, de csak nagyon futólag és felszínesen szerepelteti George Sand-t, Mme Récamiert, Chateaubriand-t, Hugot, Lamartinet, Heinet stb., az korrajznak igen kevés. Nem látjuk az akkori Párizs képét, irodalmi, társadalmi és politikai életét, ami a világhírű mileurajzolóiról írt regényben öreg hiba. E helyett sok fölösleges anekdotaszzerű apróságot és untig ismert külsőséget kapunk Balzacról. Azért tagadhatatlan, hogy a kiváló író robusztus egyéniségét elég élénken s a valósághoz híven tudja megrajzolni s ez a regény legnagyobb érdeme.

Elénk tudja varázsolni a hatalmas fizikummal párosult lelket, mely folytonosan a tervezés és a munka lázában izzik, az óriási akaraterőt, mely csodákat művel s a hatalmas képzeletet, melyet minden kis benyomás lángra lobbant s bámulatos munkára indít. Látjuk furcsa, erőszakos modorát, szézzeljeit, heves vérmérsékletét, naivságát, hiúságát, túltengő önértetét, nagyozolását, halljuk óriási szóáradatait, melyekkel mindenkit lenyűgöz és szuggerral.

Megpróbálkozik azzal is, hogy nagyobb lélekrajzokban élénk állítsa az alkotó Balzacot, láttassa magát az írás munkáját, egy-egy regényének készüését, az ezzel járó idegfeszültséget, extázist, örömet és kínzó erőlködést. Ezek a lélekrajzok már mesterkéltnek tetszenek, bár mozgalmasságuk, valószínűségük nem tagadható. Ki tudja, így dolgozott-e Balzac vagy egészen másképen? Itt már cserben hagyja ereje az író. Hogy a lángeszű alkotó lelkének igazán a mélyére tudjon hatolni, Balzacnak kellene lennie, ezt pedig nem kívánhatjuk René Benjaminról.

Általában azt mondhatjuk erről a regényes életrajzról, hogy nem nagyon mély és nem nagyon művészi munka, de nem is ízléstelen s olvasmánynak elég érdekes és mulattató.

Még néhány szót a fordításról. Ifj. Bókay János jótollú, magyar íróember, miért «fordít» hát ilyeneket: ő egyedül *szolgál* példát erre; *melyek* faragványain meglátszik, *melyek* házai (melyeknek helyett), *túlsok és mit tesz Isten, lekésem* a társaskocsit, dolgozom mint egy *kocsiló?* Csak nem azért, hogy a «baloldali» olvasóközönségnek kedveskedjék velük? *Szinyei Ferenc.*

Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. A vádlott Ady költszete. (Budapest, 1927. Soli deo gloria.) Irodalmunkban alig van példa rá, hogy oly hosszantartó küzdelmet vívjon költő a babérrt, mint Ady Endre. Ő az első magyar költő, ki nyolc évvel halála után is hódolat és gyűlölet tárgya egyaránt. Petőfi óta az első lírikusunk, kinek versei a külföld figyelemre méltatja; jeles művészek versei előadásával aratnak sikert; egyik világhírű zeneszerzőnk ihletet merít költeményeiből; költők áldoznak emlékének s stílusának hatását még ellenfelei sem kerülhetik el. Ugyanekkor egyik kiváló irodalomtörténetírónk csak annyit akar tudni róla, «hogy nem közönséges költői temperamentum»; tiszteletreméltó írók, mint irodalmunk nemes hagyományainak őrei, a legnagyobb gyűlölettel szólnak róla; közönség és ifjúság is két pártra szakad vele szemben; megtörténik, hogy egyazon családban folyik a perpatvar akörül, hogy nagy költő-e valóban s neve így rést ver jobarátok, testvérek, apa és fiú irodalmi felfogása és együttérzése közé.

Érdeklődéssel vesszünk hát kezünkbe minden oly könyvet, mely e jelenség magyarázataira törekszik s különös figyelemmel olvassuk Makkai fejtegetéseit, kitől megszoktuk, hogy tollát filozófiailag képzett elme, széleskörű műveltség, erős írói érzék s őszinte, komoly meggyőződés vezeti. A könyv címe (A vádlott Ady költszete) ugyan azt a hatást teszi, hogy az előadás inkább a védőbeszéd fegyvereit fogja használni, mint az ítélet felbuzdulástól ment tárgyilagosságát s e benyomást erősíteni látszik a főcím is (Magyar fa sorsa), mely Ady egyik költemény-címének átvételével szintén inkább hangulatosságra, mint valóságra törekvéssel fejezi ki azt a féligazságot, hogy a magyar költőnek virágkorában, lombosan kell elpusztulnia. (Magyar fa volt Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, Arany, Jókai, Vajda is, anélkül, hogy sorsuk közös lett volna Adyéval.)

Lássuk azonban Makkai fejtegetéseit közelebbről.

Makkai műve elsősorban Ady magyarságát és hazafiasságát tárgyalja. Tudvalevő, hogy a legtöbbet feszegetett kérdés ez, mert hiszen egész gyűjteményt lehet összeállítani a költő verseiből, melyekben a magyarság sorsát a legsötétebbnek jósolta meg, hazáját ócsárolta, nemzetét kisebbítette — ezzel szemben viszont vannak költe-

ményei, melyek megható bizonyosságát adják fajszeretetének. Makkay az első író, aki ezt a kérdést elég tárgyilagosan nézi, sőt új szempontokkal gazdagítja. Szerinte nemcsak Adyban kell keresni a hibát, hanem magunkban is. Emellett: Ady felfogása a magyarság sorsát illetően merőben új. A költő szerint «a keletről elszakadt magyar önmagától szakadt el; visszafelé elzáródott az útja, a nyugattal szemben idegen maradt, se keleti, se nyugati felemás lelke elnyomorodott, a maga életét nem élhetve, másoknak késő és elmaradt utánzója lett, erőit szolgaként idegenek használták ki a maguk céljaira s azokkal együtt most ő is céltalanná lett, tehát nincs többé értelme és lehetősége az életének: kihull az Idő kegyetlen rostáján». Ez a magyar sors Ady költszetének tükrében. E sorslátás fontos a költő pesszimizmusának megértése szempontjából. Makkai nagy elmélyvéssel tárgyalja a kérdést s könyvének ez egyik legérdekesebb fejezete. Akit Adyban e vonás érdekel, olvassa el írónk könyvét, hogy az eddigi egyoldalú beállításnál tisztábban láthassa az okok egész szövevényét, melyek a költő hazája ellen helyenként oly vadul és keserűen megnyilatkozott haragját előidézték. Ady sebzőlen kegyetlen véleményét a magyar világról, fájdalom, az a visszautasítás és kárhoztatás is fokozta, melyben költszete részesült. Makkai arra is rámutat, hogy Ady tapasztalása szerint «a magyar föld és élet sem a falu, sem a város miliójében nem képes táplálni és nem akar túrni *nagyszabású*, egyetemes horizontú emberi életet». «A magyar skála — Makkai szerint — a falusi kisszerűségtől a városi középszerűségig terjed, tehát alkalmatlan arra, hogy belőle egy magasrendű, szabad, világversenyképes élet ujjongó dallama csendüljön ki.» Látnivaló, hogy Makkai magyarázatai és mentségei közt, melyekkel Ady védelmére siet, mesterkélték is vannak, melyek inkább védői leleményre emlékeztetnek, mintsem történetírói elfogulatlanúságra. Mit jelent az «egyetemes horizontu emberi élet», melyet Ady Budapesten fel nem találhatott volna? Ki és mi adhatta volna ezt meg neki? Talán Párizs? Épp Makkai állítja, hogy Párizs iránti szerelme «nem is a valóságos Párizsnak szólt, hanem sokkal inkább egy olyan életvágynak, melyet az adott körülmények között Párizs szimbolizált neki, természetesen egy *költő* fantáziáján keresztül nézve».

Ahelyett, hogy leleményünk játékaival építsünk műmagyarázatokat Ady védelmére, helyesebb lesz, ha őszintén megmondjuk, hogy Ady Nagyváradon létekor *divatos* volt a politikai radikalizmus körében nemzetünk kisebbsége. Ady ezeket a faját lekicsinylő gesztusokat ott tanulta el a «Körösmenti Párizsban», melynek «bűvköre» és idegen lelkű «intellektuell»-jei megvetően biggyesztették ajkukat, ha e szót: «hazafias érzés» vagy: «nemzeti szellem» hallották. Ady Endrére hogyan hatott volna a nagyműveltségű Várady Zsigmondok radikális gondolkodása s a váradi szabadkőműveltség eszmeköre? Fiatal lelke mohón és kritikátlanul szívta magába a «világpolgár» eszméit, melyek hatása a hamarosan megjelenő «Új versek»-en, majd a «Vér és arany» e körbe vágó versein ugyancsak érzik.

Azt mondtam: kritikátlanul fogadta be Nagyvárad tanításait. Természetes ugyanis, hogy mint fogékony ifjúnak ab ovo tetszettek ez «új eszmék»: másrészt Ady egy vidéki újságíró készült-ségének horizontjával s történeti és politikai érzékével szemlélte nemzetünk történelmét, sorsát s úgy képzelte, nemzete is elvégezheti haladásában azt a hatalmas ugrást, mely őt Nagyváradról Párizsba s a bohém zsurnaliszta műhelyéből a költészet magasába lendítette. A lírai lángész lehet nagy költő, de rendszerint rossz politikussá válik s így csak természetes, hogy midőn Ady szárnyas lova a nemzet szekérébe befogta magát s a szekér nem mozdult, vagy legalább is nem repült abban az iramban, mint a költő szerette volna: nem saját erejét, hanem a kátyút (országot) szidta, melyben a szekér megakadt, vagy a szekeret becsmérlelte, melynek súlyát, erejét, alkotmányát nem ismerte. Ezért kissé különösen hat, mikor Makkai ép Ady Endrével taníttatja ki a magyarságot, hogy «egyedül világnívóra emelkedő műveltsége mentheti meg».

Ady radikalizmusával kapcsolatban helyénvaló azt a tévedést is korigálni, mely már-már köztudattá válik, hogy t. i. azért menekült a radikálisok karjaiba, mert az akkori «hivatalos» irodalom nem ismerte el. Horváth János figyelmeztet rá, hogy ép fordítva történt a dolog. A fővárosi baloldali sajtó részéről még az a hangadó réteg is, mely Ady költészetének jelentősége iránt semmi fogékonyással nem bírt, már pártfogásába vette a költőt, mert

radikális volt, mielőtt a «hivatalos» irodalom megtagadta volna.

Mindez és sok egyéb, ami Ady politikai szempontból vett «magyarságára» vonatkozik, mélyebb lélektani betekintést s ami fő: részletesebb életrajzi ismeretet tételez fel, mint amennyivel Makkai könyve rendelkezik. A szerző természetesen ebben nem hibás, mert hiszen Ady beható életrajza még megíratlan s életrajz nélkül az Ady-magyarázó gyakran kénytelen az Ady-kérdés hézagait és repedéseit ötletek és hasonlatok folyondáraival eltüntetni.

Annyi bizonyos, hogy Makkainak sok tekintetben eredeti szempontú fejtegetései közelebb hozzák a költőt még azok rokonszenvéhez is, kik eddig bizalmatlanul fordultak el tőle. Ennek dacára lesznek olyanok, — aminthogy vannak — akik Adyval szemben ezután is a teljes elzárkózás merev álláspontjára helyezkednek, másrészt azt sem lehet tagadnunk, hogy Ady költői szelleme felé, Makkai hatása alatt, a leglelkesebb megértéssel közeledő olvasót is szíven ütik néha a költő dühödt elszólásai és gyilkosan kegyetlen ostorcsapásai.

Ha az Ady-probléma e pontjára nézve a történelem tanítására figyelünk, az a benyomásunk, hogy Ady e nemű verseinek éle idővel *tompulni* fog. Berzsenyi sokat idézett «rút sybarita váz»-a bizonyára élénken sebezte meg kortársait s Petőfi saját korában is nem egész igazságos Magyar nemese méltán fájt az egykorú magyarságnak. Mi könnyen megbocsátjuk régibb költőink ütlegeit, mert nem bennünket érnek, hanem korukat s egy régibb kor közönségével szemben szívesen állunk a költő pártjára; annál is inkább, mert szép versekké formálódott ostorcsapásaikat inkább esztétikai szempontból nézzük, mint a nemzeti önérzet érzékenységével. Ady kemény igékkel sujtotta a jelenre: *reánk* s sebeink még érzékenyek. De vajjon fájnak-e egy következő nemzedéknek, mikor már a mai fiatalokat sem igen bántják a költő e kifakadásai? S bizonyára számot kell vetni azzal a gondolattal is, hogy az utókor nemcsak Ady magyarságbecsmérlése fogja érdekelni, hanem valószínűleg az is: milyen volt Ady korában a magyarság, milyenek voltunk mi. Nemcsak az fontos, hogy az ütlegeket ki adta, hanem az is, hogy ki és miért kapta.

Látványos, hogy ez már történeti kérdés, mely mind távolabb visz a

költőtől. Ép oly távol visznek Ady költészetének értékelésétől azok a vád-
 ak is, melyek Adyban az *embert érki*
 s melyekkel Makkai könyve behatóan
 foglalkozik, mentegetve és szépítve itt-
 ott a költő «csúnya életé»-t. E vádak
 a közönség jó részének abból a vágyá-
 ból származnak, hogy kiváló költőiben
 erkölcsi és példát adó tőkét is szeretne
 látni. Nagy költőink valóban ilyenek
 voltak, de ha a világirodalom jeles
 lírikusait nézzük, úgy látjuk, nem
 csökkent a költészetük jelentőségét éle-
 tük gyarlósága. Kinek jut eszébe
 letenni Shelley verseit, mert ifjú korá-
 ban könyvet írt «az atheizmus szük-
 ségességé»-ről? Byronnak, Heinének
 erényesebb volt-e élete, mint Adyé s
 Poe Edgár nem ép úgy kereste-e a
 bor mámorát? Úgy látszik, a legtöbb
 nagy lírikus elfelejtette akkép szabá-
 lyozni élete lépteit, hogy az utókor
 pedagógusának kedve teljék bennök.

Makkai Ady egyéniségén és magyar-
 ságán kívül költészete esztétikai voná-
 saival is foglalkozik. Sorra veszi sze-
 relmi-, halál- és vallásos költészetét s
 amint a költő emberi jellemére, úgy
 verseire nézve is sok újat mond. Meg-
 állapítja, hogy Adynak tulajdonképen
 nincs is szerelmi költészete abban az
 értelemben, mint Petőfinek. Verseinek
 csak igen kis része veszi témául az
 érzelmi szerelmet s Ady e ponton sem
 léha «és sohasem csábító». «Tragikus
 szomorúságú» versek ezek, «melyekben
 semmi kívántató öröm nincs, melyek-
 ben a mámor is halálos és keserű». Emellett
 vannak költeményei, «melyek-
 ben a jóság és tisztaság örök emberi
 vágya, az anya és gyermek után siró
 fiú és apai érzés mély, fájó hangja»
 szólal meg.

Ugyanezzel a módszerrel mutatja be
 Makkai Ady más szellemű költemé-
 nyeit is. A vádlókkal szemben minde-
 nyütt védőként szerepel s felsorakoz-
 tatja és idézi azokat a verseket, melyek
 a vádak erejét az olvasó szemében csök-
 kentik, sőt — Makkai felfogása szerint —
 megsemmisítik. Így például sokan vá-
 dolták Adyt vallástalansággal. Makkai
 azt állítja ezzel szemben, hogy Balassi
 mellett Ady az egyetlen igazi vallásos
 költő, mert vallásos csak az lehet,
 akinek büntudata van. Makkainak e
 fejtegetése a költő magyarságára vo-
 natkozó rész mellett legérdekesebb feje-
 zete könyvének. Az író megállapításai
 bizonyára nem egy ellenmondást vál-
 tanak ki (aminthogy már ki is váltot-
 tak), de kétségtelen, hogy Makkai

figyelmeztet először reá: ha megláttuk
 a költőben a bűnt, lássuk meg a bűn-
 bánatot is.

Általában Makkai könyve eszméltet
 először arra, hogy Ady költészetének
 két oldala van s *minden egyoldalú fel-
 fogás cáfolható a másikkal*. Innen a két
 párt, mely költészete körül hadakozik;
 innen a rajongásnak és gyűlöletnek az
 a szokatlan mértéke, melyből a rokon-
 és ellenszenv érzését védők és támadók
 a költőről lassan egymásra is átviszik.
 Ady szerepe e harcban emlékeztet
 Petőfiére, kit a nemzeti szellemű fel-
 fogás, mint hazafias költőt, a szocialista
 mint a világszabadság énekesét ünne-
 pel.

Makkai Ady-tanulmánya mindvégig
 lebilincselő mű. Gyöngébb fejezetei a
 lángész jellemét magyarázó és szerelmi
 költészetét tárgyaló részek, melyek
 kevésbé meggyőzők. Az író nem hang-
 súlyozza eléggé Ady egyéni fogyatko-
 zásait (akaraterő hiánya stb.), nem
 veszi számba a költő neuraszténiáját
 és végtelen hiúságát, mely szintén
 hozzájárult ahhoz, hogy oly kegyet-
 lenül fogalmazza meg ítéletét az egy-
 korú magyarságról.

Egy részletesebb magyarázatnak
 vagy életrajznak behatóbban kell majd
 foglalkozni Ady sorsának s az újság-
 írásnak szoros kapcsolatával is. Ami
 jó és rossz a költőt érte s ami egész-
 ségére, idegrendszerére, elveire, szaba-
 dabb erkölcsű életére, olvasmányaira
 és műveltségére hatott, az mind hírlap-
 írói pályájával van összefüggésben.
 Tragédiájának egyik oka, hogy újság-
 író lett.

A szerző erdélyiségével jár, hogy az
 Ady-kérdés egyik fontos hangulati ele-
 mént nem ismeri s így figyelmen kívül
 hagyja, pedig ez a legerősebb gátja a
 költő általánosabb elismertetésének:
 Makkai nem tud az összetört Magyar-
 országot okai közt azokról a mozgalmak-
 ról (gallileisták stb.), melyek Ady nevé-
 vel, mint zászlóval indultak harcba a
 magyarság ellen. Az életrajzi elemzés
 bizonyára különválasztja majd Ady és
 Jásziék radikalizmusát és hazafiságát:
 ma azonban igen sokak előtt egynek
 látszik a kettő s nem csoda, ha a ki-
 fosztott magyarság fájdalma nem oly
 ruganyos, hogy mindent feledve azon-
 nal csakis «esztétikai» szempontból
 mérlegelje a költőt.

Minthogy az Ady-kérdésben még sok
 a politikum, nem lehet remény arra,
 hogy a mai nemzedéknél egyöntetű
 felfogás alakuljon ki a költő egyéni-

ségének és műveinek megítélésében. De azért üdvös lenne, ha a Makkai könyve körül kitört harcból levonnánk valami tanuságot. Ha egyebet nem, azt, hogy egy költőről vallott gondolkodásmódunk ne legyen ok egymás megrágalmazására. Makkait is már-már gyanusítják: nem jó magyar (Erdélyben!), milyen püspök! stb. Aki Adyban a költőt méltányolja s részvétellel megbocsát az embernek: ezért ne legyen «hazaáruló», aminthogy ne legyen «korlátolt» az sem, akinek nincs ideje vagy kedve behatolni Ady szimbolizmusainak rejtelmeibe. Mindez lehet époly magánygyünk, mint más költőkről való véleményünk, mert nemzeti sorsunk elvégre is nem Ady értelmezésén vagy méltatásán fordul meg. Ady *végleges* értékelését pedig bízunk arra az irodalomtörténetre, mely, úgy látszik, a költővel együtt alszik a «jövendő áldott, virágos méhében».

Hartmann János.

G. Papini: Élő halott. (Athenaeum.)
H. G. Wells: A halhatatlan tűz. (Franklin.) Papini ma a Krisztus-könyv írója és a Krisztus-könyv kelti fel az érdeklődést egyéb régebbi munkái iránt. Jelenje hívja életre a multját. A hírnévnek visszaható ereje van, érdekessé teszi az úttörést az első, szűkebb sikereket, az elfelejtett eszményeket, a feladott célokat. A feltámadt mult pedig hálából magyarázza, megvilágosítja a mai műveket, amiket önmagukban talán félreérténénk.

1912-ben jelent meg Papini intellektuális önéletrajza: *Un nomo finito*. Egy összeroppanó intellektus és egy ürességbe foszló élet tragédiájáról számolt be benne nyers, önmagát ostorozni, másokat döbbsenteni akaró hangon. Mohón tárta fel lelkét, melyet megtépáztak a szörnyű ellenmondások és meggyötört a kielégültni nem tudógó. Könyveken nevelődött, betűkből táplálkozott és mégis megvetette a tradíciókat, melyeknek mindent köszönhetett. Mindentudásra, mindenhatóságra tört az emberek javáért, akiket lenézett, megvetett és keserűen gyűlölt. Eszmékért lelkesedett és hiányzott belőle minden tisztelet önmaga eszméivel szemben; csak bábjai voltak ezek féktelen nagyravágyásának. Meg nem ért gondolatok mómora, emberiség, világmegváltási tervek láza fűtötték, és soha a legkisebb tennivalóval sem volt tisztában. Végén, annyi bukás után, kiábrándult mindenből,

könyvekből, gondolatokból és legfőképpen saját magából. Becsméri önmagát, görcsösen áhítozva a megigazulásra. A tudás áhítozását perverz önkínzás váltotta fel és mégsem születik számára megnyugvás. Nehéz alázatossá válni, mert nehéz leküzdeni a megalázkodás gögjét. Üressé válás, reménytelen lázadás, toporzékoló tehetlenség — íme e betegség.

(A genialitás örök tragédiája — mondja rá a jámbor olvasó és a szellemes esztéta.)

Körülbelül egy évtizedre e vallomás után megszületik a Krisztus-könyv. Gyógyulás? Nem, a betegség egy újabb, súlyosabb fázisa. A kiégett élményekhez most a legszentebb sorakozik; ő, milyen idegzsongító a vallásos játék! Milyen jó elmerülni az evangéliumi ígék langyos fürdőjében, hűsölni Krisztus árnyékában! Változott az inger, de a lélek a régi marad. Ideges hatalomvágyból sem ad fel semmit. Fölébe kerül a legnagyobbnak, kényére gyúrja a változhatatlant, díszíti, stilizálja az egyszerűt, irodalomma alakítja a Bibliát. Barátságát ölt, de csak a költői hatás kedvéért. Nem őszinte, mint ahogy nem volt az soha, teljes sárba-merülésekor sem. Ő a nagy ember, az emberfeletti ember, aki most a vallásossághoz jutott el szeszélyes lelki vándorútján. Holnap más dogmákért fog lelkesedni és lenézni azokat, akik hittek mai énjének. Vagy újra szenvedni fog és tüzet okádni önmagára, mindenkire.

(A genie kiváltságos lény. Nem ő hódol, de neki hódolnak az elvek. Nem kötik dogmák; korlátlan és határtalan. A kereső nyugtalanság a legszebb benne, mert ez az élet teljessége. Szünet és alkot — mondják most már áhítattal a fentebbi jámborok és kellemserek.)

*

Az irodalomban nemcsak szenvedő lángelmék vannak, hanem többé-kevésbé megelégedett gyakorlati emberek is. Apró irodalmi örömeiket szeresznek, nem szídnak senkit, legkevésbé önmagukat. Nincsenek tragikus tépelődéseik, nincsen megrázó bukásuk. Szórazokoztatják, nem fásasztják az olvasóikat.

A gyakorlati ember nyugodtan irdogálja regényeit, midőn egyszerre nyugtalanító dolgok történnek vele. Fejlődni kezd, kifejlődni; egyre komolyabb, nagyobb, szentebb céljai vannak. Érti elhivatottságát.

A gyakorlati ember sokat tanult, a tudás egyetemét magáévá tette, mint ahogy az egy autodidaktához illik. De most már nemcsak tud, hanem lát is. Élesen lát; az események bonyolult szövevényéből könnyedén bogozza ki az indítóokokat, a cselekedetek rúgóit egy-kettőre felfedezi, magyaráz, jósol. Szeme előtt a világ folyásának nincsen titka. A gyakorlati ember történetet ír.

A gyakorlati embernek szíve is van. Átérti a sok igazságtalanságot, bajt, nyomort és szenved. Humanitással, emberszeretettel, melegséggel telik el és segíteni akar az embereken. Vigasztalja őket, beszél, sokat beszél. A gyakorlati ember prédikál.

És miután idáig eljutott, a gyakorlati ember elkerülhetetlenül filozófál is. Már regényei keretét is széttöri, hogy a lét alapvető kérdéseiről elmondhassa véleményét. A világban lévő rosszról elmélkedik és jóakarattal megvédi Istent. A lélek halhatatlansága is izgatja, pedig ez már metafizika. Sőt kis híja, hogy vallást nem alapít: az egyetemes szolidaritás vallását. Átellenül és hirdeti az összeolvadt emberiséget. A gyakorlati ember próféta-vá nőtt.

Ez H. G. Wells csodálatos élete. Az Időgéptől a Halhatatlan tűzig. A bonhomme-ból prudhomme lett.

Halász Gábor.

Maderspach Viktor: Menekülésem Erdélyből. Budapest, 1927. Stádium. Maderspach Viktor könyve, amely a «Magyarság»-ban megjelent cikksorozatának összefoglalása, nem regény, még csak nem is emlékirat, amelyben a szerző érzelmei is kifejeződnek, hanem «kortörténeti dokumentum», vagy mondjuk: a nagyközönség számára magyarázatokkal ellátott katonai jelentés. A könyv azzal kezdődik, hogy az oláh csendőrök el akarják fogni a szerzőt és azzal végződik, hogy Szőregnél átlépi a magyar határt. E két esemény között játszódik le bujdosása, kalandokkal és szenvedésekkel tarkított menekülése.

Stílus hidegen elbeszélő. A szokásos díszítmények közül legfeljebb az élénkséget találjuk meg benne. Csak eseményeket mond el, arról hallgat, hogy ezek milyen érzéseket ébresztettek fel benne. Nem méltatja saját tettei fontosságát, nem dicsekszik, nem hősködi. A könyv szenevel: hidegen mondja el a történetét, legfeljebb a leküzdendő nehézségeket írja le.

Nem hallgatja el hibáit sem. Leírja, milyen kitartás kellett a havasokon való átkeléshez, de elmondja azt is, hogy Temesváron nem tudott ellentálni a csásbításon és — ami majdnem vesztét okozta — bement egy zenés-kávéházba, vagy hogy útja vége felé a ránehezülő álmsósság majdnem megsemmisítette addig elért eredményeit. De ezeken a helyeken sem szól arról, hogy az események milyen visszhangot keltettek lelkében, nem is mentegetőzik, csak ridegen megállapít.

Ezek után azt hihetné az ember, hogy a könyv minden esztétikai szépség híjával van. Pedig valami belső ritmus széppé teszi a rideg ténymegállapításoknak ezt a sorozatát. Ez a szépség ugyanaz, amit megtalálunk a katonai vezényszavak pattingó zenéjében, a hadmozdulatok céltudatos mechanizmusában, ami emberibb, elevebb megnyilvánulása a geometriai ábrák és matematikai levezetések intellektuális szépségének.

Maderspach leírja egy helyen, hogy mivel tartós cipőre volt szüksége, lesbe állt és várt egy oláh csendőrt, vagy valamilyen más jó cipős embert, kezében töltött fegyverrel. Embert akart ölni egy pár cipőért. Lehet, hogy az olvasók egy részének ez a jellemző részlet visszatetsző, de nekünk még ez is rokonszenvesebb, mint a dekadens gesztusok, vagy szerelmi epedések és önmarcangoló lélekelemzések raffinált finomkodásai.

A könyv nem regény, mégis érdekes, sőt izgalmas olvasmány és a magyar irredentának is nagy szolgálatot tesz. Különösen az ifjúság számára ajánlható, mert nevelő értéke — noha a szerzőnek aligha volt ilyen célja — sokkal nagyobb, mint a különféle rézbőrű és detektív történeteké. *Fábián István.*

Babits Mihály: Halálfiat. (Regény. Athenaeum-kiadás.) Az imént egy filozófiai könyvnek avatott tollból eredő bírálatában ezeket olvastam: A szerző alkotóerejének működésére vonatkozó gondolatok, «valljuk be, csak másodrendűek lehetnek, mikor egy kész mű mint objektum áll előttünk. Ha bírálatról vagy ismertetésről van szó, akkor egy mű lelki keletkezésének kutatásába nem bocsátkozhatunk. El kell választanunk a szerzőt a műtől és el kell felejtünk a nietzschei mondatát: hogy minden alkotásban tulajdonképpen személyes vallomással, memoárral állunk szemben». Nem tudom, helytálló-e ez

a felfogás tudományos mű kritikai vizsgálatában; költői alkotásában bizonyára nem az. Itt a lelki keletkezés kérdésének felvetése nélkül csak statikus könyvismertetést végezhetünk, pedig a magasabb bírálat mindig genetikus: egyaránt érdekli a műalkotás egyes elemeinek eredete, valamint egészének a szerző életművében elfoglalt helye. Igaz, hogy ily genetikus vizsgálatra nem minden munka alkalmas, különösen azok nem, melyek «delki keletkezés» nélkül, pusztán a papirosra vetés művelete útján keletkeznek. Hanem a valódi, nagy művészet fáján is terem időnkint gyümölcs.

A Babits új, nagyszabású regényalkotása ott termett. Eddigi költői pályájának ez kétségtelenül egyik főműve; szerzője maga is «fölgült kincsei» tárának tekint. Elemző s «leszármaszás»-ának minden szálát kikutató bírálatra teljes jogot tarthat már csak azért is, mert — mint minden kitűnő regény — ily bírálat lényegével maga is közeli rokonságot mutat: valójában maga is bírálat, az élet alakjainak és eseményeinek bírálat, mely egyben ad genézist és kritikát. S a jóra való műbírálatnak ugyanaz volna a kötelessége a művel szemben, amit a költő vállalt az élettel szemben: származásvizsgálat és kritikai állásfoglalás.

A *Halálfi*ai több szempontból is megkívánná a genetikus kritikát. Ily szempontnak nem tekintem a regény valószínűségeinek kinyomozását. Babits a regény végén maga megvallja, hogy «talán sehol sem festett föl annyit a maga életének színeiből, mint itt», de egyúttal tiltakozik «minden oly föltevés ellen, mintha bármely alakjában vagy történetében az esetleges valószínűsége akarta volna ábrázolni». A valószínűsége nincs meglepő: *ennyit* bajosan is adhatott volna Babits a maga életének színeiből korábbi regényeiben, hisz azok terjedelme egyúttvéve sem igen éri fel mostani alkotásával; de azért emlékeiből épített eddig is, mintahogy másból regényíró nem is építhet: élmény-, gondolat- és hangulat-emlékekből. A tiltakozást pedig regényalakjainak élő emberekkel való azonosítása ellen Babits bizvást átengedhetné napjaink derék kulcsregényíróinak, kik tudtommal épen nem szoktak tiltakozni ily azonosítások ellen: hisz ezekből élnek s *addig* élnek, míg ezekre megvan a lehetőség. Kaffka Margit is írt egy kulcsregényt, ez leggyengébb műve; «vonatkozásai» már halványulnak s

velők rövidesen az egész regény elmerül. De ugyanő megírta a *Színek és évek*-et is, annyira csupa valóság-élményből, hogy könyve megjelenése után sokáig nem mert hazalátogatni szülővárosába, — s ez a regénye ma is salaktalan művészet, melynek nyersanyagát époly kevéssé firtatjuk, akár a *Bovaryné*-ét. A másolat csak materiális eredetijéhez viszonyítva bír érdekel s étellel, a fantázia alkotása önmagában bírja varázsát és életföltételeit. Ily autochton képzelem műve a *Halálfi*ai is: költőjének van kulcsa valamennyi alakjának lelkéhez, de maga a regény, mit ez alakok köré sző, nem jár kulcsra.

Babits művészetének meghittebb ismerői azt is megfigyelhetik, hogy regényei mögött rejtett összefüggéseket sejtető fantáziavilág húzódik meg: a szerző meseanyagának s alakgalériájának gazdag univerzuma, melyből egy-egy új regény sohasem szakad ki annyira önálló eggyeddé, hogy belőle finom genealógiai szálak ne ágaznának át a korábbi alkotásokba. A *Halálfi*ai-ban pl. a fekete-fehér reverendás sóti paptanárokról olvasva lehetetlen nem érezniük, hogy ezek körében már megfordultunk a *Timár Virgil fia* fejezeteiben; majd amikor arról hallunk, hogy Sátorczy bíró úr anyátlanul maradt kislánya mellé dadát fogad s az erre kiszemelt Vivi néni előbb jó úri házban, a kis Táborny Elemér szüleinél állott szolgálatban: eszünkbe jut, hogy Táborny Elemérnek a *Gólyakalifa* hőstét hívják; végül szó esik Szokolcáról is, hol a regény egyik szereplője, Hintássné, tanítónői alkalmazást nyer s ezzel kapcsolatosan futólag felmerül Partos Kálmán szokolcai járásbíró neve, mire megállapíthatjuk, hogy ennek a Partosnak Újvárosba való áthelyezésével indul meg a *Kártyavár* története. Mindez arra vall, hogy Babits képzelemvilágában valami benső világrend van, az indítékok és mozzanatok erős láncolata, pontos egymásbailleszkedéssel, mely egyszer beleforradt láncszemet magából többé ki nem ejt. Genézist tár fel ez is: alakok és motívumok nemzedékrendjét.

De genetikus bírálatot kívánna a *Halálfi*ai azért is, mert korregény: a szerző koré s egyúttal társadalmi regény is: a szerző társadalmi osztályáé. Vélekedjünk bármiképpen a milióelméletről, e regénnyel kapcsolatban bizonyára költőjére nézve is sok mindent le lehetne származtatni a milióból, hisz

a regény maga is voltaképp a milió környörtelen hatásának rajza az emberi sorsokra s ezeken át egy nemzet sorsára; oly emberek sorsáról van benne szó, kiknek Babits — saját vallomása szerint — «átélte minden idegrezdülését», s oly nemzetéről, melyhez őt — minden kérkedő vallomás nélkül is — a szeretetnek, aggodalomnak s művészi inspirációinak is ezer szála fűzi.

A *Halálfiak* korregény. A kor: a tizenkilencedik század átfordulása a huszadikba. Századvég és századkezdet szinte geometriai arányossággal oszlik meg benne: mintegy nyolc évet ölel fel abból s ugyanannyit emebből; maga a századforduló épen a regény tengelyébe esik: Imrus, a regény «Entwicklungsroman» részének hordozója, ebben az időtájban állja meg érettségi vizsgálatát s lép át multszázadi gyermekéből századunkbeli ifjúkorába. Ezt a kort újabb regényíróink egyre sűrűbben keresik fel témaként, majd mindig érzélgős hátratekintéssel, oly képté adva annak, mely vajmi kevéssé hasonlít Szekfű Gyula komor rajzához a *Három nemzedék*-ben. Annál jobban hasonlít a Babitsé. Szinte ő is odaírhatná regénye élére Szekfű könyvének alcímét: «Egy hanyatló kor története». Miért látják ezt a kort mindketten oly vígasztalanul «hanyatló»-nak? Nyilván, mert tekintetüket ugyanarra a pontra szegezik: kétségbeejtő válságára a magyar lateiner középosztálynak, melyben mindketten a nemzet lelkét és szellemét ismerik fel. Jaj a nemzetnek, ha a kor épen lelkét és szellemét támadja meg! Pedig a kör-tünetek félreismerhetetlenek, — íme, történetíró és költő e részben egyformán diagnosztizál. Amaz könyve végén orvosságot is ajánl: szerezzünk «hitelt és érvényt Széchenyi tételének: vétkesek és betegek voltunk és vagyunk s bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakulás segíthet». Babits — ha ki nem mondja is — művével épily hevesen követel «hitelt és érvényt» ugyanennek a tételnek.

Ily értelemben társadalmi regény a *Halálfiak*, melyről szerzője a mesemondás során egyszer így nyilatkozik: «Különös hősköltemény ez, melynek semmi köze a hősköz». Regényének hősietlen hősei: egytől-egyig a magyar úri középosztály tagjai, ezeknek minden küzdelemre, sőt magára az életre is képtelen ernyedtségéből folyik itt minden, sorsok züllése, társadalmi

talajvesztés, szülők bűneinek gyermekeik sorsában megfogano átka. Meredith egyik költeményében ezt mondja: «Ne hagyj roskadozó házat gyermekeidre». Nos: Babits regényében két nemzedék vét e parancs ellen, nem csoda, ha a harmadik generáció, mely a regény végén ezt a roskatag örökséget átveszi, egy újabb évtized leforgása után majd romok alá kerül. Maga ez az összeomlás már kívül esik e regény keretein, itt a *halálfiak* még élnek, «noha alig érzik életük paraszát, a sűrű hamu alatt». De a regény utolsó leveleit egyre fenyegetőbben fodrozza a közelgő vihar szele s a költő az *Epilog* egyik helyén két kétségbeesett kérdést vet zárójelbe: («Micsoda vihar fog majd ráfújni erre a hamura? s amikor szétfújja a hamut, nem hordja-e szerte, nem oltja-e el a pislogó, drága paraszat is?») A vérségi vonzalomnak ez elnémíthatatlan aggodalma iratta meg Babitscsal új regényét, egy ferde kornak ferde eposztát, mely egy ország szívében forr és susterreg, a «harc előtt elesett» hősökkel s az ezek helyébe lépő, újtámadású protagonistákkal: «idegen vagy paraszti apák szabadabb gyermekeivel», kiket «nem kötöz a mult és nem bénít a tartozás!»

A regény multszázadi része a ma élete derekán járó nemzedék legrégebbi gyermekemlékeiig nyúl vissza, apáink s anyáink életkezdeség, mely itt valóban a vég kezdete. Ők ezt nem tudják s ép e tudatlanságukban, illuzióbetegségükben érik meg tragédiájuk s a — miénk is. Két dunántúli borvárosban, pusztuló szőlők közt, boldogabb apák örökében, pereg le előttünk a «hanyatló kor» első évtizede. Benne még él és hat az akkori öregek, a szabadságharc és kiegyezés magyarjainak szelleme; ennek inkarnációja Döme bácsi, örök közjogi ellenzékiiség Peturlelkű hitvallója. Különb hitvallás bajnoka a család női örege, Cenci, ez a hatalmas «mater familias» alak, a magyar regényírás egyik legteljesebb diadalja. Ernyled céltalanságok, kívül színes, belül üres ideálok között Cenci az egyetlen helyes «világnézet» képviselője: ő a munka fanatikusa, nem elvből, hanem ösztönből. Káprázó szemek s bedugult fülek között már csak az ő gyengülő szeme lát valóságos utat, csak az ő fáradt füle hallja meg az élet igazi dobogását.

A többiek — fia, veje, leányai — egytől-egyig a tévelygések korának

gyermekai. A férfiak önámításokból csinálnak maguknak bálványokat, jobbra csak fehér asztal mellett használatra, az asszonyok egészségtelen légkörükben kicsirázó beteg, romantikus virágokkal veszik körül magukat. A Vó, Sátorczy bíró úr, talpig férfi; ő ennek a senyvedő társadalomnak «utolsó római»-ja. De az ő nagy elvhűsége is hiú elvhez tapad, a századvégi, belső ellenmondásokkal teli liberalizmushoz, mely aratni kívánt, anélkül, hogy vetett volna.

S a Sátorczyak sorsát végzetesen keresztetzi a Hintáss-családdal kötött kisvárosi barátság. Hintáss — ez a szellebélelt vidéki fiskális és lapszerkesztő — a regénynek Cenci mellett a másik monumentális alakja. Amaz a kompozícióban a bölcs nyugalom eleme, emez a badar nyugtalanság; amaz sziklajellemével szinte korok és sorsfordulatok fölött áll, emennek jellemtelensége részben terméke, részben kovásza egy füleddt, karaktertelen kornak. Bizonyos, hogy e két alak legmaradóbb olvasmányélményeinkhez tartozik, pedig megfestésükben az író lemond az elemző regények minden szokásos kommentátori fogásáról, még a külső leírásról is; életszerűségük életigazságukból fakad, melyet itt sem a romantika, sem a naturalizmus «irodalmi» túlságai meg nem hamisítanak.

Ily túlságoktól Babits a meseszövevényben is tartózkodik, noha kivált a mű első felében egymás sarkába hágnak a «szenzációs» fordulatok, a célratoró nagyság szenzációi helyett a teljes céltalanság és holnaptalanság efemer szenzációi: Sátorczy né házasságtörése a kisvárosi Casanova Hintással, a frázisokba szédült asszonyi akaratatlanságnak ez a pillanatnyi hallépése, melynek ára: egy élet; s a «helybeli költő» Kovács Laci meggyilkoltatása, vidéki fantáziák e megdöntője és kisiklatója. Amint bőséges alkalom adódnék erotikus «kiereszkedés»-ekre, emitt detektívregény-mozzanatok kiaknázására. De Babitsot a «nagy jelenetek» csak lelki rúgóikban s lelki kihatásaikban érdeklik, mindezek fölött pedig: összefüggéseikben a napok és évek kis jeleneteivel. «A drámáirók jelenetekké nyírják életünket: holott minden élet egyetlen hosszú monológ... Tulajdonképpen minden pillanatot végzetterhes s a mindennapok sora egyforma erővel visz a katasztrófaig, hogy az is végre csak egy láncszemmé szürküljön a mindennapban.»

A regény második, századunkbeli részében a milióbe belekapcsolódik a főváros is, hol a viharellőtti tikkadtságban már a vihar szellő is erősebben lengedeznek: egészségtelen füleddésben nyugtalanító szellők. Ez a műnek «fejlődésregény»-része, Imrus ifjúsága, mely gyökereit a sóti és gádorosi gyermekélményekben bírja. Hintáss — ez a grammofonlelkű kalandor — újabb meg újabb lemezt váltva, itt is az örök «diabolus rotae» marad: az anya után a fiút is eljuttatja «a tragédia partjai»-ra. S a Sátorczy-fiú sorsában vezedelmes szerephez jut Hintáss egyik leánya is: a szülők vétkei másodvirágzásba borulnak a gyermekekben. Általán e regény fiataljaiban megdöbbenően tükröződnek a családi, örökletes vonások. Sátorczy né végletes akarategyengesége mintegy megismétlődik fiában, bűnbe ejtve ezt is, noha e második kisiklás már nem az érzékek, hanem a szellem pályatestén történik. Imrus eposza *Élet és irodalom* címmel indul meg e regényben, irodalom vajudásáról van benne szó, mely talán még életet lehelhetne a *haláljai*-ba. Ady Endre neve már mint «fárosz lángol messze valahol» s e fárosz felé indulnak az első izgékony csónakok, az Imrusé is. De nyomukba még gúnykacajok kelnek és családi válságok: generációk vészjósló farkasszemetnézése. S a kavargó hullámokból — egyre reménytelenebb mozdulattal tartva a szigonyt — még fel-felbukkan az öreg Amphitritével az öreg Poseidon is: Cencivel Dóme...

Akik az eseményeken túl a regény stílusára is figyelni bírnak, észre fogják venni, hogy e művének derekátján Babits mintegy hangnemet cserél. Vajjon az a hat évnnyi időtartam tükröződik ebben, mely alatt szerzője e munkán dolgozott? Genetikus vizsgálat talán nemcsak Babits egész életművében, hanem ez egy regényen belül is megkereshetné a stílusgenesis fonálát. Bár a *Haláljai* stílkettőségét a költői anyagnak a regény kompozíciója értelmében való tagozódása magában is eléggé megmagyarázhatja. A mult századi fejezetek pergetéséhez megkívántatik a nyugtalan és nyugtalanító előadás, mely nemcsak elbeszél, hanem mintegy felülről bírál is, valami fojtott, fájó iróniával. Itt rövid mondatokból kurta fejezetek állnak ki, s a párbeszédek is feszütséggel és feszélyezettséggel vannak telítve. A stílus itt némi rokonságot tart a *Kártyavár*-éval s mindkettő néha a Meredith hangjára

emlékeztet. Az Imrus-középpontú szakaszokban azután az előadás szélesebb, kényelmesebb mederbe szakad, az «életmonológok» közt itt Imrus veszi át a főmonológot, melyet «a színpalak mögül behangzó idegen szavak» csak új érzelmi s értelmi anyaggal táplálnak. E részek halkabb, tartózkodóbb hangja önkéntelenül is arra tereli az olvasó gondolatát, hogy itt a szerző nem egészen független a «de me fabula narratur» gatlásaitól; maga is megvallja, hogy az író «talán sokban hasonlít is a regény Imréjéhez» — s noha nagy művészettel teremtí át önmagát újjá és másná: a hangban ott lélekzik a lírikus Babits, akinek legszemélyesebb költeményei is magukon hordják a szerénység és szémerem fátyolát.

A *Haláljai* általános benyomását is főleg második felének íze és stílushangulata dönti el. Ez a benyomás bizonyonyal nyomasztó és örömtelen, hiszen nyomasztó kor és örömtelen környezet rajza maga a regény. *J'accuse*-szavát különösen azok vehetik majd szívükre, kik maguk is abból a fából hajtottak ki, melyből az író is nőtt: a magyar lateiner középosztálybeliek s közülök is leginkább azok, kiknek erjedési korszakuk az íróéval egybeesett. Ezek aligha fognak együttérezni e regénynek ama neves kritikussával, ki a műben egyebet sem igen talált amolyan százszázalékos irodalmi pesszimizmusnál s bírálata végén — a komikumnak nem minden árnyalata nélkül — nagy buzgalommal sietett az író vizsgálására; a Horatius-ismerő Babitshoz appellált, lelkérekötvén a tiburi bölcs intelmét: «Et si male nunc...»

Sötét éposz ez a regény, de távol minden pesszimizmustól. Költője romboló munkát végez, de lehetetlen nem érezni, hogy minden, amit le akar rantani: önmagában van. Nem bír, de nem is akar oly archimedesi pontba helyezkedni, honnan e magyar glóbuszt sarkából kivethetné. Most is elmondhatná, amivel egyszer egy merőben más tárgyról írt tanulmányát végezte: «Mi van a magyar levegőben? helyzetünk hibás-e, vagy lelkünk? nem tudom: diagnózist adhattam, az etiológiát adja más. Én nem orvos vagyok, hanem a betegek testvére és talán magam is beteg». Ez a testvéri, mély együttérzés a magyar helyzet s magyar lélek osztályosaival: lebeg a *Haláljai*-nak lapjain is.

Pesszimista regény? Akár optimistá-

nak is mondhatnám. Hétszázoldalas könyvet az ember cél nélkül nem ír, s amiről hétszáz oldalnyi mondani-valója van, azt merőben reménytelen ügynek aligha tekinti. Babits regényével nem a lemondás gyászfatyolát szövöszemünk elé, inkább beteg illúziók fátyolát akarja onnan eltávolítani. Célja van: a láttatás. S akinek célja van: nem pesszimista. *Redey Tivadar.*

Váry Rezső: Urak és gazdagok. Regény. Lampel R. kiadása. Budapest, 1927. A világháború Magyarországa világit bele Váry Rezső regénye. Látásának és tollának fénye nem a szórakoztató szépíróknak tisztán csak esztétikai, hanem a férfias hazafiasságnak fájdalmas világosságából és erkölcsi érzékenységéből villant ki. Mégsem mondjuk Váry Rezső könyvét irányregénynek. A XIX. század ezirányú esztétikai felfogása és ítélete — minden tévedése ellenére is — még sokkal közelebb áll hozzánk, hogysem ez az elnevezés el tudta volna vesztíteni még ma is, a rossz avagy kellemetlen irodalmi ízt és értékelést adó erejét. Váry Rezső munkáját ne is esztétikai kategóriával, hanem annak a gondolkodásnak a tiszteletével tekintsük, amellyel ő maga is szolgáltathatna, mikor regényt merített belőle. Egyébként is nem, tudom, érhet-e ma nagyobb esztétikai tisztesség regényt, mint az, ha valamely nagy gondolat vagy eszmény szolgálatából fejthetjük meg irodalmi létértelmét.

Váry Rezső regényét is ilyen mély probléma-tisztelet magyarázza. Könyve harc a magyar földért. Ugyanaz a kérdés gyötrődik benne, mint amely Justh Zsigmondtól kezdve benne íródik minden magyar talajból fakadt írásban. De egy írónál sem kap ez a tudat oly megdöbbenő sorsot, történelmi hangsúlyt, mint Várynál. A harc ugyanis nemcsak a földért, hanem a földet éltető lélekért is folyik. Itt lesz a problémából regény, azaz szimbólum.

A regény hőse Zarándy Miklós, aki eljegyzik a gazdag Svábhegyi Fülöp bankár leányát, hogy a jövőendő hozományát megmentse családjá ősi birtokát. Még igaz szerelméről is lemond e cél érdekében. Hiába hozza azonban meg ezt az áldozatot; mint egyén e ténnyel fokozza talán egyéniségének értékét, de nem tud boldog lenni a benne folytatódó mult, mely csupa

igazság, őszinte egyenesség és nemes eszményiségű hagyomány. Erzi, hogy ősei ellen vétett akkor, mikor idegen szándékot engedett rá eljegyzése alkalmából — a családi birtokra s bünt követett el önmagában fölnevelt igaz férfiasság ellen, mikor a számítást tette tiszta hite helyébe. A tragikus összecsapástól a háború menti meg Zarándyt. Eljegyzését felbontja, mert Svábhegyiről erkölcsstelen hadi szállítási miatt lehullik az erkölcsi lepel. Birtokviszonyait szociális érzékkel népe és saját javára oldja meg. Megtisztult férfiassága tehát nyugodtan indulhat el első és egyetlen szerelme kezéért.

A munkának izgató és pontosan vezetett mese-menete van. Az elgondolást érezhetően kíséri az ábrázolás. A téma nagy területről kapcsolja az eseményeket, melyeket fegyelmezett regényírói technika tart össze. Sehol semmi kisiklás vagy egyensúlyozatlan agyonrajzolás. A háttér világos és meleg távlatot nyújt. Az események igaz és meghatározó emberi levegőben készülnek fel általa. Az egész regényben egyébként van valami túlzásba vitt szabatoság. A szerkezetben érezhető némi geometrikus síkidomszerűség: önmagában minden részlet finom és kidolgozott és az összforma pontos és teljes, de minden egy síkban marad, nincsenek dinamikus kimagasló központi eseményormok, nincsen mellékesemény, minden egyformán fontos benne. Így van a jellemknél is. Kár, hogy bármennyire változatosak is, de igen korán késznek s az események erős realizmusával szemben kissé romantikus színűek. Ez önmagában nem baj, de kevés belső gazdagságra vezet s ellégyesíti a jellemek cselekvő ércét s a történés súlyát.

A formai megalkotás e túlzásba vitt gazdagságának jóleső kigenyitője az az eszmi magasság, mely fölemeli a regény belsőségét a legkomolyabb nemzeti életkérdések világába. E kérdések mindegyikét a regény nem oldotta meg. De ha csak rávilágított, akkor is nagy érdeme marad, hogy hivatást töltött be. Ennél nemesebb jogcíme pedig egy könyvnek sincsen arra, hogy mindig éljen s mindig legyen jelentése.

Brisits Frigyes.

Fodor Ferenc: A szülőföld- és honismeret könyve. (I. A mi hazánk. II. A mi községünk. A magyar népművelés könyvei. Budapest, 1926. 1—383. l., 4 melléklettel és számos szöveg-

képpel.)— Nemzeti mártíromságunk napjai óta nagyon sokat haladt a magyar önismeret. Más a képünk öshazánkról, fajrokonainkról, honfoglalásunkról, Anonimusunkról és Szechenyinkről; — és mennyire más a képünk hazánk földjéről, néprajzáról, szikünkről és hegyeinről, állat- és növényvilágunkról!

Költészetünk múzsaí ott zengenek elvesztett földek túskebozótjaiban. A szabad hazában a tudomány irodalma hódít új kincseket az elvesztettekért. Ezt az új tudományos kultúrát nyomon kell követnie az iskolának is. Nem elég már az akadémikus tudomány, önismeretünk kincseit nem rejtegetni, osztogatni kívánjuk, hogy eljussanak távoli kis tanyák nádfődeles kunyhóiba is. Az iskolákon kívül új népművelődés iskolái nyílnak és a nép számára új tanítókat kell nevelnünk. Nem elég már a betű és a szám, utakat tör egy magasabb népművelés és ennek helyes irányítói meglátták a leventefi jafk serdültebb tudásvágyát és az új kigazdák magasabb törekvéseit. Alig van még megfelelő iskolánk, amely ennek a modern kultúrának kútforrása lehetne; annál szükségesebb, hogy iskola helyett jó könyveket adjunk kezébe azoknak, akik bármely fokon tanítani hivatottak népünk körében.

Ilyen jó könyvek sorozata lesz az, amely vallás- és közoktatásügyi miniszterünk megbízásából útnak indul Fodor Ferenc megnyitott kötetével, a Honismeret könyvével.

«Az iskolán kívüli népnevelés ügye azzal áll vagy esik, hogy bele tudjuk-e vinni a magyar tömegekbe az állandó művelődés szükségességének tudatát, írja ajánlásában gróf Klebelsberg Kunó. És a miniszter e célkitűzésére élő felelet az, hogy a gazdagodó kiállított első kötet kinyomtatását Borsod—Gömör—Kishont vármegye közönsége vállalta.» Ezen szomorú, gyászos napokban a magyar föld ismertetését magában foglaló könyvet második imakönyvünknek kell tekintenünk, amelynek sorából erőt, lelkesedést és törhetetlen bizakodást meríthet az olvasó a földrajzilag egységes Nagy-Magyarország határainak visszaszerzésére, mondja az előszóban Zsóry György miskolci alispán.

A szózat legmagyarabb sorait tűzi jeligéül a szerző és ebben a szellemben beszél magyar földről, levegőről, vizekről és növényvilágról. Elmondja hogyan lett a magyar földből magyar haza. Leírja a földműves és pásztor

munkásságát, iparunkat, forgalmunkat, egész nemzeti életünket és államunk szervezetét. Megfelel arra a kérdésre, hogy «van-e a magyar nemzetnek ősi joga a magyar földhöz». — «Nagymagyarországtól Csonkamagyarorszáig. A csodálatos magyar föld, Mi van körülöttünk (utódállamok), Hiszek Magyarország föltámadásában» mind sokat mondó címek. A második rész a szűkebb haza, a szülőföld, a község leírását adja hasonló tárgybeosztással. Ilyen barátságos, otthonos, szívnkhöz vezető keretek között vázolja számunkra a szerző mindazt, amit rólunk modern földrajzi szellemben, tehát az anthropogeographia világánál tudunk illik.

A tárgykör a régi, a megszokott és mégis minden lapja sok új, tanulságos adatot, szempontot hoz az olvasó elé.

Még sok ilyen jó könyvet kívánunk. Fodor honismertetése után méltó érdeklődéssel várjuk a könyvsorozat folytatását. *Szilády Zoltán.*

Brunetiére válogatott kritikai tanulmányai. (A vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából fordította dr. Gulyás Pál. Budapest, Franklin, «Kultúra és Tudomány» sorozat.) Tizenhét esztendő munkaterületéről válogatta össze Gulyás Pál ezeket a Brunetiére-tanulmányokat. A válogatás szerencsés volt. Az öt tanulmány közül négynek a tárgya aktuális lesz mindig, míg az irodalom élni fog. Az irodalmi élet kerekébe állandóan belekapaszkodó kérdéseket elemez a négy tanulmány: Az impresszionista kritika, A szubjektív irodalom, A genie a művészetben, A művészet és az erkölcs. Az ötödik, A közhely elmélete, már kevésbbé általános érdekű, de Brunetiére egyénisége itt is erőteljesen áll a sorok mögött s ez elég arra, hogy az olvasó ne csak futólagos betekintésre méltassa. Mert Brunetiére kritikái egyénisége megállapításainak helyességén vagy helytelenségén túl is érték. Harcos ember, ki az irodalmi eszmék változóságában kereste az egyetlen állandó pontot, hogy az összevisszaságban rendet teremtsen. Nincsen még egy kritikus a világirodalomban, aki olyan végig gondolt rendszerrel állott volna az irodalmi élet jelenségei, különösen pedig ennek furcsaságai elé, mint Brunetiére. A kritika abszolút voltának modern megfogalmazása az ő harcainak eredménye. Lehet, hogy ennek a szuverén kritikának az igaz-

sága csak féligazság, de a benne való hit mindig termékeny mag ahhoz, hogy belőle egy magában bizó, lelkiismeretes és elhivatottságát érző kritika kinőhessen.

A rendszerek hamar kopnak s Brunetiére kritikai szintézisének pilléreit is kikezdte a legutóbbi 25—30 esztendő, mely az irodalomtörténeti pozitívizmust igyekezett műzeális értékévé tenni. A nagy harc pedig, melyet Brunetiére az objektív kritika védelmében a kritikai impresszionizmus ellen vívott, nem dőlt el, hanem hallgatólagos meg egyezéssel, az «impressionisme limité»-vel végződött. Kényelmes nyugalmi helyzet jött létre, mely az eszmetiszázó kérdéseket nem feszegette s a mai kritika nálunk is, meg másutt is ezeken a békés vizeken evezget. Nem lehetetlen, hogy azt az ellanyhulást, mely manapság a kritika és a közönség kapcsolatában megfigyelhető, ez a nyugalmi helyzet hozta létre. Szinte magától adódik a gondolat, hogy Brunetiére elvi jelentőségű tanulmányainak megjelenése ebbe a lagymatagságba próbál életet önteni, amikor a kritikai rendszeresség francia képviselőjét ezzel az öt tanulmánnyal a magyar közönség előtt megszólaltatja.

A fordítás folyamatos, jó munka. Nem ártott volna a könyv végén egy-két jegyzet, mely a magyar olvasó előtt kevésbbé ismert irodalmi vonatkozásokat (írók, művet, idézetet) néhány szóval megmagyarázta volna. *K. D.*

Két verseskönyv. Fodor József nagy reklámmal felfedezett költői tehetsége mellett — mely «Lihegő erdők» című kötetében most ad magáról először egységes képet — nem lehet egy pár elismerő vagy gáncsoló szóval elmnéni. Fodor a nagy reklám dacára, csakugyan egyike a legfontosabb «fiataloknak». Az Ady-utánzóok óriási táborából talán az egyetlen tehetséges; ami nagyon nagy szó, mert Ady oly súlyl nehézül e fiatalok erőtlenebbjeire, hogy megfojt bennük minden önállóságot; ezért a különben, az okosak, gondosan elzárják költészetüket Ady hatása elől és inkább Babits költészetéből tanulják meg, amit minden fiatal költőnek tanulnia kell.

Fodor József mintaképe a késői Ady, a rövid sorba tört hosszú mondatok, prófécium tömörségű képek költője. De ez a mintakép-megjelölés tulajdonképp csak első pillanatra jellemző Fodorra. Ha tüzetesebben vizs-

gálja az ember, érzi, hogy nagyon sok önálló vonás van ebben a költőben.

Először is óriási, semmiféle ekonómia, semmiféle kompozíciós megkötöttséget nem ismerő kép-gazdagsága, csak a töretlen fiatalság áraszthatja, tombolhatja, viharozhatja így magából a képeket, ilyen lendülettel, ilyen fanatizmussal — és ilyen céltalanul. Képeinek őserdejében (mert nem szimbolista díszpalánták ezek, hanem vad, kozmikus őspáfrányok, valami elsülyedt dzsungelben), eltéved minden gondolat.

Ez a másik sajátossága: intellektuális líra, az érzelmi életnek igen szűk skáláján mozog, a költő élményeiből jóformán mit sem fed fel, mégsem találjuk meg gondolati magvát. Valami általános, pantheisztikus, fiatalos lelkesülés, mely az örök szépség és egyéb örök dolgok felé tör, de ezek az eszmék a képek viharában sosem tudnak konkrét formát ölteni.

Legfőbb ereje a dekoratív páthosz, itt találja meg legönállóbb hangjait: amikor nem akar semmit sem kifejezni, csak kiáltani akar a kiáltó gyermeki örömeivel, egy nagyot; pl. Budapest című versének hűdlerlini lendületű kezdő-felsorolásában vagy az Esti dalban:

Isten hajóroja Világ hullámán!

Ó, hol lengünk, melyik tejút alatt?!

S a domború tengernek messze mélyén
Lobogva úszik trónhajónk: a Nap.

Furcsa tehetségének legkellemetlenebb vonása bizonyos esetlenség, melyről nem tudni, őszinte nem-tudás vagy szándékolt primitívség. Fodor mindenképp elég fiatal még hozzá, hogy mindkettőtől megszabaduljon. Ilyen rossz rímeket, ilyen daltalanul megzökkenő ritmusokat, mint itt-ott Fodor jó verseiben is, gimnázistáknál ha találunk.

Előttem még egy erdő-címes verseskötet: de ezek az erdők nem lihegnek, csak muzsikálnak — micsoda világok különbsége! **Mentes Mihály: Muzsikál az erdő** című kötetében összegyűjtött versek igénytelen, kellemes, vidékies szabályos ritmusokban zenélnek, azt gondolom, pap lehet a szerzőjük, nagyon megnyugtatóak, nagyon szelídek, Ady, Kosztolányi és főképp Sík Sándor hatása, megsűrve, meghalkítva a végsőkig. De a lihegő erdők után jól esik, hogy ilyen csendes emberek is akadnak.

Szerb Antal.

Gina és Rozamunda. Regény, írta: Pásztor Árpád. (Dick Manó kiadása.) A gyönyörűséges Gina, teljes nevén: Kratochwill Georgina Vajda János első nagy szerelme. Állítólag nem Kratochwill borbélynak, hanem egy huszárcapitánynak törvénytelen leánya, akit így mind szépségének tudata, mind öröklött diszpozíció elégedetlenné tesz a budai kicsinyes viszonyokkal. Megismerkedik Vajda Jánossal, fogadja udvarlását, de nyíltan megmondja neki, hogy nem lehet az övé, mert ő bizony fényre, gazdagságra vágyik. Kivánsága csakhamar teljesül. Az utcán megpillantja egy bécsi herceg, megegyezik neki, hogy palotát vesz számára, ha vele megy. Gina élete ettől fogva pazar jóllét. Egy cirkuszizgazgatótól — Oroszitól — megtanul lovagolni s a herceg halála után Oroszival indul el további kalandos útjára. Jár Oroszországban, ahol hercegek becéznek, Franciaországban, ahol a császárral van találkozása. Szóval: sokra vitte. Oroszi, a cirkuszizgazgató-társ azonban féltékenységekben öngyilkos lesz s ettől kezdve Gina maga intézi a cirkusz és saját sorsát. Mint lovárnőnek ragyogó sikerei vannak ugyan, de múlik az idő, a szépség, a karcú termet, az üzlet is mind rosszabbul megy, a cirkusz végül is megbukik s Gina koldusmódra, nyomorultan végzi életét.

Vajda János másik ideáljának élet-története egyszerűbb. Míg Gina a költőtől hidegen fordul el s annyira sem méltatja, hogy öreg korában Vajda nevére emlékezzék: Rozamunda (Bartos Róza) szerelmes a költőbe s felesége lesz. A két nő közt azonban a költő szempontjából más különbség is van. Gina a Vajda Jánossal történt ismeretség után lett rossz, Rozamunda ellenben — mint a fáma kipattantja — az ismeretség előtt volt az. Vajdát így két nő tette boldogtalanná; az egyik: mert nem lett a felesége; a másik: mert az lett. Rozamundát rossz hire dacára elvette — becsületből, mert házassági ígéretet tett neki. Pokoli életet élnek, egymástól elkülönítve laknak, Rozamunda inkább cselédje Vajdának, mint felesége. Csalódás, tépelődés végül is arra készíti a költőt, hogy az asszonytól elváljon.

E két nő életrajza és Vajdához való viszonya a tárgy Pásztor Árpád regényének. Hogy a kettős mese egységbe futhasson, kapóra jön az írónak az az életrajzi adat, melyet a ma is élő Bartos Rózától hallott. E szerint Roza

munda legyőzhetlen kíváncsisággal siet válása után Bécsbe, hogy vetélytársát Ginát, megismerje. Kárörömmel látja az egykori szépség romjait, de a közben meghalt Vajda emléke kedvéért mégis gyakran felkeresi Ginát, virágot, orvost visz betegágyához s végül el is temeteti.

Látnivaló, hogy Pásztor Árpád regénye jórészt valóság. Amit az író hozzáköltött, az színes riportra emlékeztető mártás, mely néha pikáns, máskor borsos, de gyakran izléstelen. Az igazi író is lehet újságíró — példa rá Vajda János, — de legtöbbször baj, ha az újságíró írónak képzeli magát. Ahelyett, hogy a szerző kutatása eredményeit avatott kezekbe tette volna le (vagy valami irod. tört. folyóiratnak engedte volna át) vagy, ha már mindenáron maga akarta értékesíteni a a talált gyöngyöket, komolyan beszámolt volna a *való* tényekről, melyeket Vajda két szerelmének élete körül sikerült földerítenie: ahelyett felröpíti fantáziája léggömbjeit, zagyván összekever történeti valót lélektanilag lehetetlen képzelt eseményekkel s oly könyvet ír, mely életrajznak fogyatékos, korrajznak elfogult s regénynek rossz. A könyv azonban úgy látszik, nem is irodalmi inyenec, hanem azon alsóbb műveltségű rétegek számára készült, melyek a varrógéptől szabadulva, szívesen méláznak el a Szabó-életű szépségmeteorok sorsán. Ez esetben azonban mirevaló volt közölni a Nagy Miklós hagyatékában talált »páratlan irodalomtörténeti dokumentumokat», versfoszlányokat, gondolat-töredékeket és egyéb »műhelytitkokat»? A könyv »bájos» ovisonőit így az a veszedelem nyelveti, hogy ezeket egyszerűen átugorja s csak azt olvassa el, amit a szerző »költ».

Aztán az úgynevezett »diszkrécio!» Tudvalevő, hogy Bartos Róza (Roza-munda) ma is él. A szerző egy »intermezzóban» bocsánatot kér az olvasótól, hogy a történettel megáll: »talán fájna neki (Bartos Rózának) minden részlet, minden elmúlt mozzanat feltárása». Az író azonban annyi adattal kompromittálta már eddig is önagságát, hogy ez a megjegyzés a bakó gyöngédségére emlékeztet. Vagy csak elmés és előre-látó reklámja akar lenni egy megirandó regénynek, mely esetleg Rozamunda halála után »Újabb adalékok Rozamunda ballépéséhez» címmel fog megelenni?

Kétségtelen, hogy az életrajzok iránt

érdeklődők kíváncsiságát izgatni fogja a könyv nem egy megdöbbentő adata. Megengedem azt is, hogy némi irodalomtörténeti ismeretet az effajta »módszer» is belecsepegtethet az analfabéták lelkébe; sőt ismerjük el: van a könyvnek egy-két lapja, ahol az újságírói rutin akkorát lendül, hogy írói kvalitások határait súrolja. (Pl. az a jelenet, melyben Gina Oroszi kedvese lesz.) Mindezzel szemben azonban bizonyos, hogy e munkát nem a költő iránti kegyelet, hanem a »könyvsiker» vágya és üzleti élelmesség diktálta s e kegyetlen és falánk játékból a költő alakja elég véresen kerül ki. Hogy a szerző ízlése aztán egész otromba módon félrecsúszik egy-két helyen — például ott, ahol a költőt Ginával történt ismeretése után egy utcalányhoz téríti be — ez a blaszfémia arra figyelmeztet, hogy a riport aljasabb válfaja sem elégszik már meg saját területével, betör az irodalomtörténetbe s állattá rajzolja el a költőt, csak hogy az olvasót megsarcolhassa. Vajdát, akinek érzelmei elejétől fogva a legeszmenyibb rajongással fonják körül Gina alakját; a költőt, akinek szerelmi élete maga a boldogtalanság és becület: a századfordulón ily tragár vonatkozásban mutatni be az olvasónak nemcsak ízlés-hiba — a legegység irodalmi illem szabályainak megtagadását jelenti.

Hartmann János.

Rodionov Iván: Kornilof hadjárata.

Történeti elbeszélés az orosz forradalomból. Stádium kiadás. Az író a kommunün véres borzalmait és a magárahagyott orosz intelligencia kétségbeesett küzdelmét mutatja be, hogy egységes frontba tömörítse a művelt emberiséget a közös ellenség — a vörös rém — ellen.

Az elbeszélés hőse egy fiatal moszkvai diák, aki — miután atyját, a leendő kormányzót a kommunisták megölik — az ellenforradalom főfészkébe, a kozáklakta Don vidékre menekül s itt a hős Csernyecov partizán különítményébe állva, a vörösök ellen vívott kegyetlenül borzalmas harcokban elesik. Ezen az ösztövére mesevázon nyugszik a lényeg: a szovjet véres őrvongásának és a magasztos célokért küzdő fehérek szenvedéseinek leírása.

Az író többször hangsúlyozza, hogy megértünk, való eseményeket ír le: elhíszköt, de a történeti elbeszélésnek a krónikaszerű hűségénél lényegesebb kelteke a korszellem és az eseményeket

mozgató okok érzékeltetése. Sajnos, ebből alig kapunk ízelítőt; az író figyelme főleg külsőségekre irányul, az apró, sokszor lényegtelen mozzanatok eltakarják előle az események kapcsolatát. Főhősének élete nem forrott össze az ellenforradalom sorsával; érezzük, hogy a forradalom vad orkánja tulajdonképpen csak a főhős halála után bontakozik ki a maga borzalmas nagyságában. *B. L.*

Klasszikus Orosz Elbeszélések. (V. M. Gársin : A piros virág ; N. Sz. Ljeszkov : A halhatatlan Golovan ; V. G. Koroljenko : A vak muzsikusz ; A. Sz. Puskin : A póstamester ; L. N. Tolsztój : Polikúska ; I. Turgényev : Mumu. Kner-kiadványok. Gyoma). A tizenkilencedik századi orosz novella-irodalom java termése eddig sem volt ismeretlen nálunk. A kilencvenes évek óta Csöpey László, Szabó Endre, Trócsányi Zoltán és mások buzgóságából számos fordítás készült, melyek az orosz népelet és társadalom művészi rajzának eléggé hű tolmácsai voltak. Az érdeklődés e művek iránt máig sem csappant, sőt egyes jelek szerint, még növekedőben van. Nyilván ez a körülmény bátorította fel Haiman Hugót, hogy egyszerre hat kisebb kötetnyi elbeszélést ültessen át nyelvünkre. Választása ízlésre és hozzáértésre vall, mert mint a címbeli felsorolásból látható, fordító-készségét csupa olyan szerző munkáján próbálta ki, akiknek neve igazi értéket jelent. Puskin, Tolsztój, Turgényev, Koroljenko elbeszélései valóban olyanok, hogy elolvasásuk nemcsak az orosz lelkiség ismerete szempontjából, hanem irodalmiságuk egyetemes jellegét tekintve is élvezettel s okulással jár. A kötetek egyik-másik darabja (mint pl. Puskintól A hóvihar, Pík-dáma, vagy Koroljenkotól A vak muzsikusz), nem először jelenik ugyan meg magyarul, de a fordító becsvágya azért nem veszett kárba, mert a most közzétett sorozat nyelvi sajátágai — főleg a stílhangulat megéreztetésében — céltudatos készségre mutatnak. Gársin és Ljeszkov művei magyarul eddig önálló kiadványokban kevésbé voltak hozzáférhetők, pedig e két író már sajátágos tárgykörénél fogva is figyelemre tarthat számot. A csinosan kiállított kötetek végén rövidre fogott „jegyzetek” segítik elő a magyarázatra szoruló orosz vonatkozások megértését. *B. Gy.*

Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete. (Kolozsvár, Minerva, 1927.) Brassai Sámuel halálának 30 éves fordulójára készült el ez a könyv, melyhez az első tollvonások már halála évében megtörténtek. Maga ez a hosszú idő, bár nagyrészt a kiadási nehézségek nyújtották meg ennyire a kéziratnak a nyomdához vezető útját, magával hozta, hogy megírója folyton gyarapíthatta anyagkészletét, melyből az életírást felépítette. Valóban a szorgalmas és lelkiismeretes anyaggyűjtésnek minden nyomát magán viseli, sőt nem egy helyütt túlerősen is. Boros György ennek a szinte szállóigészerűen sokoldalú életnek minden legkisebb mozzanatát meg akarta örökíteni s e tekintetben teljességre való törekvése odáig megy, hogy még e könyvben nem foglalt adatait egy későbbi kiadás számára tartogatta. Pedig már az itt összeállított adatok is eléggé megvilágítják Brassai Sámuel életének változásait és teljesítményeit s a jól megírt fejezetek tiszta képet adnak arról, hogy Brassai a magyar szellemi élet egyes területein mit végzett, vagy mit tervezett. Sajnáljuk azonban, hogy Brassai élete az életrajzi anyag elrendezése folytán erősen darabokra tördelődött, mozaikszerűvé lett. Boros György ugyanis anyagát úgy csoportosította, hogy azoknak az érdeklődési területeknek, melyek Brassait foglalkoztatták, egy-egy önálló fejezet szentelt. Így vonul el előttünk Brassai mint tanár, nevelő, író és szerkesztő, zenekritikus, botanikus, mint múzeumi igazgató, egyetemi tanár, akadémikus, mint magyar nyelvész stb. és így az olvasó némi optikai csalódásnak esik áldozatul, mert könnyen azt hiheti, hogy Brassai élete is ilyen beosztott, ilyen eihatarolt volt s munkájának ezek a körei is ily szép rendben váltogatták egymást. Ez a szokványos életrajz-technika, mely így az anyag kereteibe szorítja bele az embert, sokat levon az életrajz dokumentáló erejéből, mert állandóan csak részleteket állít a szemünk elé. Pedig Brassai Sámuelre nézve épen az a jellemző, hogy élete minden korszakában a szellemi élet totalitása felé törekszik. Van ebben az életben valami romantikus lendület, melyet még a XVIII. század enciklopedizmusa tesz észszerűvé s hiteti el, hogy mindez a nagy egész emberileg elérhető és hasznosítható. Élete és munkássága szinte szimbólikus megtestesítője a XIX. század magyarságának, mely előtt egyszerre felfakadnak az is-

meret, a kultúra forrásai és szomjas szájjal veti rá magát minderre, mert a haladás, a végtelenbe magasulás csábító italát kínálja feléje. Széchenyi «kímvelt emberfő»-je senkiben sem próbált olyan abszolút értelmű valósággá lenni, mint Brassaiiban. Hosszú és egészséges étellel áldotta meg a sors, optimizmusa megővta minden megtorpanástól, megővta mindattól, ami «századvégi», ami analízis. Életének eredményeit talán már elfelejtettük, specializálódásra hajlamos korunk talán a jóakarató dilettantizmust látja bennük, részletnézésünk csak a polihisztor szinte vígjátéki alakját vetíti e sokféle munka mögé, de bámulattal állunk meg ez előtt a maga egészében csodálatos élet előtt, melynek hajtóereje végtelen hit volt, hit önmagában, az emberben s az ember mindent magába ölelni tudó képességében.

Köszönet jár Boros Györgynek, hogy Brassai Sámuel alakját szorgalmas és megbízható munkájával a magyar közönség lelkébe visszaidézte.

Kerecsényi Dezső.

Andai Ernő : Soha ilyen tavaszt. Ez a regény, mely megnyerte a Pantheon regénypályázatát, egyszerű, de rendkívül harmónikus és megható történet a fiatal szerelemről, a szerelem elmúlásáról és a rezignációról — szintere az, aminek talán még a legtöbb romantikája van az itteni életben : az egyetem, a tabáni utcák és a budai hegyek. Ez a térbeli elhelyezés valahogy az egész regény hangulatát determinálja ; nincsen benne semmi, ami a mai életünkben csunya, rossz értelemben harcos, tülekedő és mélységesen problematikus. A regényíró, mint valami jóságos tündér, felmenti alakjait minden gondtól, ami nem a szív gondja, öröme és keserve. Szívével és csak a szívével éli meg a hős a budai tavaszt és szerelmének lassú összeomlását, az egész könyv a lírai, teljes, belső kétségektől meg nem gyötört szerelem könyve. Talán szűkös egy kicsit ez a világ egy regénynek és épen ezért kissé irreális, de mindenestre jóleső.

Az író remek naivitásában, mely talán legszebb vonása könyvének, maga felemlíti könyvében azokat a műveket, melyek inspirálták : Kellermann fiatalbkkori regényei, az Ingeborg, a Yester und Li és főképp ezeknek az őse, az egész iskola azóta is utólréhetetlen megalapítója, Knut Hamsun Pánja. A Messtert Andainak sem sikerül utólrénie ;

annál kevésbé, mert ami Hamsunnál véres és megdöbbentő valóság, követőinél sokszor megokolatlan modorosság. De az eredetiséget azért megadja Andai könyvének az az édes budai kolorit, színek és hangok a mi világunkból, melyet Hamsunnál hiába keresnénk és amelyek Andai könyvét nagyon kedvessé teszik.

Szerb Antal.

Bártfay Szabó László : A sárvár-felsővidéki gr. Széchenyi-család története. III. kötet. Ebből a díszes kiállítású könyvből megtudjuk, hogy a Széchenyi nemzetség nevének írására családi gyűlésen a «Széchenyi» alakot fogadta el, a leszármazási tábla láttára pedig eltűnődhetünk a családok sorának forgandóságán : 1780 táján kihalófélben voltak a Széchenyiek, ma pedig családjuk legvirágzóbb nemzetségeink közé tartozik. A nemzedékrend tanúsága szerint szoros rokoni kötelékek fűzik a családot az Esterházy, Zichy, Erdődy, Wenckheim, Andrássy, Somssich, Hoyos, Lipthay és Almásy grófi és bárói családokhoz, a közvetlen rokonok közt megtaláljuk az Apponyi, Pallavicini, Teleki, Vánderbilt, Hunyadi családokat és még számos külföldi és hazai családot. Ez a nagyszámú rokonság, melyet természetesen nem soroltunk föl teljesen, mutatja, hogy Széchenyi Ferenc utódai milyen szép számra gyarapodtak. Az előttünk fekvő kötetben öt Széchenyi életéről van szó, ezek : Lajos (1781—1855), Franciska, Baththyány Miklósné (1783—1861), Sz. Zsófia, Zichy Nándorné (1788—1865), Sz. Pál (1789—1871), István (1791—1860).

Már Lajos gr. életében fölvonulnak előttünk a napoleoni háborúk emlékei, fölújulnak a magyar reformkor eseményei. Megismerjük a család vagyoni viszonyait, megismerkedünk magánéletükkel. Lajos gr. második házassága révén közeli összeköttetésbe jut az udvari körökkel, Zsófia főhercegnő főudvarmestere lesz, emiatt sokat tartózkodik Bécsben. Előkelő ismerőseinek és családjának mulattatására színpadot rendeztet be Horpácson és Bécsben, műkedvelő előadásokat rendeznek jeles művészek bevonásával. 1838-ban Liszt Ferenc játszik bécsi szalónjában, 1848-ban január 21-én pedig műkedvelői előadás keretében burgszínházbeli művészekkel és Dénes gróffal együtt megjelenik a grófi család bécsi palotájának színpadán *Ferenc József főherceg mint Fritz Hurlbusch*, Kotze-

bue Wirrarr c. darabjában. Milyen jellemző a bécsi rendőrségre, hogy az uralkodó családdal ilyen benső összeköttetésben álló úrnak, Zsófia főhercegnő főudvarmesterének egyik becsületes alkalmazottját tekintélyes évdíjjal akarják megvesztegetni, hogy rendszeres tudósításokat küldjön a családban folyó beszélgetésekről. Az igaz egyébként, hogy Lajos gróf, bár szerényebb mértékben, de époly adakozó természetű magyarnak mutatkozik múzeummal, Ludoviceummal stb. szemben, mint atya és nagynevű öccse.

A Széchenyi-lányokról rövidebben szól a mű; Pál gróf életénél részletesen ír a bánatos emlékü Meade Karolináról, az egész kötet dereka István életrajza (113—502. l.). Az ő életének eseményei ismertek, még vázlatosan is nehéz volna érinteni a főbb mozzanatokot. Bártfay Szabó gondosan összegyűjtötte a Széchenyivel foglalkozó műveket. Az életrajz keretében összeállította Széchenyi olvasmányainak jegyzékét, különös tekintettel a magyar szépirodalmi olvasmányokra. Számos apróság közül álljon itt Széchenynek egy jellemző megjegyzése. Az országgyűlési ifjúság fáklászenével ünnepli a gróft, az üdvözlő beszéd után a Rákóczi-induló hangjaira Széchenyi leveszi kalapját: «Tiszteljük — úgymond — az utolsó nagy magyart».

Akit a magyar családtörténet, különösen pedig a Széchenyiek története érdekel, az nem nélkülözheti Bártfay Szabó Lászlónak filológushoz illő pontossággal készült művét. —k—

Balla Irma: Vaskuthy Gábor. Budapest, 1927. Pantheon. Balla Irma regénye, mai könyvalakja előtt a «Budapesti Hírlap»-ban jelent meg folytatásokban. Egy nagyot akaró férfi története, akit épen ez a törekvés sodor bűnbe. A háború szenvedéseiben azonban végül is megtisztulva megtalálja boldogságát.

A regény kiemelkedik az átlagos termelésből, mert szerzője nemcsak mulattatni akar: művészi céljai is vannak; azonkívül tehetsége is nagyobb a közepesnél: van érzéke a jellemző apró részletek megfigyelése iránt. Ezekből a megfigyelésekből azonban nem mindig alakul ki határozott egyéniség (különösen a fontosabb női alakoknál nem) meg inkább egy-egy helyzetet, lelki állapotot jellemeznek, nem az embert, a szereplő egyéniségét. Általában a szerző jellemző ereje korlátolt. A mel-

léalakok jobbak, mint a főszereplők, mert a háttérből a szereplők már egy-két jól megfogott vonással is kidomborodnak, de az a baj, hogy a főszereplők is csak egy-két lelki tulajdonságból tevődnek össze. Ezért szintelenek, szürkék.

Lehetséges, hogy az író nő készakarva hagyta meg a félhomály szürkeségében alakjait, hogy ezzel is növelje a regény misztikus alaphangját. Mert a miszticizmus a regény legjellemzőbb tulajdonsága. Leányvári boszorkány, elrejtett kincs, szellemidézés, babonák döntő szerepet kapnak a cselekmény bonyolításában. Ezek a misztikus erők azonban nem tevékenyek, nincs nagy hatalmuk, nem függenek össze, nem csoportosulnak egy-egy erőforrás köré, nem vezetnek az eseményeket, hanem csak akkor szerepelnek, amikor a mese szükségessé teszi őket. Alapjában véve ezek a misztikus erők is olyan szintelenek, mint a regény többi szereplője.

Az író nő az alkotás e nemű hiányait hangulatleírásokkal tölti ki. Ezek valóban szuggesztívak és mély lírai gyökerük van. Egy-egy délután a vendég német báró kastélyában, Vaskuthy Gábor epekedése vagy kétségbeesése, menyasszonyának visszafojtott féltékenysége jól felfogott és kifejezett lelki állapotrajzok, amelyekben érezzük az eleven szív dobogását. Csak az a kár, hogy megmaradnak önálló képnek, nem kapcsolódnak szervesen a szereplőhöz. Az az ember benyomása, hogy nem a hangulatok vannak a szereplőkért, hanem a regény különböző alakjai szinte csak bábuk, akikre ráaggatja a szerző a különböző lelki állapotokat.

Szerkezetileg a regény egy kissé elnyújtott. A szerző hosszasan és sokszor elmondja ugyanazt, hogy átvigye az olvasóba a maga érzéseit, ahelyett, hogy néhány kifejező vonással ragadná meg a leírandó dolog lényegét.

Ezek a kifogások azonban nem jelentik azt, hogy kétségbevonjuk az író nő tehetségét. Mélyről fakadó lírizmusát és sokszor frappáns megfigyeléseit remélhetőleg a gyakorlat nagyobb jellemábrázoló erővel és gazdaságosabb szerkesztő képességgel is ki fogja egészíteni.

Fábián István.

Joseph Delmont: Wilde Tiere im Film. Neunte Auflage. Diech & Co. Stuttgart. 1926. Egy-két év alatt kilenc kiadást ért ez az érdekes könyv.

Delmont évekig eleven vadállatokat fogott a világ minden részében a híres Hagenbeck-cég számára. Majd leg-híresebb rendezője lett az állatfilmeknek. Élményeiből most állított össze egy kötetre valót. A legizgatóbb, leg-hajmeresebb kalandok mellett kacagató történeteket is ír. Krokodilus-, oroszlán-, kenguru-, polip-, majom- és medve-filmfelvételek, hol halálosan veszedelmes, hol tréfás, de mindig tarkabarka lefolyását meséli el.

Egyike a legszebbeknek és magyar szempontból mindenestre a legerdekesebbeknek: *Der Jaguar von Mezőhegyes* című (134—143. l.) elbeszélés.

Egy berlini vállalat a háború előtt bűr-filmet készítettett. De mivel sokba került volna a Délafrikába való leutazás, a társulat a magyar kormány engedelmével Mezőhegyesre rándult le, melynek vidéke olyan, mint a Karroo. Magyar gulyásokat öltöztettek fel bűroknak, a pesti állatkert adott kölcsön egy selejtes jaguárt. A rendező szerint a jaguárt rá kellett ereszteni az ökör-csordára. A német hősszínész lóháton ment volna neki a jaguárnak, hogy leszúrja lándzsájával. A színész nem tudta megülni a ménes paripáit, ezért kerítettek neki egy kiszuperált katonagépet. A jelenet programszerűen fejlődött. Hajtották a csordát az álbúrok. Kieresztették az éhes jaguárt a ketrecéből. De ahelyett, hogy felugrott volna az ökrök egyikére, egy véletlenül arra sétáló sündisznóra csapott rá a mancsával. Mivel ez fájt neki, dühében megakart harapni a tüskés állatot. Összevérezte magát, megbolondult a hahótától, fogta magát és felugrott a legsebbe ökör hátára.

Mindjárt ott termett a hős német, de jámbor gebéje megbokrosodott a jaguár láttára, ledobta lovasát, aki épen a fenevad hátára repült. Az ökör nehéznek találta a dupla terhet, lerázta magáról a jaguárt és a színészt is. A derék állat nem félt. Odalépett a jaguárhoz, megszagolta, aztán a szarvára kapta fel. Felhajította jó magára a levegőbe. Mikor a jaguár a földre érkezett vissza, rávetette magát a hős magyar marha és összetaposta.

A film a várakozásnál sokkal jobban sikerült. A művelt Nyugat pedig azt hitte, hogy tényleg a búrok földjén készültek a felvételek.

Ezt a magyar kalandot pompás humorral mondja el Delmont. Leírja, hogy milyen nehéz volt a gulyásokat rávenni a «maskarára», leírja a magyar

ökor flegmáját, a juhászoktyák kíváncsiságát és bátorságát, az Alföld csendjét. Gyakorlott szemmel veszi észre a legsajátságosabb vonásokat emberben és állatban. Dicséri a magyar hatóságok előzékenységét, a mezőhegyesi telep mintaszervi gazdálkodását, magasztalja a ménest.

Aki szereti a vadász- és állattörténeteket, kedve szerint dúskálhat a szépen illusztrált kötet sikerült esetében. Írója kitűnő mesélő és nagy kópé. Magyar tárgyú elbeszélése is tele van jóízű ötlettel és a sorok közt alamszian meglapuló csendes és meleg humorral.
Lám Frigyes.

Az újabb észt irodalomról. Pallas-Almanach estnischer Dichtung und Kunst. Pallas-Verlag, Tartu, 1927. 120 + 2 l., műmellékletekkel.

Modern, izléses és tetszetős kiállítású évkönyv, melynek célja, hogy a derekasan fejlődő észt művészetet és műirodalmat a külföldön megismertesse. Kiadói és összeállítói a Tartuban (Dorpat) működő képzőművészeti iskola tanárai, akik között az észt műirodalom legjelesebb költői, prózaírói és esztétái foglalnak helyet. Mint egy meghatározott csoportba tartozó művészek egyéni vállalkozása, e kötet nem tarthat igényt arra, mintha az egész észt irodalmat és művészetet kizárólagosan képviselné. Mégis az a kép, melyet e kötet átlapozása nyújt, hű és jellemző. A szereplő írók ugyanis a századeleji «Noor-Eesti» (Ifjú-észt), valamint a háború utáni «Siuru» (az észt mitológiából vett jelképes állatnév) irodalmi mozgalommal kapcsolatosak; ezekben vezetőszerpet játszottak, a mai észt műirodalomnak és műbírálatnak pedig elismert képviselői.

A mi nyugatosaink fellépésével egyidőben, az 1905. évi orosz forradalom idején lépnek az irodalmi élet színterére az «ifjú-észték», egyik fordulójaként ama sokágú nemzetiség-öntudatosodási folyamatnak, mely a számunkra oly félelmetes hatalmú szláv birodalmat már régóta a felbomlás felé sodorta. A cári állameszme szempontjából tekintve, az ifjú-észt törekvések bomlasztók; irodalomelméleti és esztétikai elveik a mi Bessenyei-Kazinczy korszakunk és nyugatosaink ideológiájának sajátos keverődését mutatják. «Legyünk észtekké és váljunk európaiakká», a költő *Gustav Suits*-kiadta jelszó lesz uralkodóvá. Ami a nyugatba való bekapcsolódás ellenére a rugalma

lendülettel fejlődésnek induló észt irodalmat megmenti a dekadenciába hanyatlástól, az épen az a körülmény, hogy az ébredő népi energia — mondjuk a Bessenyei-színezet — erőteljesebben érvényesül. Az «ifjú-észt» mozgalom töretlen eréjű, friss kezdemény. Politikai ideológiája, alig másfélévtized múlva, a független állami lét megteremtésében csúcsosodik. A magyar nyugatos mozgalom egy fejlődése klasszikus fokára eljutott irodalom továbbfinomulása, városéleti kultúrképlet, mely elszakadóban van a népies ősjellegtől s így kényszerítően hanyatló tendenciát mutat. Politikai ideológiája nemcsak új államteremtés eszméjéhez nem ért el, de még arra sem bizonyult képesnek, hogy az állameszme megvédése céljából egy táborba tömörítse a népnemzeti erőket. A nyugatosság szellemiránybeli csődje kiderül s érdekes, hogy az észt továbbfejlődéssel, a «Siuru-mozgalommal (1917) egyidőben keletkezik nálunk a Táltos-csoport. Siuru és Táltos jelképes jelentésben, célkitűzésben, pályafutásban egyaránt sorsosak. A Siuru-mozgalom elülte után — tagjai úgyis azok voltak — újra az «ifjú-észték» veszik át a vezetőszerepet. Az állami függetlenséggel, a kulturális élet berendezésével újabb fejlődési lehetőségek adódtak. Tartuban, az észt egyetem, a szellemi élet központjában, a felállított képzőművészeti iskolában s a Pallas-egyletben találkoznak a régi bajtársak s töretlen hévvel vesznek részt az irodalmi élet továbbfejlesztésében.

Ma már tárgyilagosan is ítélve, beszélhetünk észt műirodalomról. Örövendetes, hogy ez napjainkban erőteljesen fejlődik tovább. Az idézett évkönyvből *Henrik Wisnapun*, az észt líra egyik erős tehetsége erről jólsikerült áttekintést nyújt. A meglepően gazdag népköltészet a műirodalom forrása. A népdal, a népi melódia és népművészet az a szellemi alap, melyen a műirodalom nyugszik. A népdal egykor a népi együvértartozás kifejező jegye volt, olyannyira, hogy a népköltészet veszendőbe mente szinte a nemzeti megsemmisülés veszélyével járt volna együtt. A politikai viszonyok megváltozása valóban új lehetőségeket tárt fel. A múlt század közepén megindult nemzeti ébredés: a néphagyományt gyűjtő *F. Kreuzwald*, a hazafias lírát művelő költőnő *Lydia Koidula*, majd az észt pszeudoklasszicizmus, romantizmus, naturalizmus és realizmus iro-

dalmi korszaka után, melyek mind 50—60 évre zsúfolódnak össze, 1905-ben nemzedékváltás történik. A gazdasági körülmények módosulása megosztja a népet. A fiatalok megteremtik az ellenzéki novellát és regényt. De 1905 nemcsak társadalmi, hanem esztétikai és irodalmi forradalmat is jelent az észtéknél. Az új irodalmi megmozdulás szellemi vezére, a lírikus *Gustav Suits* szavai szerint amiképen a faekét a vas- (sőt szerintünk gőz-)eke, a sarlót az aratógép váltja fel, úgy küzd az «ifjú-észt» mozgalom az ósdiak ellen. A neoromantika, szimbolizmus, sőt ekszpresszionizmus is bevonulnak az észt irodalomba s az egyéniségkultusszal uralkodóvá válnak. A kritikus *Friedebert Tuglas* — az észt Kazinczy — az esztétikai elvek rendszerezését végzi el. Tuglas nagykészségű író és műbíráló, legtipikusabban szép lélek, aki az észt irodalomban páratlanul álló stílusformáló készségével, lélektani finomságokra való törekvéseivel válik ki s szárnyaló, bár néha bizarr képzeletével a valószerű és valószerűtlen keskeny érintkezési mesgyéjén sokaktól meg nem értetten halad. Ő már nem népies író, szellemi életnek ír. A népköltészetet klasszikus tőkélyre emelő lírikus *G. Suits* és *F. Tuglas*, azok a képviselői az észt műirodalomnak, akik a fölük megindított törekvések eredményeképpen valóban európai viszonylatba kerültek. Mellettük *Maria Under*, habár asszonytól szokatlan erotizmusával meg is döbentette az olvasókat, de főleg szonettjeinek formatökélyével s érzelmeinek erős lírikus szokásával tagadhatatlanul erős tehetség. Ugyanez áll *Henrik Wisnapunra*, az anarchikus versforma eredeti kezelőjére és a gyönyör anarchiájába való merülés mesterei kifejezőjére.

Az észt regény vajudik. *August Gailit* és *Albert Kirillas* a Pallas-csoportba tartozó erős tehetségek. Az észt regény a naturalista parasztregegy terén hivatott egyetemes értékű alkotni. A jelek erre vallanak. Bizonyos lehangolásra van még szükség azonban s jellemző, hogy az észt kritika belátta ezt. Nagyobb átfogójú és egyetemesebb jellegű művek elkészültét várja. Az idej erős könyvtermés mintha ezt igazolná.

Jelenleg, *H. Wisnapun* szerint, «Menschlichkeit und geistesrevolutionäre Gesinnung» jellemzi az észt irodalmat, mely eredeténél fogva ellenzékieskedő. Bizonyos ifjú, koránérett-ség, cinizmus, blazirtság is jelentkezik.

Pedig ezek átmeneti jelenségek s az észtródomai hagyomány sokkal értéke-
sebb és rokonszenvesebb tulajdonságo-
kat képes felmutatni. Az a megható,
sőt imponáló nemzetébresztő és építő
tevékenység, mely közel háromnegyed
századon át tartva, a független észtró-
állam kialakulásához vezetett, nem lab-
dázott ily sokatmondó és keveset
jelentő szavakkal. E kor észtró patrio-
tája előtt talán furcsán hangzaná-
nak e szavak is: «Die estnische Dich-
tung kennt zunächst den Menschen
und die Persönlichkeit, dann den Esten».
Bevallhatják egész bátran az illetéke-
sek, hogy az észtró embert kell megismer-
niök, mert mi bizonyítják, hogy az észtró
«embert» ismerve és ábrázolva, nem a
hozzájuk legközelebb állót, az «észtró»
jellemzik önkéntelenül is. Ily elszólá-
sok csak azt bizonyítják, hogy az észtró
szellemi élet vezérei ma még a keresés-
nél tartanak, igen élénk személyes
érdeklődést mutatnak a külföld iránt —
ez szinte beteges nosztalgivá módosult
náluk. Érthető is ez, hisz évezredek
befojtott parasztenergiája és felszaba-
dulási vágya dolgozik jelenleg bennük.
Ha majd az egészséges észtró lélek ma-
gába olvasztja, harmónikusán és cél-
szerűen elrendezi ezeket a külső áram-
latokat, úgy nem a mai átmeneti kor
a maga zűrzavaros keresésével, a szélső-
ségeket után való futkosásával fogja je-
lenteni a valóságos gazdagodást az észtró
szellemi élet számára, hanem a lehig-
gadt napok munkateljesítménye. Ne
az almanach utolsó költeményében
(Johannes Semper: Selbstmord der Lokomotive)
foglalt szimbólum: a sineiről
szabadult, palotákat és önmagát el-
pusztító mozdony energiapazarlása le-
gyen a minta. Vannak a földi életben
korlátok, melyek az eszeveszettséget
rendes mederbe terelik s J. Semper
öngyilkos mozdonya lehet megragadó
hasonlat, mely híven tükrözteti vissza
a mai, irányát vesztett anarchikus szel-
lem- és anyagéleti tombolást, de a köl-
temény logikai botlása a fizika törvé-
nyeinek nem, vagy el nem ismerésében
rejlik. Ha a jelenlegi ingadozások elle-
nére az «optimista és aktív az észtró iro-
dalom szellemi beállítottsága», kíván-
juk, hogy ilyen maradjon, szerencsés
továbbfejlődéssel, a jövőben is.

A Pallas-évkönyvet, melyet *Martin Pukits*, a magyar irodalom és művészet
igaz barátja és alapos ismerőjének tollá-

ból való sikerült észtró művészettörté-
neti áttekintés, technikailag jól sike-
rült válogatott reprodukciók, váloga-
tott lírai és prózai szemelvények egészí-
tenek ki, nyugodt lélekkel ajánljuk
az érdeklődők figyelmébe. Egy érdekes
rokonkép irodalmi és művészeti törek-
véseibe nyerhetünk betekintést. A Pal-
las-almanach megrendelhető Pfeiffer
Nándor könyvkereskedése útján.

Virányi Elemér.

Kiváló matematikusok és fizikusok.

A középiskolai tanítás kereteinek ki-
egészítésére írták ezt a kis könyvet
jeles tanáreberek. Minden fejezetet
számítási vagy fizikai magyarázatok-
kal is elláttak. És a kis könyv, ha e
részeket elhagyjuk, szövegénél fogva
olyan értékes olvasmány mégis,
ily irodalmi szempontból is figyelmet ér-
demel. Életrajzai nemcsak regényszerűek,
vonzók, hanem gondolatébresztők is.
Mindenki élvezettel olvashatja, akit az
úttörő nagy szellemek küzdeme és
lelki története érdekel. Archimedes,
Galilei, Copernicus, Laplace, Kepler,
Newton, Faraday, Cauchy, Gauss, Éöt-
vös és Bolyai Farkas munkásságát
ismerhetjük így meg Nagy József,
Wodetzky József, Dávid Lajos, Ho-
landa Barnabás, Csada Imre, Sárközy
Pál és Renner János előadásában.

Igazán bajos volna közülük a leg-
értékesebbet kiválasztani. Sz. Z.

Magyar irodalom Észtróországban. Az
«ifjú észtró» írói csoport kiadásában meg-
jelenő, magas tartalmi és technikai
nívón álló irodalmi folyóirat: *Looming*
(Alkotás) figyelemmel kíséri a magyar
irodalmat is. A Petőfi-Társaság leve-
lező tagja, Petőfi legszorgalmasabb
észtró fordítója K. E. Sööt az elmúlt
számokban ismertette a magyar hir-
lapirodalom fejlődését s a magyar
lexikonok kiadásának történetét. Egy
magyarul tanuló egyetemi hallgató,
Albert Kruus három jólsikerült köl-
teményfordítással szerepel: Reviczky
Gyula: «Tűnő ifjúság»; Szabolcska
Mihály: «A Párisi Grand Café-ban»
és Ady Endre: «A halál lovai». Az
Észtró Irodalmi Egyesület tervbe vette
tíz magyar regény lefordítását. A regé-
nyek kijelölésére, a fordítások ellen-
őrzésére a tartui egyetem magyar
lektorát kérték fel. V. e.

Színházi szemle.

A Nemzeti Színház legutolsó újdonsága, E. Guiraud *Fiam!* c. négyfelvonásos színműve — közönség előtt is, kritika előtt is megbukott. Pedig maga a téma nem érdektelen. Arról van szó, hogy egy fiatalember rájön arra, hogy akit eddig apjának hitt, nem apja. Anyja bűnös magamegfeledkezésének köszöni életét, igazi apja meghalt. E felfedezésre undor fogja el az egész helyzettel szemben, melyben eddig élt. Nevelőapja megmagyarázza neki, hogy ő már elejétől fogva tudta a titkot, de megtévedt feleségének megbocsátott s fiát — bár nem testszerinti gyermeke — fiaként szerette és szereti.

A téma tehát a testi és lelki apaságnak egymással szembeállítására s az író mondanivalója talán az volt, hogy e kétfajta apaság közül okvetlenül a lelki apaság a magasabbrendű. Talán — mondjuk — mert a darab vonalvezetése nem olyan határozott, hogy ezt minden feltétel nélkül tekinthetnők a főmondanivalónak. Szinte csodálatos, hogy egy aránylag kevés szereplőjű s egy eléggé sovány meseszövéseű dráma annyi kanyargót tegyen, annyira bizonytalanul billegjen, annyi-féle lejtessen, mint ez a mű.

E művészi nyugtalanság és bizonytalanság mellett igen kellemetlen vonása még a műnek az a már-már szinte szenvedhetetlen érzélgősség. Valóságoslag a XVIII. századi *comédie larmoyante*-okat juttatják a néző eszébe.

Az előadásnak három főszerepét, az anyát, apát és fiút Márkus Emília, Gál Gyula és Uray Tivadar játszották. Márkus Emiliáról az utóbbi hónapok egy-két nagyszerű művészi teljesítménye után (Stuart Mária, Lady Anna), sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ismét sablonnal elégedett meg. Gál Gyula is inkább virtuóizálással hatott, semmint igaz művészettel. Feltétlen dicséret illeti azonban Urayt, aki megint kitűnő produkált. Különösen második felvonásbeli szereplése, miatt nevelőapjának hosszú elbeszélését hallgatja, volt nagyon jó. Ez a fiatal mű-

vész ért ahhoz, amihez kevés színész: a beszédes hallgatáshoz. Szinte mozdulatlanul ül, arca is alig változik az egész idő alatt, de ebben a merev helyzetben, ebben a fagyossá kövült arcban benne van egész dacossága az étellel szemben, egész undora és konok kétségbeesése.

Párizsban az előadások hosszú sorát érte meg a darab. Némi büszkeséggel állapítjuk meg, hogy a mi közönségünk, amely megbuktatta, ez esetben fejlettebb ízlésű volt, mint a francia.

*

Az elmúlt hetek szenzációja *Faust* mindkét részének egy estén való színrehozatala volt. Ennek a merész vállalkozásnak elveit Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház igazgatója, a Kisfaludy Társaság egyik utóbbi ülésén részletes előadásban fejtegette. Kimutatta annak visszás voltát, hogy *Faust* színpadi megjelenítése megszűnjék az I. résszel, amikor pedig *Faust*ra magára még semmi sem fejeződik be, pusztán Gretchenre. Csak az első részt játszani annyit, mintha *Hamlet* előadása Ofélia halálával érne véget. A felolvasásnak másik kiemelésre méltó szempontja pedig az volt, hogy a két részt nem szabad két estére széttagolni, mert így a költemény gondolati egysége a közönség előtt menthetetlenül szétesik.

E meggyőző fejtegetés után méltán volt kíváncsi a közönség a megoldásra. Sajnos azonban, a felolvasás sokkal sikerültebb volt, mint maga a színpadi előadás. *Faust* mindkét részének egy estén való színrehozatala szinte leküzdhetetlen nehézségek elé állította a rendezést. Mert ahhoz, hogy az előadás öt (!) óra alatt leperoghessen, az kellett, hogy mindkét rész hihetetlenül megnyirbáltassék. Áldozatul kellett esnie mindannak, ami nem tartozott szorosan a műnek — mondjuk iskolás szóval — a «cselekményéhez». Így pl. az első részből — hogy egyebet ne említsünk — kimaradt *Faust* első beszélgetése Wagnerrel, Mephistopheles jelenete a tanítvánnyal és a lányok pletykája a kútnál. A második részből pedig — is-

mét csak a legjelentékenyebbeket emeljük ki — elmaradt a baccalaureus jelenete és a homunculus szereplése.

A mű eszmemenete és «cselekménye» igaz, ezek nélkül is érthetők, de vajjon — ha így gondolkozunk, nem állna meg *Hamlet* meséje is a lét- és nemlét monológja nélkül? Már pedig ki képzelhet el jó *Hamlet*-előadást e nagyszerű sorok nélkül? Vannak művek, amelyeknek bizonyos részeit, még ha nem szerkesztő részerei is a cselekménynek, pusztán önálló értékük és a közönségekben gyökeret vert tradíció miatt nem tanácsos az előadásból elhagyni.

Ez volt az egy estére vont teljes *Faust*-nak egyik hibás következménye.

A másik egyedül a második részt illeti. Hogy e részben nincs annyi drámai feszültség, mint az elsőben, az még nem volna akkora baj. Elvégre színpadilag érdekes, színszerűleg megkapó az elsőben is csak Gretchen története. Ami előtte van, az épen annyira főként gondolati dolog, mint a teljes második rész. És mégis megáll a színpadon, mert — mert aránylag könnyen felfogható s aki csak a színpadról hallja is, legalább nagy vonásokban okvetetlenül megérti.

Nem így áll azonban a dolog a második résszel. Olvasva ez sem olyan nehéz, mint aminőnek ki van kiáltva, és bizonyosan sokkal több ember olvasná, hogyha érthetetlen híre vissza nem riasztaná.

Más azonban az olvasás és más a színpadi megjelenítés. A második rész a maga szimbólumokkal telt mivolta miatt pusztán színpadról megismerve, okvetetlenül homályos, sőt érthetetlen marad. A legszebb jelenetek suhannak el, anélkül, hogy a közönség jórésze appercipiálna belőlük valamit.

S itt van a teljes *Faust* színrehozatalának második nagy nehézsége.

S e nehézségek megoldatlansága volt az, ami a napisajtó bírálatait szinte egyhangú rosszalásra bírta a Nemzeti Színház előadásával szemben.

Pedig ez a teljesen elvető gesztus indokolatlan volt. Elvégre itt egy érdekes és nagy kísérlettel kerültünk szembe s e kísérletől annyi legalább is elvitathatatlan, hogy a magyar színpadi rendezésben új problémát teremtett, a teljes *Faust* egy napon való előadásának problémáját. (A német színpadok is csak két estén merték előadni.)

Mi igenis megoldandó kérdésnek látjuk a teljes *Faust*-ot. A Nemzeti Színház

előadását azonban csak első lépésnek a megoldás felé. Az kétségtelenül kiderült, hogy egy estén a két részt játszani nem lehet, mert ez a hatalmas mű nagyon mostohán jár miatta. Másfelől látjuk annak nehézségét is, hogy a két rész két egymásután következő estén kerüljön színre. (A Nemzeti Színház húsz egynéhány éve tett már efajta — persze nem sikerült — kísérletet, amikor Schiller *Wallenstein* trilógiájának első két részét az első este s a harmadik részt a második este adta elő.)

Felvetjük az ötletet: a teljes *Faust* előadását nem lehetne-e úgy megoldani, hogy az első rész délután, a második rész pedig ugyanazon este kerüljön a közönség elé? Így nem hullana szét s az egyes részeket nem kellene ennyire erőszakosan megkurtítani. Igaz, hogy így csak ünnepnapokra eshetnék az előadás, de vajjon nem lehetne-e a *Faust*-előadások ünnepi voltát ezzel még hangsúlyozni is?

Ami pedig a második rész homályosságát illeti, nem lehetne-e ezen azzal segíteni, hogy a közönség kezébe rövid kis magyarázó szöveget juttatna a színház?

Mindez persze pusztán ötlet! A színház belső emberei jobban meg tudják ítélni, hogy efajta megoldás kerestül volna-e vihető. Mi csak azt tudjuk, hogy mostani színpadi formájában a teljes *Faust* csak gondolatébresztő rendezői probléma, de semmiesetre sem megoldás.

Persze voltak az előadásnak jó oldalai is. Így például a rendezés finom eszközökkel tudta éreztetni, hogy *Faust* mennyire nincs teljesen és nem is lehet Mephistopheles kezében. Közöttük egész együttvaló útjuk alatt nagy a lelki távolság, úgyhogy *Faust* megváltása nem meglepő veresége a sátának.

A színészek játéka minden tisztelettel megérdemlő teljesítmény. Abonyi Géza mint *Faust* igen jól interpretálta az elmékedő részeket is, legothonosabb azonban a lírai helyeken volt. Palágyi Lajos mint Mephistopheles egészen átértette nehéz szerepét és annak minden változatát végigjátszotta. Különösen örültünk, hogy nem túlozta ez alak játékoságát. Humora fanyar volt inkább, mint jókedvű s egy percre sem engedte elfelednünk, hogy az Úr ellenjátékosával van dolgunk. Váradi Aranka nagy bensőségű Gretchenje már régi értéke a Nemzeti Színház előadásainak. Aczél Ilona mint Heléna

nagyon megkapó jelenség volt klasszikusan stilizált mozgásával.

Oláh Gusztáv diszletei a legtöbb képen nagyon szépek. Egyformán kerülük az aprólékos, a színpadot zsúfoló valószínűséget és a stilizálást. Csak a legszükségesebbeket viszik színpadra, de ezeket valóságos formában. Nagyon artisztikus gondolat volt az első részt csúcsíves, a második részt pedig klasszikus oszlopos keretbe komponálni.

A rengeteg színpadi kép pillanatok alatt változott.

*

Itt volna az ideje, hogy összefoglaló pillantást vessünk a lefolyt színházi évadra. A Nemzeti Színház munkájával meg is tehetnők ezt, mert ez idei működése már befejezett. A többi színház azonban — mikor e sorokat írjuk — még játszik, sőt még új előadásokat is hirdet. Összefoglalásunkat tehát elhalasztjuk a jövő évad elejére, amikor az áttekintés számára nemcsak teljes anyag áll rendelkezésül, hanem a szemléletnek bizonyos távlata is lehetőségessé válik.

Galamb Sándor.

Művészeti szemle.

Stróbl Alajos hagyatéki kiállítása.

Az Epreskert... Stróbl mester elhagyott műterme...

A nagy akácfa halkan hullatják virágjukat... A kanyargó utak mentén ott mereng a Milói Vénusz, a bajvívó örökszép mozdulattal torpan a kapun beözönlő emberek felé... Itt is, ott is egy-egy klasszikus szobor mása, amott egy torzó... Régi, művészettel fargott kövek: mindenfelé a szépség otthona ez az álmodó kis park, ahonnan örökre elköltözött az alkotó gazda, Stróbl Alajos.

Elköltözött és mégis úgy érezte mindenki, aki csak az Epreskert kapuján belépett, hogy Stróbl Alajos örökre otthon lesz ebben a finom hangulatú kis kertben. Szelleme ott érzett a falak között, összegyűjtött munkái hatalmas szózáttal igazolták a magyar művészetben való elmulthatatlanságát.

A nagy művészekkel valahogy úgy van az ember, mint a hegyóriásokkal. Ha nagyon közel állunk hozzájuk, nem tudjuk kellőleg megmérni nagyságukat. Csak mikor eltávolodunk tőlük, akkor eszmélünk reá igei méreteikre. Stróbl Alajos is így nő meg a szemünkben, körülünkbeli való elköltözése után. Jelen-

tőségével tisztában voltunk, de most, hátrahagyott munkáit együtt látva, gazdag művészi eredményeit egyszerre szemlélve, még külön helyet kell számára kijelölnünk a magyar szobrászat horizontján.

Az omlatagfalú alkotóműhely számos olyan értéket tárt felénk, melyet talán csak most tudunk kellőleg megbecsülni, mikor az azt megalkotó kéz örökre kihűlt. Bizonyos, hogy Stróbl Alajos munkásságától számíthatjuk modern szobrászművészetünk kialakulását. A zseniális Izsó derékban megtört, rövid pályájának természetét tekintve, csak az ő művészetében találunk olyan vonásokat, melyek döntő, kialakító hatással voltak nagy lendületre kapó képparagásunkra.

Stróbl Alajos erőteljes, bátor munkássága vágta ki a magyar szobrászok számára a mához elvezető ösvényt. A klasszikus örökség és a romantika szellemének lázas birkózásából születtek azok a formák, melyek új munkásságra ihlették a fiatalabb nemzedéket. Azt lehetne mondani, hogy maga a mester is haláláig birkózott önmagával és ezzel a két hatással. De talán éppen szelleme nyughatatlan vívódásának köszönhető legtovábbat a fiatal magyar szobrászat. Az ellentétek korában élve, sohasem egyensúlyozódott ki teljesen. Hol a klasszikus tökéletesség felé sóvárgott, hol romantikusan lángolt, hol pedig a benne mélyen gyökerező természetseretet készleti alkotásra. Lehet, hogyha egészségesebb mederbe tudta volna terelni alkotó erejét, oeuvreje tisztábban maradt volna hátra, de így viszont hatása változatosabb, az új nemzedékre izgatóbb volt. Így több lelket termékenyített meg. Egy azonban bizonyos: hogy mindig a becsület, komoly művészi elgondolás vezette vésőjét. Ez a véső mindaddig, míg csak ki nem hullott a kezéből, folyton arra törekedett, hogy szebbet, jobbat, egyre tökéletesebbet alkothasson. Nagy voltának éppen az az egyik igazolása, hogy élete legutolsó szakában termelt művei még mindig új és új oldalról mutatták, hogy ez a dús szobrász-
lélek akkor is kiaknázatlan területeket rejtett magában.

Stróbl Alajos műhelye az igazi alkotó lélek kohóját mutatja. Ez a lélek szent, nagy viadalt folytatott az anyaggal, hogy minél ragyogóbb művészi formát álmodhasson, teremthessen életre belőle. Szobrainak egész sorozata fényesen bizonyítja, hogy ez a küzdelem

olyan eredményt revelált, mely hosszú ideig termékenyítő talaja maradhatott a magyar szobrászatnak.

Perseus-a, fiatalkori kedvenc alkotása, olyan érték, amely bármely múzeumnak díszje lehet. Arcmásainak hosszú sorában pompás galériát állított korának.

Ez a lelkes, beszédes portréorozat magában véve elég lenne hírnevének fenntartására. Legutolsó ilyenmű alkotásain valami kifinomult, benső gyöngédség árad el. Fővárosi és vidéki monumentális szobrainak tanulmányai véssőjének hatalmas, lendületes erejét igazolják. Ez az emlékkiállítás ragyogó fényvel világított reá Ströbl mester munkásságának korszakalkotó voltára.

Zichy Mihály emlékkiállítás.

Zichy Mihály születésének százéves évfordulója alkalmából az Ernst-Múzeum emlékkiállítást rendezett. A múzeum dús és érdekes anyagot gyűjtött össze, amelyből jó képet nyerhetünk e nevezetes magyar művész munkásságáról. Sajnos, nagyon sok akadály van annak, hogy ez a kép bárhol is teljessé lehessen, mert Zichy Mihály gazdag, változatos művészi termése nagyon szétszóródott.

Az Ernst-Múzeum kiállítása azonban igen jó vezérfonalat ad a kezünkbe, amellyel nyomon követhetjük e fényes művészi pálya legkiemelkedőbb mozzanatait.

Zichy Mihály első mestere a bécsi Waldmüller volt, ő vezette rá a legpuritánabb rajz útjára, amelyen mindvégig meg is maradt. Bősebb elkerült Párizsba, ahol talán Boucher és Gavarni könnyed gráciája termékenyítette meg leginkább fantáziáját. A művészes változatos életútján hatalmas művészeti kultúrára tett szert, látóköre óriási volt, de minden külső hatást felolvasztott kivételes egyéniségében, úgy hogy utánzóvá sohasem vált. Ez a hatalmas kultúra tette lehetővé, hogy oly bensőségesen beleélhesse magát azoknak a nagy költőknek és íróknak szellemébe, kiknek utólríhatetlen tolmácsolójává lett pompás rajzaival.

Zichy Mihály határozottan mint illusztrátor volt legnagyobb. Született rajzoló, ez megérzik festményein is. Mindig akkor mond legtöbbet, mikor fehéren feketével dolgozik. Kisebb és nagyobb festményein egyaránt megérzik, hogy igazában csakis a rajz érdekli. Egyik-másik képén valósággal

zavarólag hat a szín megjelenése, annyira uralkodik rajta a rajzbeli elem (pl. az «Erzsébet királyné Deák ravatálánál»). A szín nála legtöbbször csak kíséret marad, alig jut domináló szerepre.

Zichy Mihály azonban olyan sokat tud mondani rajzaiban, mint mások a legnagyobb méretű festményekben. Képzelőtehetsége hatalmas erejű, a legkisebb területet is élettel, mozgalommal tölti meg. Épen ezért illusztrációi nem egyszerű megmagyarázások, hanem a költő, az író gondolatának ihletes átültetési a vonal nyelvére. Felgyúló fantáziája együtt szárnyal a költő és az író gondolatszikrázásával és úgy vetít elének megragadó, izgalmas igazságú képeket. Mindenki ismeri a mester Arany, Petőfi, Madách illusztrációit. Ezek egynemelyike jelenti Zichy Mihály munkásságának legmaradandóbb értékeit. Mily tökéletes pl. a «Jövendő-lés» című Petőfi költemény rajzban való kifejezése! «Az ember tragédiájának» illusztrációjánál aligha alkothatna valaki kifejezőbbeket, congeniálisabbakat. Goethe Faustja, Lermontow kedvelt regénye a Korunk Hőse, Byron Don Juanja ugyanily erővel ihleti meg képzeletét és örökszép alkotásokra készíti.

Bizonyos azonban, hogy egynemely általánosan ismert illusztrációjában Zichy Mihály már átlépi a rajzolóművész részére megszabott kört és rajzónját olyképpen használja, mintha propagandacikket akarna vele írni. De ezekre a túlzásokra mindig őszinte lelki megmozdulások izgatták és ilyenkor is artisztikus tudott maradni.

Zichy Mihály kivételes tehetségét az egész világ ismerte és elismerte. A szentpétervári udvar hódoló szeretetét épp úgy kiérdemelte ötletes, szellemes elegáns rajzaival, mint ahogy az utókor koszorújára is bőségesen reá szolgált gazdag szellemiséggel átítatott, bensőséges művészetével.

A magyar föld e gazdaglelkű művészfia nagy költőink lelkes, méltó tolmácsolásával örökre beleírta nevét nemzeti művészetünk történetébe.

Akvarell- és pasztellfestők a Nemzeti Szalónban.

A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők XIII. kiállításukat rendezték már a Nemzeti Szalónban.

A napi sajtó meglehetősen mostohán bánt el ezzel a tárlattal, amely pedig egyáltalán nem állott valami alacsony színvonalon.

Igaz, hogy a szépszámú anyagban nem akadt túlságosan sok elsőrendű munka, nem talákoztunk revelációkkal, de a kiállítás a maga egészében mégis megütötte a jó közepes nivót s néhány nagyon finom, lelkes alkotásban is gyönyörködhettünk.

Nálunk különben sem valami sok híve van ez intim művészetnek. Művészeink közül is akadt olyan, aki megérné a vízfestőecsettel és a színes krétával. Pedig milyen finom hatásokat lehet velük elérni!

Szerencsére van mégis pár olyan festőnk, aki egész lelkét szeretettel viszi bele ebbe a bensőséges, elmélyedést kívánó kifejezési módba. Az ő friss természetükben őszinte örömlüket lelhettük s nem egy alkotásuk tovább és melegebben foglalkoztatott bennünket sok nagy vászonnál.

Baranski E. László falfestménytervei ilyen komoly munkák. Műveiből magyar szellem, elmélyedés beszélt. Az «Aratás» című pompásan testesíti meg a legnehezebb mezei munka széles lendületét.

Bardócz Árpád kevés színnel is sokat tud mondani. A vonalakat sem zsúfolja s mégis gazdag tartalmat tömörít friss pasztelljeibe. *Bakoss Tibor* a baromfiak világát ezúttal is csillogó színekkel varázsolta elénk. A falusi udvar tarka szépségét aligha tudja ma valaki nálánál elevebben ábrázolni. *Dörre Tivadar* nevét igen jó vízfestmények vésték emlékezetünkbe. A «Csonkatorony» s a «Régi Szent János-kórház» vérbeli akvarellista alkotásai. *Förstner Tivadar* (A St. Germaine templom), *Győri Frigyes* (Szekerek a Kisdunaparton), *Ha-*

*láp*y Ede (Kilátás a műteremből) biztató művekkel szerepeltek.

Hessky Iván akvarellistáink legelső sorába tartozik. Ezúttal «Árnyékban» és «Téli kép» című műveivel igazolta, hogy sokatigérő, fölfelé lendülő útján nem állott meg. Ez a két vízfestmény a kiállítás legjava értékei közül való.

Istokorics Kálmán «Magdolná»-jával keltett feltűnést. *Jaschik Almos* dúsz képzelőerejéről tesz most is tanuságot. A «Roskadó bálvány» és a «Tank» hatásos, elgondolkoztató pittoreeszklátomások. *Kőszegi Bella* igen kedves, zamatos magyarságú kis kompozíciókat állított ki. A «Kupaktanács» derűs, színes kis magyar tréfa, a fiatal festőnő érdekes egyéni útra talált vele. *Musi L.* ceruzáját egy eleven drezdai utcarészlet dicsérte.

Nádler Róbert lehiggadt, komoly művészetét néhány kitűnő velencei akvarell reprezentálta. *Szlányi Lajos* szép tájképei mellett a «Májusfa bál»-al mutatta meg, hogy a vízfestés terén is a legkomolyabb értékeink közé tartozik.

Thomas Antal a Tabán romantikáját az elcsépelet hangtól eltérően, egyénien tudta megszólaltatni egy kis akvarelljén. *Leidenfrost Pál* is kedvesen nyúlt e témához. *Kövesdy Géza* egész sort állított ki finomfelfogású, gondos, szénrajzú arcképeiből.

A magyar akvarell- és pasztellfestők kis csapata derekasan dolgozik, csak arra kellene ügyelniök, hogy a jövőben könyörtelenül száműzzék a dilettáns elemet körükből, mert ezeknek naiv próbálkozásai csak árthatnak év-ről-évre szívesen várt kiállításainknak.

Mariay Ödön.

Az újabbkori magyar vers ritmusa. Idestova két éve, hogy e cím alatt a Napkeletben egy apró cikket tettem közzé, melyben igyekeztem megdönteni Gábor Ignác verselméletét, egyelőre az újabbkori magyar vers területére szorítkozva. Azóta sehonnan semmi hír. Sem Gábor Ignác, sem azok, akik annakidején oly egy-kettőre mellé-szegődtek, tudtommal nem szóltak hozzá ehhez a kérdéshez. Mielőtt tehát közzétenném a középkori magyar vers ritmusára vonatkozó tanulmányomat, mely Gábor Ignác tanítását a multa névze is elhibázottnak minősíti, egy idézettel akarom megkönyíteni azok helyzetét, kik talán nem hitték el nekem, hogy Gábor Ignác tanítása homlokegyenest ellenkezik Arany Jánoséval.

Tudni kell ugyanis, hogy Gábor Ignác következetesen úgy tüntette fel a dolgot, mintha az ő elmélete nem az Arany Jánoséval, hanem csak annak Négyesy Lászlótól elrontott értelmezésével állana szemben. Elméletének mai érvénye mellett nem is volt neki semmi más bizonyítéka, mert mindaz, amit a mai magyar vers ritmusáról tanított, ellenkezik mindnyájunk eleven ritmus-érzékelével és versfelmondásbeli gyakorlatával.

Nagy merészség ugyan, nemzeti ritmus dolgában, szembehelyezkedni az élő köztudattal, sőt (ez itt még többet jelent) a közöszönnel, de ha valaki Arany Jánost idézi maga mellé tanu-
nak az egész magyarsággal szemben, akkor méltán gondolkodóba kell esnie az egész magyarságnak. Másfelől pedig: tekintélyek ugyan nem dönthetnek vitatott tudományos kérdések felől, hanem csak az elfogulatlanul felfismert tények, de ha egyszer valakinek kívül s ez a tekintély oly, szinte a tényekkel vetekedő súlyú, mint Arany János szava a nemzeti ritmus kérdésében: akkor e tekintély minden szavát illik tudomásul venni s mérlegelni.

Őszintén megvallom, hogy ha Arany Jánosnál csak egy szót is találtam volna, mely Gábor Ignác tanítását elfogadha-

tóvá tenné, haboztam volna az új elmélet megtámadásában. Arany elméletét s gyakorlatát átvizsgálva azonban nyugodt lélekkel állapíthattam meg elvi ellenkezését Gábor Ignácal.

Mit tanít Gábor? Azt, hogy a magyar vers ütemének az értelmi hangsúly szolgálhatja a nyomatékokat; vagyis ahol az értelmes felmondás hangsúlyt alkalmaz, ott ütem kezdődik s ahányszor hangsúlyt alkalmaz, annyiszor kezdődik új ütem. — Mit tanít Arany? Azt, hogy minden ütemben egy értelmi hangsúly tömöríti maga köré a szótagokat, de az a hangsúly az ütem belsejében is állhat; nem ott kezdődik hát az ütem, ahol értelmi hangsúlyt találunk, hanem ott, ahol egy bizonyos zenei dallamminta megköveteli; legjobb ugyan, ha az értelmi hangsúly is arra a helyre esik, csakhogy a gyakorlatban korántsem esik mindig arra a helyre.

Gábor így ritmizál:

Zsigmond a király, a császár: vagyis három ütemre taglalja a sort, mert az értelmes beszéd három hangsúlyt juttat neki. Arany így ritmizál: Zsigmond a király, a császár: vagyis, bár ő is három hangsúlyt juttat a sornak, csak két ütemet ismer el benne, mert ő tudja legjobban, hogy kétütemes mintára írta a *Szibinyáni Jánkot* s hogy a költeménynek ez a sora versnek véletlenül rosszul sikerült.

Említett tanulmányomban eléggé bizonyítottam, hogy Gábor Ignác nem hivatkozhat Arany Jánosra. De csak «bizonyítottam», mert csak verselméleti tanulmányát s verselési gyakorlatát tartottam szem előtt. De vannak neki (1877 júniusában papírra vetett) apró nyelvészeti megjegyzései is, *Tűcsök és bogár a magyar nyelv köréből* címen közzétéve Hátrahagyott Íratai és Levelezése II. kötetében. Ezeket más is olvasta, én is, de csak előbbi cikkem megírása után vettem észre, hogy a tűcsök és bogarak közt van (400. l.) Arany János legpozitívabb nyilatkozata a magyar ritmus vitás kérdésében. Címe a néhány sornyi kis megjegyzésnek: *Hangsúly* s benne vilá-

gosan meghatározza, mi különbséget lát a «közbeszéd» és a «ritmusos» beszéd hangsúlyozása között.

Közlöm tehát közokuláslul:

«*Hangsúly*. Vette-e valaki észre, hogy ritmikus beszédben oly szó és szótag is hangsúlyt kap, mely azzal rendesen nem bír? Ilyenek a kötszók, a visszahozó névmás stb. Tudva van, hogy a közmondások rhythmusa megérzik, ha nem rimelnek is. A magyar nép közbeszédben így hangsúlyoz: ha a házam eladhatom, megfizetek; az a házam eladó, akit a *bátyámtól* vettem. De a ritmusos példabeszédben másképp: *ha lúd, kövér* legyen. *Ha per*, legyen *per!* *Dejszen*, amely kutyát bottal vernek a nyúl után, *sose fogja* az azt el. *Aki beteg, nyögjön*. — — — *Ha* adnak, *vedd el*, *ha* ütnek, *szaladj el*. Ennyit azoknak, kik a verses előadást mindenben a prózai közbeszéd laposságára szeretnék leszállítani.»

Ennyit hát még, ha ugyan szükségese, Gábor Ignácnak és híveinek.

Horváth János.

Még egyszer Tóth Kálmán és Gyulai Pál párbjáról. Kardeván Károly t. barátomnak a *Napkelet* májusi számában e tárgyra vonatkozó érdekes és föltétlenül igazságra törekvő előadásához, melyet Gyulai Pállal kapcsolatos egyetemi diákemlékeiből merít, szükségesnek látok, ugyancsak hasonló emlékekre támaszkodva, egy igen lényeges igazítást és két érdekes kiegészítést csatolni. A dolog mindenesetre megérdemli, hogy — már elég gyakran emlegettségénél fogva is — véglegesen tisztáztassék. Gyulai, nyilván kritikai vénájából folyólag, szeretne tanítványi körben is elő-előhozni élete azon mozzanatait, melyekre nézve téves, elferdített adalékok kerültek forgalomba. Így lett például ismeretes balatonkörüli utazásával kapcsolatban is, melynek Eötvös Károly előadta egyes részleteit ugyancsak cáfolta s még inkább rekvirált rajta bizonyos — elhallgatott mozzanatokot. Tóth Kálmánnal vívott párbjáról is többször hallottam szólni s mindaz, amit a jelzett értelemben Kardeván Károly előadásához tenni akarok, pontos emlékeken alapszik. Gyulai Pál, épen mert többször emlegetett bizonyos dolgokat, aszerint, hogy mily címen kerültek azok elő, nem stereotyp hangsúlyt adott előadásának, hanem hol ezt, hol azt a részt emelte ki jobban egyik vagy másik alkalommal. Ennek tudhatom

be, hogy Kardeván Károly egyébként oly hű előadásába egy téves momentumot kever bele, melyet nyilván azon a szemináriumi beszélgetésen Gyulai nem talált szükségesnek kiemelni és tisztázni úgy, mint azt előttem, úgy emlékszem, egy sétánk alkalmával megtette.

Kardeván úgy adja elő, hogy abban a párbajban Gyulai volt a kihívó. Ennek az ellenkezője az igaz. Tóth Kálmán ugyanis sértve érezte magát Gyulai kritikájától, nemcsak azt a sértegető levelet írta meg, melyben csakugyan az a fenyegetés is benne volt, hogy a levelet sokszoroztatva Pest minden irodalmi kávéházában stb. körözni fogja, hanem tetejébe ki is hívta duellumra Gyulait. Ennek egyik segédje, br. Kemény Zsigmond (hogy a másik ki volt, nem emlékszem rá, mintha Gyulai sem említette volna), aztán megmagyarázta Tóth Kálmánnak, illetve segédeknek, hogy efféle eljárás újtján nem juthat lovagias elégtételhez; vonja előbb vissza sértéseit, akkor aztán kaphat, ha olyan nagyon akar, lovagias elégtételt. Különbön sértegetéseivel tulajdonképp eljátszotta a sértett jogát. Így is történt és így állott ki aztán vele pisztolypárbajra Gyulai Pál. Kár volna, ha ez igen lényeges momentum feledésbe menne, mert épen ez a tanúsága annak, hogy Gyulai a párbaj téves ideológiájának nem érvényesítője, hanem eltűrője volt, már pedig föltétlenül az elsőbe tartoznék, ha, Kardeván előadása szerint, ő lett volna, már akár a Kemény Zsigmond unszolására is, a kihívó.

Aztán még két érdekes kiegészítést. A párbaj kora reggeli órákban a Kamaraerdőben volt. Kocsin hajtottak ki oda s mikor odafelémenet átszaladt az úton egy nyúl, Kemény Zsigmond — mint Gyulai hangsúlyozta — nem is a népi babonát aposztrofáló humorral, hanem avval a komoly pesszimizmussal, mely tudvalevőleg nemcsak műveinek adta meg az atmoszférát, hanem jellemezte egyéniségét is — megszóllalt: Rossz előjel! — Végezetül: vitt Gyulai a zselében a párbaj színhelyére egy kéziratot; de nem ám a «Párbaj előtt» című humoros s nyilván több irt versét, hanem egy prózában írt, egészen komoly levelet, amelyben kijelenti, hogy — öngyilkos lett. Akkor ugyanis az osztrák rendőri intézkedések a legszigorúbban tiltották a párbajozást, amelyért a hatóság részéről szigorú megtorlás járt nemcsak a

párbajozók, hanem a párbajsegédek részére is. Ha az ügy tragikusra fordult, a segédek bizony nem várták meg, míg a rendőrség ott találja őket a holttest mellett, még kevésbé szállították azt be a városba, hanem ott hagyták, a felükkel való előzetes megbeszélés szerint, ahol feküdt s mikor aztán ráakadtak, a zsebében talált sajátkezü levél megoltalmazta őket a hatósági megtorlás elől. Gyulai Pál elmondta, hogy ama viszonyok közt bizony ő is megírt akkor egy ilyen értelmű levelet. Ép olyan kénytelenség volt

ez számára, mint maga az egész párbaj.

Azt hiszem, Gyulai Pálnak minden kritikai temperamentuma mellett is alapmivoltában oly jóságos és ember-szerető egyénisége még nemesebbé tisz-tul, a fátyolnak az árnyékát is elveszti előttünk, ha az ő párbajhistoriáját az előadott korrekтивummal őrzi meg a köztudat. Ezért bátorkodtam helyet kérni e soroknak s egyben — ha már hozzászóltam a tárgyhoz — a két, bizonyára nem érdektelen kiegészítő adalékot is hozzácsatolni.

Várdai Béla.